

ELBOGEN

2011

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

ELBOGEN
MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS
ÅRSSKRIFT
2011

Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Omslagsbild: Akvarell målad av Gretta Amström 1936, detalj ur figur 8 på sidan 12.

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening

Redaktion: Rita Rohlin, Kerstin Martinsdotter, Anders Reinsnert

©Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening

Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Kristina Sörensen

Tryckeri: Tryckeri AB C A Andersson & Co, Malmö

Malmö 2012

ISSN 1 102-2892

Innehåll

In memoriam Nils Axel Månsson <i>av Rita Rohlin</i>	5
Frits Holmbergs kartongfabrik på Stora Nygatan 59 <i>av Kerstin Holmberg</i>	7
Om R.F. Berg, Axel Danielsson och en ohelig Malmöallians 1898 <i>av Jan O. Berg</i>	15
Tusen års kungaporträtt i Malmö Rådhus <i>av Birgit Bender</i>	29
Polismästaren – Om Yngve Schaar, 1881–1962 <i>av Anna Svenson</i>	47
Barn i medeltidens och renässansens Malmö <i>av Anders Reisnert</i>	71
En Kræmmerkones varelager i Malmö år 1569 <i>av Camilla Luise Dahl</i>	87
Stadens små hus - Malmös kiosker <i>av Christian Kindblad</i>	105
Freden i Malmö 1512 <i>av Anders Reisnert</i>	143
Nytt från Malmö Museer 2011 <i>av Louise Andersson</i>	153
Nytt från Malmö stadsarkiv 2011 <i>av Anette Sarnäs</i>	157
Verksamhetsberättelse för 2010	169

In memoriam Nils Axel Månsson

25/7 1925 – 1/4 2011

AV RITA ROHLIN

Det var på en välfylld årsstämma den 24 mars 1987 i Skovgaards sal på Malmö museer som Nils Axel Månsson valdes till revisor i Malmö fornminnesförening tillsammans med Thomas Boström som då omvaldes. Kjell Åke Modéer var ordförande och mötet hade samlat 80 deltagare. Nils Axel dog efter en kort tids sjukdom ett par veckor före årsstämman i april 2011.

Det har nu gått nästan ett kvarts sekel sedan han invaldes i föreningen som revisor och han var vår trogne revisor i 24 år. Vi minns Nils Axel Månsson som den alltid närvarande, vänligt sinnade mannen som med noggrannhet tog sig an sitt uppdrag i föreningen och som troget engagerade sig i föreningens verksamhet genom tiderna. Han var son till Emil Månsson och blev auktoriserad revisor i tredje generationen och utvecklade på 1950-talet firman Förenade Revisorer i Malmö AB där han blev delägare och senare i den sammanslagna Hagströmbyrå som numera är Ernst & Young i Malmö. Han var expert på skattefrågor och ingick i revisorsföreningen Fars skattekommitté och som revisor har han haft många kända Malmöföretag bland uppdragsgivarna.

Själv blev jag bekant med honom redan under mitt första skolar på "Hörbergs förberedande skola" där hans äldsta dotter Birgitta och jag var två av de fem i klassen. Att fotografera och filma var några intressen som tillsammans taget med hans på senare tid stora intresse för bokbindarkonsten upptog hans privata tid. Han fick

Fig.1. Nils Axel Månsson förevisar en hjältand i Limhamns Kalkbrott under en vårutflykt 2010. Foto: Rita Rohlin.

tillsammans med hustrun Märta tre flickor: Birgitta, Elisabet och Christina där den äldsta dottern följt familjetraditionen att utbilda sig och verka som auktoriserad revisor.

Under många år engagerade Nils Axel Månsson sig också i flera andra föreningar, främst Limhamns skytteförening och särskilt i ungdomsverksamheten och verkade som ordförande i Malmöhus läns ungdomsskytteförbund från 1970 fram till hans pensionering. Han ledde också under många år Maj-blommans lokalförening i Malmö som ordförande och redovisade mycket goda insamlingsresultat och fick med anledning härav för några år sedan mottaga utmärkelse av Drottning Silvia. Han tillhörde Limhamns Rotary-klubb och var president 1984–85. I S:t Knuts gille i Malmö var han vice ålderman och propagerade gärna för vikten av att dokumentera föreningens verksamhet vilket bl. a. resulterat i en del skrifter och artiklar, där vår egen förening medverkat till förverkligandet. Men inte minst hade han ett brinnande intresse för att organisera den i Knutsgillet årligen återkommande ”Papegogskjutningen” om våren på Skabersjö slott och tidigare ”Tjugonedag-Knuts-skjutningen” med luftgevär på Limhamnsbanan.

Det sista arrangemang han deltog i var vår utflykt till Kalkbrottet i Limhamn den 22 maj 2010 och sin vana trogen hade han videokameran med. Han filmade och dokumenterade med stort intresse och han glädde sig åt och njöt av att tillsammans med oss andra närvarande i föreningen se den vackra berguven sitta still vid kanten av vägen och med vakande öga blicka ut över Kalkbrottet för att därefter lyfta och flyga iväg till andra höjder, det är så vi minns honom: Närvarande och vakande, men utan att störa.

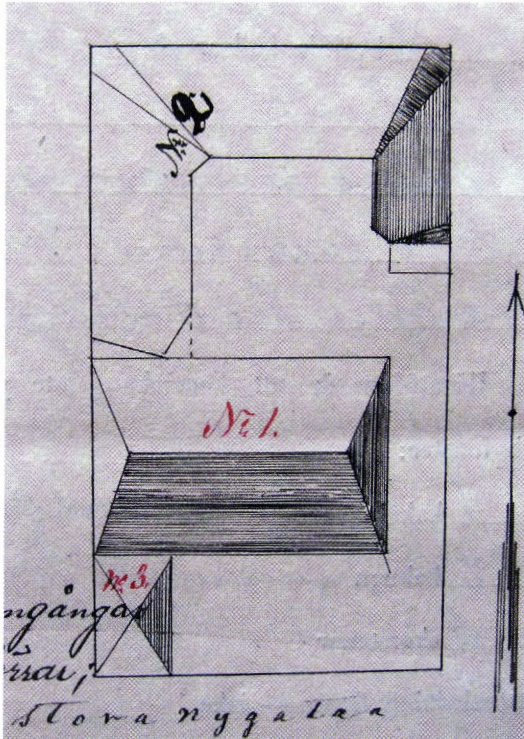
Styrelsen delar de citat som använts om honom: ”Han var vänlig, hjälpsam och kunnig.” ”En man med ädelt hjärta.” Jag skulle också vilja tillägga: Han var en man som alltid tog sig tid att hjälpa och informera och han var alltid mycket närvarande i de uppdrag han hade tagit sig an.

Då vår förening har starka traditioner och bygger på en stor generationsgemenskap är vi glada att nu välkomna Birgitta Åkesson att efterträda sin far på posten som revisor. Hon nyvaldes på årsstämman i Malmö Kulturhistoriska Förening den 12 april 2011.

Frits Holmbergs kartongfabrik på Stora Nygatan 59

AV KERSTIN HOLMBERG

Man kan kalla det gamla huset på Stora Nygatan för organiskt. Först fanns det lilla gulvita huset med trädgården ut mot gatan. På sommaren prunkade trädgården av blommor, mest rosor i olika färger och storlekar. Bakom det lilla huset reste sig fabriken. Det var en stor gul tegelbyggnad byggd i vinkel med en kullerstensbelagd gård framför.

Bostadshuset och fabriken var sammanfogade så att man kunde gå från ett rum i bostaden, genom två stora kontorsrum och sedan rakt in i fabriken som hade fyra våningar.

Det var min farfars far, Frits Holmberg som grundade denna kartongfabrik någon gång vid förra sekelskiftet. Han började som bokbindare och bokhandlare. Min farfar var äldste sonen och tog över fabriken och min far var ende sonen och tog över efter farfar. Sedan gick det inte mer.

Fig. 1. Ritning av tomten Väveriet XIIIb med bostadshus, Nr. 1, och fabriksbyggnad, Nr. 2, inritad, från Brandförsäktingsbrev 5364 i Skånska brandförsäkringsinrättningens kommitté i Malmö, Malmö stadsarkiv. – Foto: Kerstin Martinsdotter.

Fig. 2. Frits Holmberg, grundare av kartongfabriken. – I privat ägo.

När jag var liten, cirka sex-sju år gammal besökte jag ofta min farfars fabrik. På andra våningen fanns ett stort och ljus rum där tant Aina satt och jobbade.

Henne tyckte jag mycket om. När jag var liten och besökte fabriken gick jag alltid först upp till tant Aina. Hon brukade stryka bort en osynlig hårslinga från mitt ansikte. Det kändes fint. Tant Aina var rödhårig och brukade ha på sig en olivgrön fabriksrock och en klut om sitt hår. Hon häftade ofta kartonger vid en häftapparat som stod mitt i rummet. Jag minns särskilt kartongerna till X-krokar.

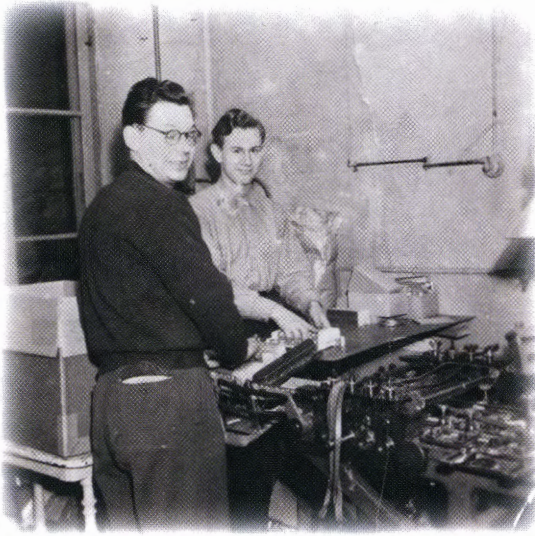
I samma rum stod en stor limningsmaskin. Det var roligt att få förtroendet att sitta vid ena änden av maskinen och mata in kartonger. De passerade ett limtråg och sprutade ut i andra änden och samlades ihop av någon där. Rätt ofta hängde maskineriet upp sig. Och kartonger sprutade ut okontrollerat åt sidorna. Då blev pappa arg och svor.

I passagen från det här rummet till nästa stod stora säckar med limgranulat. Det kändes härligt att sticka handen i säckarnas innehåll, fånga upp en handfull granulat och låta de små limbitarna rinna ut i säcken igen. Limmet hade en mycket speciell lukt.

På andra våningen fanns också ett stort träbord, kring vilket ett gäng tanter satt och limmade kartonger för hand. Jag beundrade de vackra chokladkartongerna med dansande balettpar och med vackra röda rosenfång. Det var Mazettis chokladfabrik på Bergsgatan som skulle ha dem. Vi fick ibland stora wellpappskartonger med sekunda chokladpraliner därifrån att kalasa på.

Fig. 3. Artikelförfattaren Kerstin Holmberg med sin farfar Hans Holmberg, ca 1948. – Foto: okänd. I privat ägo.

Fig. 4. Paul Nissen som kom över från Danmark och hjälpte till i fabriken ibland, och okänd man vid limningsmaskinen. – Foto: okänd. I privat ägo.

Britta Persson som satt och limmade var privat mycket duktig på att göra porslinsmålningar. Hennes syster Margit var också där. Och några till.

I detta rum, längst bort, stod Heurlin vid en stansmaskin. Han var alltid klädd i en mörkgrå rock med skärp. Det berättades blodiga historier om folk som fått händer i kläm och lemlästas just vid den maskinen. Men Heurlin klarade sig.

Det fanns en hiss i hörnet mellan byggnaderna. Hissen bestod av tjocka rep och några tyngder. Stora svarta kulor. Ungefär i en handbolls storlek.

På tredje våningen var det ett förfärligt larm och oväsen. Där gick tryckpressarna för högtryck. Offset, tror jag det var. Man tryckte en färg i taget. Som liten tyckte jag inte det var fint med hela ark tryckta med enbart t.ex. gul färg. Jag fick förklarat för mig hur man tryckte de olika färgerna en efter en ovanpå varandra.

Det var både män och kvinnor vid tryckpressarna. Särskilt minns jag Gunnar Sandin, som var en man med humor och gott humör. Man rengjorde maskinerna med thinner och det luktade starkt.

På fjärde våningen var det lugnare. Där satt Kjell Andersson, en stor, blond tungviktsboxare. Han förberedde plåtarna till tryckpressarna. I rummet intill hans fanns en gammal litografipress. Jag tror det var här en konstnär ibland höll till med sin konstnärliga verksamhet. Kanske var det Emil Johansson Thor?

Jag hittade en gång kassaböcker från min farfars fars tid. Han var en mångsysslare tydligen och tillverkade bl.a. tandkräm och hårpomada till försäljning. Det fanns roliga kartonger som påstods ha innehållit japanska, galvaniska bälten. Det står så här på asken jag har kvar:

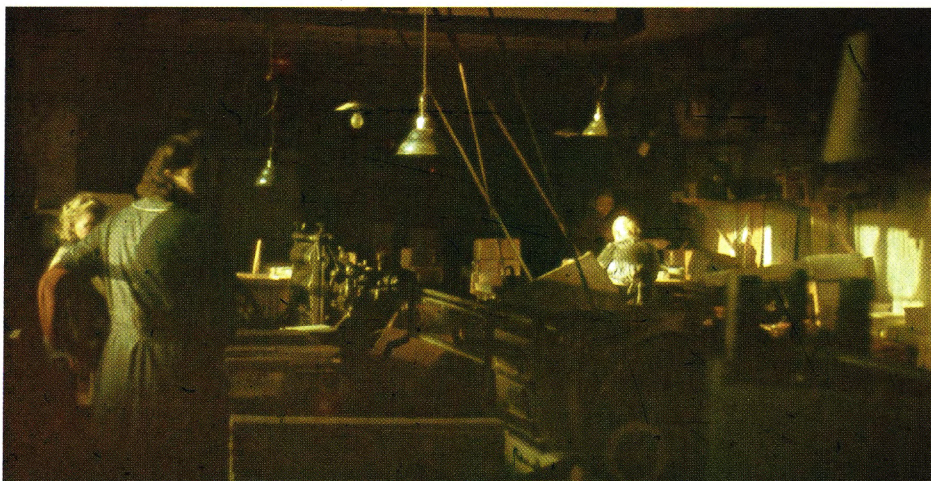

Fig. 5. Interiör från fabriken med arbetande kvinnor. – Foto: okänd. I privat ägo.

HEMLIGHETENS ELEKTROMATISKA GALVANISKA BÄLTE
inregistrerad varumärke

JAPANESISK PATENT Pris pr. Bälte 4 kronor

Detta enastående Bälte är i besittning av stor Elektrisk Galvanisk dragningskraft som vid begagnandet genomströmmar hela människokroppen, renar blodet från giftiga och skadliga syror, lindrar och botar mångfaldiga sjukdomar samt skyddar mot epidemi och andra smittsamma sjukdomar. Bruksanvisning jemte beskrifning om uppfinningen medföljer hvarje Bälte.

På andra sidan står det:

VARNING

Som hänsynslösa äfventyrare gjordt värdelösa efterapningar af detta utmärkta Bälte torde ärade köpare nogsamtt efterse att läkare-intyg från D:r Zimmerman är närslutet i asken samt denna firma, Frits Holmberg, Malmö, är stämplad å askens baksida, eljest är Bältet falskt och värdelöst.

Någon stämpel har jag inte sett och heller inte något bälte!

Fabriken hade ytterligare en våning och en massa andra utrymmen. Det fanns ett mörkrum, där man framkallade bilder, och det fanns en förstöringsapparat.

Fig. 6. Fröken Jorup på kontoret skötte en stor del av företaget. – Foto: okänd. I privat ägo.

Och två kontorsrum. Ett för farfar och pappa och ett där fröken Jorup satt. Hon var kassörska och skötte mycket av räkenskaperna och hon lade arbetarnas veckolöner i bruna kuvert. Kvinnorna fick etthundrafemtio kronor i veckan och männen tvåhundrafemtio. På min fråga varför, fick jag veta att det var för att männen var familjeförsörjare. Och

så var det kanske i de flesta fall. Men inte alltid. Jag tror att det var på det här kontoret, tillsammans med fröken Jorup, jag vaknade till social medvetenhet och häpnade över samhällets orättvisor. Särskilt det patriarkala systemets förnekande av kvinnors lika rätt.

Fig. 7. Bostadshuset på Stora Nygatan 59. Lägg märke till att en liten flicka tittar ut genom fönstret. – Foto: okänd. I privat ägo.

Fig. 8. Akvarell målad av Gretta Amström (enligt svärtydd namnteckning) från 1936. Artikelförfattarens farmor, Vera Holmberg, sitter och läser tidningen. Målningen är en gåva från goda vänner som tackar för en trevlig tid tillsammans denna sommar. I privat ägo.

FAKTARUTA

Frits Elof Holmberg född 1856 i Feglie köper 1898 huset på tomten Väveriet XIIIb, Stora Nygatan 73b (senare ändrat till Stora Nygatan 59). Samma år uppförs en fabriksbyggnad i tre våningar med vinds- och källarvåning på innertomten. Frits Holmberg flyttar in med sin hustru Emma och deras barn. Han står först som Bokbindarmästare, senare som fabrikör. Han står hela tiden i kyrkoböckerna med stavningen Fritz men stavar själv namnet Frits.

Den enskilda firman Frits Holmbergs Bokbinderi bildas 1881. Firman har genom åren haft följande namn: Frits Holmbergs Bokbinderi & Liniraranstalt, Frits Holmbergs Bokbinderi och Pappershandel, AB Frits Holmbergs Kartongfabrik.

Frits Holmberg dör 1904 och hans änka Emma (född 1873) tar över driften. När Emma flyttar 1934 flyttar äldsta sonen Hans Martin Holmberg (född 1895) med sin familj in i bostadshuset, men enligt lista över anställda från 1922 kan man se att Hans Martin Holmberg även tidigare står som disponent i företaget.

Hans Holmberg flyttar 1958 och hans son Hans Gösta Holmberg (född 1919) flyttar in i bostadshuset tillsammans med hustru och tre barn, varav artikelförfattaren Kerstin är ett. 1963 flyttar man från fastigheten som säljs och rivs.

Fig. 9. Bild tagen från gamla begravningsplatsen av bostadshuset, längst till höger i bild, med fabriken bakom. – Foto: okänd. I privat ägo.

Om R.F. Berg, Axel Danielsson och en ohelig Malmöallians 1898

AV JAN O. BERG

Den förste chefen för Skånska Cementaktiebolaget Rudolf Fredrik Berg (1846–1907) var en av sin tids mera dynamiska industriledare och arbetsgivare. Därtill var han en framstående samhällsbyggare i Malmö och i Limhamn, där han står staty. Axel Danielsson (1863–99) var en av svensk arbetarrörelses första stora ideologer, från 1887 med Malmö som sin verksamhetsbas. Han grundade och ledde under resten av sitt korta liv tidningen *Arbetet*.

De var varandras självklara meningsmotståndare. Danielsson kritiserade Berg i sin tidning, inte sällan i ironiska och hånfulla ordalag, och drog sig då inte för att anspela på cementbolagschefens frikyrkligt färgade religiositet. Trots det visar det sig att de två åtminstone vid ett tillfälle förmådde att bortse från sina motsättningar och enas om att samverka för ett gemensamt mål. Det skedde i slutfasen av en hamnkonflikt i Malmö 1898, en episod som hittills varit förbisedd i historieskrivningen. Den skall nu redovisas.

Denna artikel bygger på författarens idéhistoriska avhandling från 2011, som behandlar svensk arbetsgivarpolitik före och under storstrejken 1909. En av avhandlingens tre huvudpersoner är just R.F. Berg.¹ Artikeln kan läsas som ett fristående tillägg till den skrift som ABF i Malmö lät producera 2008 till 100-årsminnet av Amaltheaattentatet, med Malmö kultur nämnd som finansiär. ABF-skriften redovisar i separata artiklar tio skribenters infallsvinklar och kommentarer till händelserna 1908. Trots det saknar boken varje försök att se arbetsgivarperspektivet. De arbetsgivare som skyntar är marginaliserade till rollen av ”den andre”, i något fall snarast ”den onde”.

Om R.F. Berg får man bara veta, i historikerna Lars Berggrens och Roger Johanssons

¹ Jan O. Berg, *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*, idéhistorisk avhandling vid Stockholms universitet 2011, med där angivna källor.

bidrag, att han hade utvecklat ett starkt motstånd mot den fackliga rörelsen.² Som karakteristik av Bergs arbetsgivarprofil är det inte bara magert utan direkt missvisande, vilket strax kommer att framgå. Amaltheasprängningens förhistoria får här också en ny belysning.

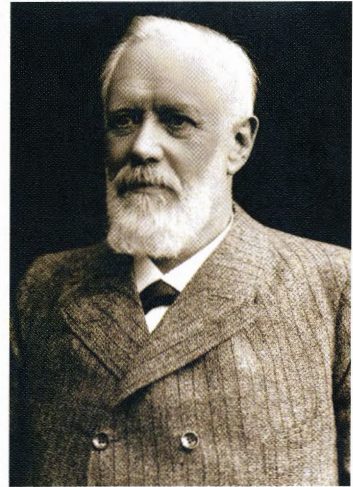
Bakgrunden

Arbetsfacklig verksamhet kom igång i Skåne på 1870-talet, parallellt med att industrialiseringen tog fart. En utlösande faktor för båda dessa utvecklingsförlopp var 1860-talets liberala reformvåg i Sverige, som medförde näringsfrihet och föreningsfrihet. Den gamla tjänstehjonsstadgan från 1600-talet avskaffades i sina väsentliga delar. Den nyvunna rätten att flytta och att fritt söka arbete öppnade tidigare okända möjligheter för jordbrukssamhällets egendomslösa befolkning.³ Befolkningsflytten från landsbygd till städer tog fart, liksom emigrationen.

Andra nyheter var den aktiebolagslag som möjliggjorde gemensamma kapital-satsningar och bolagsbildningar mellan ägare utan de familjeband, som handels- husen och de äldre bruksföretagen byggt på. Viktig för den följande snabba industriella utvecklingen var också den nya möjligheten att grunda privata affärsbanker, vilka snabbt blev basen för industrins finansiering.

Ett exempel på den nya bolagsformen var det 1873 grundade Skånska Cementaktiebolaget. I dess ägar-krets möttes medlemmar av den skånska jordägar- adeln, industriidkarna Kockum från Malmö, tek- niker och forskare inom geologi och kemi. Bolagets förste chef blev den 26-åriga kemiingenjören R.F. Berg, som kom från Stockholm och Teknologiska Institutet – KTH:s föregångare. Till bolagets verk- samheter i Lomma (den första cementfabriken) och Limhamn (kalkbrytningen) rekryterades arbetare från det skånska jordbruket.

Den tidigaste fackliga verksamheten i Malmöom- rådet fick inspiration från Danmark, där sådan verk-

Fig. 1. Ingenjör R.F. Berg. –Foto: Axel Sjöberg. Limhamns museiförenings bildarkiv.

² Petter Larsson (red.), *Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider*, Malmö 2008, omdömet om Berg s. 26.

³ Uppgifterna om den tidiga fackliga organiseringen i Malmö är där inte annat sägs hämtade från Axel Uhlén, *Facklig kamp i Malmö under sju decennier*, Malmö 1949.

Fig. 2. Axel Danielsson. Tavla som har hängt på tidningen Arbetets redaktion och numera finns på Arbetarrörelsens arkiv i Skåne. Konstnär: Bror Bruno Christian Hoppe. – Foto: Tom Dannvi. Arbetarrörelsens arkiv i Skåne.

samhet kommit igång ännu tidigare. 1887 tillkom som starkt drivande kraft Axel Danielsson. Han drog sällan jämnt med sin huvudrival om inflytandet i arbetarrörelsen, Hjalmar Branting. När denne blev redaktör för tidningen *Social-Demokraten* i Stockholm flyttade Danielsson till Malmö.

Han fick snabbt till stånd en facklig uppslutning för att grunda tidningen *Arbetet* samma år. 1888 hölls den första sydsvenska arbetarkongressen i Malmö, där ett av Danielsson författat program antogs. Enligt det var arbetarrörelsens mål socialisering av mark och produktionsmedel. Det inspirerade den fackliga aktiviteten, bl.a. vid Cementaktiebolaget, och ledde till Sveriges första större lockout i Lomma 1889. R.F. Berg utestängde de 400 arbetarna, sedan man bildat en fackförening och inlett en lönestrejk. Det var också den första stora sammanstötningen mellan honom och Danielsson. Den senare kallade i sin tidning cementbolagschefen ”mannen med cementhjärtat”. Att denne segrat i Lommakonflikten, under vilken arbetsvilliga/strejkbrytare använts och 40 av de strejkande i slutändan avskedats, kunde inte bestridas.⁴ Men det var för Danielsson en Pyrrhusseger, en åtgärd som han ansåg att bolaget inte kunde upprepa. För Berg, som uppfattat händelserna som en attack på hans egen patriarkala auktoritet, blev konflikten en tidig tankeställare.

⁴ I min avhandling diskuteras och används begreppen *arbetsvillig* och *strejkbrytare* parallellt. I en framlänges historiskrivning bör de ses som likvärdiga uttryck för en pågående idé- och maktstrid som bl.a. gällde just orden. Berg 2011 s. 61ff.

1893 bildades ett samverkansorgan mellan Malmös yrkesfackföreningar, avsett för ömsesidigt stöd under konflikter. Antalet sådana steg markant under de följande åren och innebar allt oftare framgångar för arbetarsidan. Bland arbetsgivarna fanns ingen gemensam organisation för konflikthantering. Åren 1897–98 blev särskilt stormiga, med en fem månader lång strejk vid Kockums varv under senare delen av 1897 och en lika lång sådan vid Malmö Yllefabrik våren och sommaren 1898. Den förra gällde för arbetarnas del att få till stånd ett kollektivavtal med fastställda minimilöner, vilket lyckades. Den senare handlade om själva föreningsrätten. Vid yllefabriken avskedades arbetare som bildat en fackförening och man tog istället in oorganiserad arbetskraft, som i Lomma 1889. De skyddades av polis och beriden militär mot attacker från de avskedade, vilket resulterade i oroligheter, stora arbetardemonstrationer och vid något tillfälle skottlossning, dock utan personskador.

Omröstning och brevväxling

I Limhamn, där de första fackföreningarna var på väg att bildas, skrev R.F. Berg i juni 1898 ett brev till arbetarna. Han betonade vars och ens frihet att tillhöra men också att stå utanför föreningar och föreslog att de inom sig skulle utse tio förtroendemän, med vilka han skulle kunna samråda om deras intressefrågor. Detta borde, ansåg han, vara att föredra framför att överlåta sitt inflytande till någon utanförstående facklig ombudsman. Berg ordnade sedan en omröstning bland arbetarna om deras inställning till fackföreningar, varvid det visade sig att uppfattningarna gick kraftigt isär. Vid kalkbrottet fanns en stor övervikt för att bilda en fackförening, vid cementfabriken var man starkt emot. Sammanlagt fanns en majoritet för föreningens bildande, 245 röster mot 200. Föreningen kom till stånd samma år. I *Arbetet* ställde Axel Danielsson frågan med vilken rätt Berg hade begärt att arbetarna skulle rösta om saken. Något svar verkar han inte ha fått.

Ett samtidigt händelseförlopp vid Skånska Cementgjuteriets Malmöanläggning ger en annan bild av cementbolagschefens hållning.⁵ Vid detta företag fanns en fackförening, vars tillkomst Berg hade tolererat. När han uppfattade att den börjat ställa till obehag för arbetare som inte velat ansluta sig, påminde han i ett brev om att han ställt som en förutsättning vid föreningens bildande att frihet skulle finnas för arbetarna att ingå i föreningen ”eller låta vara därmed efter vars och ens eget val”. Föreningens styrelse beskrev i sitt svarsbrev arbetarrörelsen som ”en stat i staten”, med

---

⁵ Detta företag, numera känt som Skanska, hade grundats 1887 efter initiativ av R.F. Berg som ett av Cementaktiebolaget och dess större ägare kontrollerat bolag, efter att först ha varit en av honom startad experimentverkstad för att tillverka byggplattor. Berg var 1898 chef för båda företagen. Se vidare Ingemar Wickströms artikel vid Skanskas 100-årsjubileum, *Det lilla cementgjuteriet, Elbogen* 1988.

moralisk rätt att kräva ”allmän värnplikt” av de sina för klassintresset, och begärde helt sonika att företaget skulle avskeda en viss arbetare, som trots påtryckningar inte velat gå med i facket. Berg avvisade kravet och kritiserade i ännu ett brev fackförningens koppling till socialdemokratin, som han beskrev som kristendomsfientlig och benägen att hota med våld och olagliga åtgärder. Han uttryckte förväntningar om en kommande reglering av rättsförhållandet mellan arbetsgivare och fackförningar – en tanke han snart skulle börja aktivt verka för.⁶

Brevväxlingen kom till tidningarnas kännedom. *Sydsvenska Dagbladet* ondgjorde sig över vad man beskrev som facklig tyranni mot en enskild arbetare. *Arbetet* avslöjade att den arbetare som kontroversen gällde var frälsningssoldat och ironiserade över att en sådan inte ville tillhöra facket. Man respekterade alltså knappast den vid denna tid ibland framhållna ståndpunkten inom socialdemokratin att religionstillhörighet var en privatsak.

Kort efter denna händelse, i augusti 1898, sammankallade Berg arbetsgivarna vid Malmös och Skånes större företag till ett möte för att bilda en arbetsgivarförning. Han hade kommit till slutsatsen att arbetarsidans organisering måste mötas med motsvarande åtgärder från arbetsgivarna. Den omedelbara reaktionen på detta från Axel Danielsson och *Arbetet* var närmast triumferande. Där sågs det som ett styrkebesked för Skånes arbetarorganisationer att först av alla ha tvingat fram en organisering bland arbetsgivarna.⁷ Detta första försök att grunda en allmän arbetsgivarförning fick inledningsvis gensvar även i Stockholm och Göteborg men kom under 1899 av sig, trots Bergs ansträngningar. 1902, som var rösträttsstrejkens år, skulle man lyckas bättre.

Mitt under den oroliga Malmösommar 1898 inträffade Cementaktiebolagets 25-årsjubileum. Ceremonin ägde rum en augustisöndag i vad som kallades Kyrkogrottan – en nedlagd brytningsgrav i Limhamnsbrottet, formad som en amfiteater. Det skedde i närvaro av alla bolagets arbetare med sång och andakt, tal av lundabiskopen Gottfrid Billing och av R.F. Berg. Höjdpunkten var utdelandet av Patriotiska Sällskapets förtjänstmedaljer till 137 trotjänare i bolaget. I *Arbetet* ironiserade Axel Danielsson under de följande dagarna över Bergs mycket religiöst präglade tal – cementbolagschefen var sedan länge känd som missionsförbundare och söndagsskollärare. Men Danielssons udd riktades också mot den stora grupp arbetare som han såg som politiskt naiva och alltför lätt fångade av Bergs och biskopens patriarkala retorik. De karakteriserades alla som ”grottmänniskor”.⁸

⁶ Berg 2011 s. 202 ff.

⁷ Berg 2011 s. 207 ff.

⁸ Berg 2011 s. 8 ff. och 211 f.

Hamnkonflikt och ohelig allians

I slutet av juli 1898 hade en strejk brutit ut i Malmö hamn, en kommunal verksamhet som engagerade den i stadens styrelse verksamme Berg. Hamnarbetarna hade sedan 1880-talet en egen fackförening och från 1897 fanns ett nationellt transportarbetarförbund som man ingick i. Från det senare stödde man Malmöarbetarnas krav på lönehöjningar och på att få till stånd ett kollektivavtal, vilket ännu inte fanns. Sådana avtal hade under 1890-talet blivit vanligare, främst i mindre företag, men betraktades ännu med skepsis av majoriteten bland arbetsgivarna. Man tvekade inför att sluta avtal med fackföreningar som ännu i regel bara representerade en minoritet av arbetarna, inte alltid verkade ha kontroll över sina medlemmar och inte sällan (som i fallet vid Cementgjuteriet) tillämpade en militant socialistisk eller antireligiös retorik.

Den kommunala hamnstyrelsen vägrade att förhandla med fackföreningen, vars ambition uppfattades vara att monopolisera hamnarbetet för egen del. Man tog in icke-organiserade arbetare i de strejkandes ställe. Efter några dagar togs, med kommunens goda minne, arbetsgivarrollen över av ett nytt privat stuveribolag. Bakom det stod en grupp Malmöföretag med krav på fungerande transporter. Berg namngavs i pressen som initiativtagaren och blev bolagets ordförande. I *Arbetet* skrev Axel Danielsson, som hade grundat och var personligt engagerad i hamnarbetarnas fackförening, en betraktelse med rubriken "Malmö hamn i storkapitalets händer".⁹

Fig. 3. Stuveriarbetare från Malmö hamn. Bild från ett album som R.F. Berg fick på sin 60-årsdag 1906 – Malmö Museer.

⁹ *Arbetet* 9/8 1898. Berg 2011 s. 205ff.

Fortsättningen blev förhandlingar som inledningsvis inte ledde någon vart. Det nya bolaget, företrätt av Berg, ville inte sluta avtal med fackföreningen och erbjöd individuella avtal, vilket de strejkande avvisade. I *Arbetet* publicerades regelbundet namn på de oorganiserade hamnarbetare som stämplades som strejkbrytare. Positionerna förblev låsta under hela september.

Sedan fick konflikten en plötslig upplösning, som bör ha överraskat många och inte observerats i tidigare forskning och historieskrivning. Den 29 september kunde man läsa i *Arbetet* att ett medlingsförslag i hamnstrejken hade framlagts ”av redaktören”, det vill säga av Axel Danielsson. Det hade skett efter att han fått en uppmaning härtill från vad tidningen kallade ”inflytelsesrikt håll”. Det som följde visade att uppmaningen kom från Berg. De två hade på cementbolagschefens initiativ sammanträtt på bolagets kontor och blivit överens om en lösning. Danielsson hade åtagit sig att förankra den hos de strejkande hamnarbetarna, vilket han också gjorde. Lönerna höjdes inte oväsentligt, de under strejken anställda – strejkbrytarna – skulle arbeta kvar, men framtida rekryteringar skulle ske ur den grupp som strejkat. Något formligt kollektivavtal med fackföreningen var det inte frågan om, men uppgörelsen hade en generell räckvidd som pekade fram mot ett sådant avtal. Dess innehåll bekräftades helt enkelt i ett personligt brev från Berg till Danielsson.¹⁰

Transportarbetarförbundet i Stockholm hade hamnat utanför händelsens centrum. Dess ordförande Charles Lindley hade varit i Malmö och dirigerat strejken under dess första fas. Han återkom snabbt och ville, med hot om utvidgad konflikt, omförhandla överenskommelsen och genast få bort strejkbrytarna från hamnen. Berg meddelade kort att uppgörelsen med Danielsson stod fast. Lindley fick ge upp försöket.¹¹

En ovanlig, man kan säga ohelig, allians hade uppstått mellan cementbolagschefen och hans argaste kritiker, redaktören för *Arbetet*. Den blev i praktiken också en åsne-spark mot hamnarbetarnas ännu nya fackförbund. Lindley mobiliserade företrädare för förbundet och brännmärkte offentligt Danielssons ingripande.¹² Denne svarade i föraktfulla ordalag, och konstaterade att konflikten faktiskt hade slutat med en vinst för fackföreningsrörelsen.¹³

Vad fick cementbolagschefen att göra denna omsvängning? Den skedde från en till synes omedgörlig hållning mot de strejkande i början av september till en av

¹⁰ *Arbetet* 29/9 1898. Hamnkonflikten och dess efterspel är utförligare skildrade i avhandlingen, Berg 2011, s. 205ff. och 213–218.

¹¹ *Arbetet* 1/10 1898. Tidningen skrev ironiskt att Lindley hade kommit till Malmö och har lyckats underhandla slut på de träffade överenskommelserna. Detta lyckades Lindley i själva verket inte alls göra.

¹² *Transportarbetaren* oktober 1898; *Arbetet* 15/10 1898.

¹³ *Arbetet* 15/10 och 4/11 1898. Förstnämnda datum skrev Danielsson att han inte var ”född till dräng och hade jag lust att bli det skulle jag nog välja mig bättre herrar än Lindley och hans likar”.

honom själv föreslagen kompromiss vid månadens slut, med villkor som arbetarsidan såg som en framgång. Svaret måste bli att en pragmatisk bedömning från Berg – troligen förstärkt av påtryckningar från Malmöföretag som var beroende av att fartygstransporterna kom igång – fått honom att ge avkall på ”arbetets frihet”, den princip han och stuveribolaget följt när man inledningsvis vägrade förhandla och anställde oorganiserade i de strejkandes ställe. Berg måste ha uppfattat att Axel Danielsson år 1898, trots sin fräna retorik i tidningen, vid denna tid var mera pragmatiker än revolutionär och hade en ställning bland sina egna som gjorde att en uppgörelse med honom borde hålla.

Handgemäng och kollektivavtal

Detta positionsbyte kan för Berg i efterhand ha lett till en besvikelse. Men det kan också ha blivit något som öppnade hans ögon för de två skilda rättsuppfattningar han senare skulle beskriva, liksom för nödvändigheten av att söka förstå den fackliga arbetarsidans synsätt, om man skulle kunna överbrygga tidens stora klassmotsättning.

Berg hade vid uppgörelsen deklarerat att stuveribolaget skulle verka för goda förhållanden mellan de båda arbetargrupperna: de som anstälts under strejken och de strejkande som återanställdes. Men hamnen i Malmö var långt ifrån någon söndagsskola. Bergs tanke visade sig stanna vid en from förhoppning. Några dagar senare rapporterade *Svenska Dagbladet* att det hade blivit slagsmål mellan arbetargrupperna, efter ett möte som stuveribolaget hade ordnat i försoningssyfte. De tidigare strejkande hade varit flera till antalet och gett dem de såg som strejkbrytare så grundligt med stryk att tidningen antog att man var på väg att lyckas med att jaga bort vad tidningen kallade ”de nyantagna arbetarna”. Berg kan knappast ha undgått att ta intryck av denna händelse.

Historien har en fortsättning, inte heller den tidigare uppmärksammas. Det gäller den modell för arbetsledningen i hamnen som tillämpades efter uppgörelsen. Modellen beskrevs först 1906 i ett brev från Berg till Charles Lindley. Sistnämnda år var det dags att träffa det första formliga kollektivavtalet mellan Malmö Stuveri AB och Transportarbetarförbundets avdelning i Malmö (vilket betyder att 1898 års personliga överenskommelse mellan Berg och den ett år senare avlidne Danielsson hade hållit och fungerat i åtta år). Berg påpekade för Lindley, som fått avtalets text sig tillsänd för förbundets godkännande, att stuveribolaget i Malmö sedan 1898 hade tillämpat en för arbetarna värdefull, från skråtiden kvarlevande praxis. Den innebar att stuveriarbetarna inom sig utsåg en förtroendeman, varpå denne av bolaget accepterades som fungerande förman. Han hade den viktiga och känsliga uppgiften att fördela det dagliga arbetet – vars omfattning kunde variera kraftigt, beroende på den aktuella fartygstrafiken – bland de arbetssökande. Hamnarbetarna i Malmö

utsåg alltså själva innehavaren av den roll som i andra hamnar och verksamheter tillkom en av arbetsgivaren utsedd arbetsledare.

Berg skrev till Lindley att det förtroende för arbetarna som denna praxis inneburit från Malmö stuveribolags och hans egen sida aldrig hade missbrukats. ”Under de åtta år bolagets verksamhet pågått har ingen av förtroendemännen brustit i sin skyldighet i detta avseende.” Berg tillade trosvisst att ”någon risk för att de framdeles skulle göra det förefinnes heller icke”. Han förklarade för Lindley varför det i 1906 års kollektivavtal – där denna arbetsledarmodell uttryckligen skrevs in – måste finnas en klausul om att arbetsgivaren hade rätt att, om någonting inte fungerade, återta arbetsledarrollen. Klausulen var nödvändig, skrev Berg, ”då köpmännen alltjämt skylla mig för att hava lämnat all makt i socialisternas händer”.¹⁴

På vilket sätt hade han gynnat socialisterna? Denna beteckning använde han här som liktydig med fackföreningen. Den tillämpade arbetsmodellen måste ha varit till fördel för fackföreningsanslutningen genom att en på detta sätt vald förtroendeman kunde ge fackföreningsmedlemmar företräde till arbete. Hamnarbetare som inte var organiserade hade alltså alla skäl att bli det. Fackföreningen och dess medlemmar hade av Berg och stuveribolaget i praktiken tillerkänts en villkorad ensamrätt till den del av stuveriarbetet som inte sköttes av fartygens besättningar. Han hade gett efter på ”arbetets frihet”, rätten att själv besluta om anställningar och avskedanden, men med möjlighet att återgå till den normala ordningen om någonting brast. Vilket det enligt Berg inte hade gjort under de åtta år modellen varit i kraft. Fackföreningen hade i gengäld goda skäl att se till att arbetsgivaren inte hade något att klaga på – i så fall riskerade man att förlora möjligheten att ge sina medlemmar företräde till jobben och att själv få fördela dessa.

Transportarbetarförbundets styrelse i Stockholm godkände och bekräftade Malmöavtalet år 1906, enligt protokollet utan diskussion.¹⁵ En åttaårig personlig överenskommelse övergick till att bli ett formellt kollektivavtal. Förbundets tidning hade år 1898 föraktfullt kallat Berg ”den ödmjuke Jesu efterföljare”, en person utan förmåga som underhandlare. 1906 tackades han och stuveribolagets två övriga förhandlare av samma tidning ”för den humanitet och det tillmötesgående de vid underhandlingarna visat”.¹⁶ Charles Lindley var vid båda tillfällena tidningens redaktör. Dessa uttryck får därmed anses spegla förbundets diametralt olika synsätt på arbetsgivarsidan i Malmö hamn vid respektive tidpunkter.

¹⁴ Brev Berg till Lindley 27/4 1906, R.F. Bergs brevkopior, Cementaktiebolagets arkiv. Berg 2011 s. 216ff.

¹⁵ Transportarbetarförbundets styrelseprotokoll 9/5 1906. Arbetarrörelsens arkiv

¹⁶ *Transportarbetaren* oktober 1898 och nr 3/1906. Redan i nr 1/1905 hade tidningen uttryckt sin uppskattning av Malmö Stuveriaktiebolags sätt att föra en då aktuell mindre förhandling.

I SAF-styrelsen

Sedd i efterhand var Bergs omsvängning 1898 en första signal om något det skulle komma mera av. Under de följande åren förändrade han successivt och radikalt sin syn på arbetarrörelsen. 1902 formulerade han i ett styrelsedokument en framtida vision av två välorganiserade och jämnstarka huvudorganisationer på arbetsmarknaden, som styrkemässigt skulle balansera varandra och därför i det längsta skulle vilja söka fredliga förhandlingslösningar och undvika öppna konflikter.¹⁷ 1903 slöt han det första kollektivavtalet i Lomma, där arbetarnas föreningsrätt uttryckligen skrevs in. 1905 inträdde Cementaktiebolaget i den då tre år gamla Svenska Arbetsgivarföreningen, SAF.¹⁸

Berg blev där en otåligt pådrivande medlem, med huvudlinjen att SAF:s förhållande till den fyra år äldre Landsorganisationen snarast borde regleras i ett huvudavtal, där man skulle fastställa övergripande spelregler för arbetsmarknaden. Det var ett kontroversiellt synsätt bland dåtidens arbetsgivare, där idén om kollektiva avtal ännu var omstridd och där den fackliga rörelsen ofta sågs mera som en fientlig motståndare än som en möjlig avtalspartner. Sin arbetsgivarhållning utvecklade Berg i två offentliga och uppmärksammade anföranden 1905 och 1906. Han beskrev fackföreningsrörelsen som en social väckelserörelse med likheter med den andliga väckelserörelse han själv var en del av. Båda hade fått kämpa sig upp ur underlägen och setts med misstänksamhet av samhällets etablerade skikt; båda innehöll ytterlighetsriktningar, som av omvärlden felaktigt antagits vara representativa för deras helhet. Han beskrev de två synsätten på strejkbryteriet och den bitterhet och förföljelse som detta förorsakade mellan arbetare som uttryck för två skilda rättsuppfattningar. Lösningen måste vara att förhandla fram en kompromiss mellan dessa uppfattningar. Han tog 1906 avstånd från sin gamla ledarstil, att vara en ”välgörande patriark”, och gladdes åt att se ”ett folk som kan hjälpa sig själv”.¹⁹

Samma år valdes han in i SAF:s styrelse och fick där visst gehör för sina synpunkter. Det ledde till förhandling med LO, vars resultat blev det första avtalet mellan de båda huvudorganisationerna, känt som decemberkompromissen 1906. Den innebar att arbetsgivarerna uttryckligen erkände LO som förhandlingspart och arbetarnas föreningsrätt samtidigt som man bejakade kollektivavtalsformen. LO erkände grundprincipen i ”arbetets frihet”, det vill säga arbetsgivarernas befälsrätt och

---

¹⁷ Berg medverkade inte vid bildandet 1902 av den kortlivade Allmänna Arbetsgivarföreningen i Malmö, något som hävdats av Uhlén och andra historietecknare. Däremot var Berg under 1905–06 Malmöföreningens ordförande, han tog då som sin uppgift att genomföra dess anslutning till SAF.

¹⁸ Berg 2011 s. 222–229.

¹⁹ Berg 2011 s. 237f. och 254ff.

deras rätt att anställa och avskeda oberoende av arbetares organisationstillhörighet. Men för Berg var detta bara ett första steg på vägen mot vad som borde uppnås genom förhandling och överenskommelser mellan parterna.

Decemberkompromissen fick efterdyningar bland arbetsgivarna, där vissa ansåg att SAF gått för långt i ett tillmötesgående av motparten. Följden blev, efter några turbulenta vårmånader, ett skifte i SAF-ledningen i maj 1907 då Hjalmar von Sydow blev ny chef. Han skulle under de följande två åren leda SAF:s politik i en principfast och hårdför riktning, där en landsomfattande hamnkonflikt 1908 och det följande årets storstrejk slutade med segrar för arbetsgiversidan.

R.F. Berg upplevde inte dessa senare händelser, som innebar att man slog in på en annan linje än den han hade kämpat för. Han avled av en akut diabetes i december 1907. I ett brev till den nyutträdde SAF-chefen i juni samma år hade han varnat denne för att engagera organisationen i den hamnkonflikt som då brutit ut i Norrköping. Den följde samma mönster som Malmökonflikten 1898 hade gjort, fram till Bergs initiativ till att bryta isen och göra upp med Axel Danielsson. Berg redovisade i brevet till von Sydow sin erfarenhet av fackliga hamnfrågor. Lokala konflikter riskerade att snabbt sprida sig (genom att strejkande hamnarbetare relativt lätt kunde få till stånd sympatiblockader mot fartyg i andra hamnar där annars avtal och arbetsfred rådde). Ett användande av utländska strejkbrytare för att hålla hamnarbetet igång, vilket då pågick i Norrköping, karakteriserade Berg som ”en mycket farlig metod som vi här nere i Skåne inte mera våga tillgripa”.²⁰

Erfarenheterna från 1898 års överenskommelse i Malmö måste ha spelat en viktig roll för hans hållning. Att han valde att till SAF-chefen begagna termen ”strejkbrytare” – ovanlig i arbetsgivarnas språkbruk där man vanligen talade om ”arbetsvilliga” – var knappast en tillfällighet och kan anses markera en förståelse för arbetarsidans synsätt.

Ödets ironi

Sådant var läget på försommaren 1907. Ett år senare blåste andra och kyligare vindar i arbetsgivarlägret. R.F. Berg var inte mera i livet. SAF hade dekreterat att arbetets frihet, rätten att enligt eget bestämmande anställa och avskeda, var en grundprincip man inte tummade på. Den skulle, enligt vad von Sydow uttalade våren 1908, försvaras ”med alla till buds stående medel”, i hamnarna som i andra verksamheter. Samtidigt var denna regel för hamnarbetarna speciellt svår att acceptera på grund av hamnarbetets dag-för-dag-karaktär och deras farhågor för en orättvis arbetsfördelning.

²⁰ R.F. Berg till Hjalmar von Sydow 3/6 1907. Berg 2011 s. 281.

Hamnkonflikten spreds under 1908 som en löpeld i landets hamnar, den drabbade näringslivets transporter och stora delar av produktionen. Situationen blev kaotisk. Transportarbetarförbundet tappade kontrollen över sina medlemmar, tvingades betala ersättningar till strejker man inte hade auktoriserat och fick sin ekonomi spolierad.²¹ Kollektivavtalet i Malmö från 1906 klarade inte påfrestningen, det sopades undan. För att hålla verksamheten igång inkallade arbetsgivarna arbetsvilliga/strejkbrytare i alltfler hamnar, varvid många hämtades från England. Natten till den 13 juli exploderade den av anarkister utplacerade bomben på logementfartyget *Amalthea*. Det kan tyckas som en ödets ironi att det skulle ske i just den hamn där ordnade förhållanden och arbetsfred dessförinnan rått under nära tio år.

Fram till 1908 hade den Berg-Danielssonska uppgörelsen gett Malmös hamnarbetare ett villkorat inflytande över arbetsledningen, tillräckligt för att de skulle anse sig kunna göra en rättvis inbördes fördelning av arbetet. Den innebar därtill ett kraftigt gynnande av deras fackliga anslutning, vilket låg i linje med den uppfattning Berg senare hade formulerat, i sitt styrelsedokument 1902 och i sina offentliga tal 1905–06. Han hade där argumenterat för att högsta möjliga organiseringsgrad hos båda parterna var den bästa spärren mot öppna konflikter.

1898 års överenskommelse i Malmö kunde möjligen anses förenlig med den arbetsgivarhållning som uttrycktes i 1906 års decemberkompromiss men inte med den hårdare linje SAF kom att följa åren efter 1907. Hamnkonflikten 1908 tog slut efter chocken från bombdådet i Malmö och efter påtryckningar från LO-ledningen, som fick hamnarbetarna och deras fackförbund att för den gången motvilligt acceptera decemberkompromissen och arbetets frihet. Men motsättningen till SAF om hur kompromissen skulle tolkas återkom 1909 och präglade det årets storkonflikt – storstrejken.²²

R.F. Bergs förhandlings- och fredsriktade arbetsgivarlinje fick stryka på foten åren närmast efter hans död. Dess tid skulle komma långt senare, efter ett konfliktfyllt 1920-tal, efter dödsskotten i Ådalen 1931, efter socialdemokraternas politiska maktillträde 1932 och en ny generations tillträde i SAF-ledningen.

När statyn av Berg avtäcktes i Limhamn år 1940 invigningstalade hans tidigare nära medarbetare Gustav Möller – socialminister och vid sidan om Per Albin Hansson socialdemokraternas då ledande gestalt. Möller prisade Bergs framsynthet och helgjutna

²¹ *Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907–1910*, Stockholm 1911, s. 77ff.

²² Om 1908 års hamnstrejk se *Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907–1910*, Bernt Schiller, *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker*, Göteborg 1967, s. 73–77, 85f. och 92–99, samt Yngve Tidman, *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914*, Lund 1998, s. 170–179. Om decemberkompromissens betydelse under storstrejken 1909 se Berg 2011 s. 359–376 samt kap. 6 och 7.

personlighet och talade om de djupa intryck han mottagit av denne. En facklig förbundsordförande citerade vid samma tillfälle Bergs tal om patriarkens abdikation och såg hans tanke återspeglad i den utveckling som senare skett på arbetsmarknaden.²³ I sina postumt utgivna memoarer satte Möller Bergs arbetsgivaridéer i direkt samband med det som uppnåtts i Saltsjöbadsöverenskommelsen mellan SAF och LO år 1938, ofta betecknad som den svenska modellens grundbult.²⁴

I historiens efterhandsperspektiv verkar det både möjligt och befogat att se den Berg-Danielssonska uppgörelsen 1898 som en tidig malmöitisk förelöpare till denna svenska modell.

Fig. 5. Statyn föreställandes R.F. Berg av konstnären Edvard Trulsson och den står här i J. N. Rosengrens Metallgjuteri i Limhamn där sista finputsningen görs. De två män som arbetar med statyn är ciselören Sandström och hans son, mannen i vita rocken är Gunnar Rosengren. Statyn avtäcktes i Limhamn 1940. – Foto: Erik Jeppsson, 1940. Ur Malmö Museers fotosamlingar.

²³ *Arbetet* 6/12 1940.

²⁴ Gustav Möller, "Hågkomster" i *Arbetarrörelsens årsbok* 1971, Stockholm 1971, s. 143: "det tog närmare 50 år innan hans dröm om fred på arbetsmarknaden kunde förverkligas". Möller syftar på tiden från Lommakonflikten 1889 till Saltsjöbadsavtalet 1938.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Landsarkivet i Lund

Skånska Cementaktiebolagets arkiv. R.F. Bergs brevkopior.

Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek i Stockholm

Svenska Transportarbetareförbundets arkiv. Styrelseprotokoll.

Tryckta källor

Berg, Jan O., *På spaning efter en svensk modell: Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. Enebyberg 2011.

Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907–1910. Stockholm 1911.

Möller, Gustav, "Hågkomster" (i: *Arbetarrörelsens årsbok 1971*. Stockholm 1971).

Tidningar och tidskrifter:

Arbetet

Svenska Dagbladet

Sydsvenska Dagbladet Snällposten

Transportarbetaren

Övrig litteratur

Berggren, Lars & Roger Johansson, "Bomben som skakade Sverige" (i: *Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider*. Malmö 2008).

Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider.

Petter Larsson (red.). Malmö 2008.

Schiller, Bernt, *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker*. Göteborg 1967.

Stråth, Bo, *Varusarbetare i två varusstäder: en historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*. Göteborg 1982.

Tidman, Yngve, *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914*. Lund 1998.

Uhlén, Axel, *Facklig kamp i Malmö under sju decennier*. Malmö 1949.

Wickström, Ingemar, "Det lilla cementgjuteriet" (i: *Elbogen MFA* 1988, s. 121–132).

Tusen års kungaporträtt i Malmö Rådhus

AV BIRGIT BENDER

*Fig. 1. Landstingssalen i Malmö Rådhus.
– Foto: Henning Bender. I privat ägo.*

I Malmös rådhus hänger en unik samling av danska och svenska kungaporträtt, som inleds med Knut den Helige och Valdemar Atterdag och slutar med Carl XVI Gustaf. I många år hade Sankt Knutsgillet haft en önskan om att dokumentera denna serie, som ägs både av gillet och Malmö stad. Vintern 2010 blev detta möjligt genom att Malmö Förskönings- och Planteringsförening bidrog till att Malmö Museer kunde avfotografera tavlorna. Resultatet har sedan sammanställts till en liten guidebok, vars tryckning bekostats av Knutsbrodern Anders Jarlskog.

De flesta målningarna finns uppsatta i den s.k. Landstingssalen. Dock hänger Bernadottesläkten i den närliggande Bernadottesalongen, Gustav IV Adolf finns i Kommunfullmäktigeordförandes rum, Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII i en av Tingsrättens salar, medan två tavlor av Christian electus (d.v.s. Christian 4:s son som var tänkt att bli hans efterföljare) numera finns på museet.

Allt som allt är det 42 porträtt. Alla föreställer dock inte kungar utan även drottningar, medlemmar av kungafamiljen eller hovet, som t.ex. hertig Ulrik, son till Frederik 2. eller hertig Ernst Günther med hustru vilka ofta besökte Frederik 3:s hov.

Rådhusets historia

Första gången ett Rådhus i Malmö nämns är i ett privilegiebrev från svenske kungen Magnus Eriksson 1353. På 1400-talet fanns ett Rådhus vid S:t Petri kyrka på Östergatan där f.d. Riksbankens/Stadsarkivets lokaler ligger. Vid den tiden hade Knutsgillet ett eget gilleshus i kvarteret Gråbröder, i hörnet av Gråbrödersgatan och Västergatan, detta hus revs först 1903.

Kung Frederik 1. (1471–1533) donerade 1528 det tidigare Heligandhuset till staden för att användas som Rådhus och försäkrade därvid att även Knutsgillet fick en samlingssal. Huset hade tidigare bl.a. använts som kloster och det var också i detta hus som kung Fredrik 1. och den svenske kungen Gustav Vasa träffades för fredsförhandlingar 1524. Det låg i nordvästra hörnet av nuvarande Stortorget och kom troligen inte alls att användas som Rådhus utan revs på 1570-talet. Då hade staden 1545 färdigställt det Stortorg vi känner idag och följande år stod Rådhuset färdigt på sin nuvarande plats. Inte långt därefter förlade också Knutsgillet sin verksamhet dit.

1500-talets Rådhus hade trappgavlar och källare med tunnvalv (dåvarande Stadskällaren). Till höger låg Rådstugan med förstuga och till vänster Knutssalen med angränsande smårum. I övervåningen fanns 1658–1795 Garnisonskyrkan. Då Danmark i mars 1808 förklarade Sverige krig, kallades alla vapenföra män till Skåne och Malmö. De var dåligt utrustade och när epidemier och sjukdomar började härja, beslagtogs Knutssalen och senare även Magistratens och Kämnärsrättens sessionsrum till Kronosjukhus. Staden återfick lokalerna 1810 och efter grundlig renovering fick gillet flytta upp i övervåningen medan Rådstugan flyttade in i den nedre salen. Samtidigt fick fasaden (1812–1813) ett nytt utseende, mera ”antikt” med valmat tak, symmetriskt placerade fönster och huvudingång med pelare.

En ny ombyggnad av Rådhuset verkställdes under åren 1864–1869. Det fanns flera förslag till projekt bland annat ett av arkitekt Edelswärd, som också var sakkunnig. Dessa avvisades dock, men istället antog stadsfullmäktige en plan, upprättad av stadsarkitekt Wilhelm Klein, med den ännu befintliga uppdelningen av ämbetslokaler i våning 1 och bottenvåningen och Knutssalen och salonger i våning 2 samt med Landstingssalen i tillbyggnaden åt Kompanigatan. Fasaden, den inre trappan och inredningen bär däremot Helgo Zettervalls signatur, tydligt inspirerad av Klein.

Knutssalen har höga fönster med bågar runt om och motsvarande nischer utan

fönster på insidan. I salen finns också takfönster och där var Zettervall mycket före sin tid. Hela rummet i vitt och guld med mörkare kontrastfärger påminner om Spegelsalen i Versailles, medan Landstingssalen har renässansprägel, många ornament i stucc och imiterad intarsia, gjorda till porträtten.

Fig. 2. Fasaden på Malmö Rådhus som ritades av Helgo Zettervall. – S:t Knutsgillet i Malmö.

Porträttens bakgrund

Vid ombyggnaden övertog staden 1865 dispositionsrätten över Knutssalen, gillet möbler och inventarier, lovade att underhålla dem och att Amarantherorden och Knutsgillet fritt fick nyttja lokalerna. Tavlorna nämns särskilt i p. 7 av avtalet: ”ändamålsenligt restaurera” ... och uppsätta ... ”porträtter...”. Vem som äger dem har också varit oklart. Därför uppdrog Drätselkammaren 1891 åt bibliotekarien E. Elberling, Köpenhamn och fil kand H. E. Larsson i Malmö (sannolikt identisk med den första museiintendenten i Malmö) att göra en förteckning och borgmästare Björling försökte 1980 detsamma, men först i och med att författaren haft möjlighet att både gå igenom Knutsgillet arkiv, stadens räkenskaper och inventarieförteckningar har det varit möjligt att göra en trovärdig uppdelning av ägandet med 20 kungaporträtt för stadens räkning och 22 för Knutsgillet.

Malmöforskaren Einar Bager, som sett målerierna, när de i samband med senaste Rådhusutbyggnaden hade tagits ner och ställts i dåvarande Stadsarkivets källare, påpekade i en artikel för 60 år sedan, att de var i behov av renovering och uppfräschning och längre har man inte kommit i den diskussionen. Stearinljus och decennier

av rökande gäster i salen har mörkat glansen. Gillet har inte råd och eftersom många tavlor är mycket stora, skulle varje tavelrenovering med nertagning, transport och konservering kosta åtskilliga tiotusen, ja upp emot hundratusen kronor. Staden har inte heller ansett tavlorna ha sådant värde att man vill lägga pengar på dem. ¹⁾Anm. Malmö stad har i år (2012) tagit upp frågan.

Som en parentes kan nämnas att det också funnits 10 äldre svenska kungaporträtt som skänkts till staden av rådmann Flensburg 1737 men som senare försvunnit.

Från slutet av 1600-talet till långt in på 1700-talet förekom liknande serier av regenter på andra danska rådhus, i domstolsbyggnader, kyrkor och herrgårdar men sviten är här unik, eftersom den täcker regenter fram till dags dato, först danska och sedan svenska kungar. Karl XIII (1809–1818) är den ende som saknas, även om han som hertig av Södermanland faktiskt recipierades 1773 i Knutsgillet.

Förebilden till stadens elva målerier, som alla är i samma storlek, kroppsstora halvfigursbilder, målade på trä, är de s.k. Kronborgtapeterna.

Kronborgtapeterna

Vävda tapeter, idag kallade gobelänger, var modernt från 1300-talet till 1700-talet

Fig. 3. Frederik 2:s bordhimmel. – Foto: Nationalmuseum, Stockholm.

och då särskilt under renässansen. De var dyra att framställa och därmed kunde man demonstrera sin makt och rikedom. Kronborgtapeterna beställdes av Frederik 2. (1534–1588) som del av utsmyckningen i Dansesalen på Kronborgs slott. Ursprungligen var det 43 tapeter, omfattande 100 kungar från sagokungen Dan till Frederiks son Christian 4. Dessutom en vacker bordhimmel, som svenskarna tog som krigsbyte 1658 och som idag förvaras på Nationalmuseum i Stockholm.

Dansesalen var den största i Nordeuropa; den var 60 m lång och väckte stor beundran. Den hade tak i ek, dekorerat med guld och silver och målningar på lång-

sidorna över fönstren med motiv från berömda slag i Europa. De vävda tapeterna blev den verkliga höjdpunkten. Runt alla väggar placerades tapeterna med kungarna i full storlek, det fanns texter över varje kungs historia, olika bakgrundsmotiv och vapensköldar (se fig. 8.). De vävdes till största delen i flamskgarn, d.v.s. infärgad ull, medan bordhimmeln hade invävda guld- och silvertrådar och silkegarn.

Frederik 2. hade 1581 slutit kontrakt med målaren Hans Knieper, död 1587. Han stammade från Antwerpen och var sedan 1577 knuten till hovet. Han skulle leverera målade förlagor, s.k. kartoner, till vävarna och hade också huvudansvaret. Förlagorna finns inte bevarade, men samma år som arbetet avslutades, nämligen 1584, skrev Henrik Rantzau, som var ståthållare i hertigdömena, till Frederik 2. och bad att få tillbaka den bok i vilken alla kungar i Danmark var avmålade och som kungens kansler haft i lång tid och efter vilken tapeterna förfärdigats. Denna handskrift synes dock ha gått förlorad på 1600-talet. En rad andra bevarade handskrifter från slutet av 1500-talet och under 1600-talet har haft denna förlorade handskrift och också tapeterna som förlaga, vilket framgår av deras innehåll. Men endast från och med kung Hans fanns verkliga förebilder i form av porträtt i sten eller skurna i trä. Övriga kungar är fria skapelser.

Kung Frederik 2:s förebild till tapeterna var säkerligen den serie kejsar Karl V före 1555 låtit väva till slottet i Bryssel samt Erik XIV:s gobelänger, som byggde på biskop Johannes Magnus skildringar. Av de senare färdigställdes endast fem innan Eriks död 1569.

Till vardags förvarades tapeterna i ekkistor och togs endast fram vid högtidliga tillfällen. Därför klarade de sig också i den stora slottsbranden på Kronborg 1629, då alla fasta inventarier i Dansesalen förstördes. Vid svenskekrigen och Karl X Gustavs belägring tog man bordhimmeln men man fann inte tapeterna. Slottet renoverades, tapeterna sattes emellertid inte upp utan förde under de följande århundradena en eländig ambulerande tillvaro mellan olika slott. De kom att användas ett fåtal gånger och var än på Frederiksborg eller Rosenborgs slott och till och med på Koldinghus, där de dock räddades i branden 1809. Enligt uppgift såldes då en brandskadad tapet, som föreställde drottning Margrete 1., till en familj i Kolding. Den fanns till försäljning i slutet av 1800-talet hos en antikhandlare i Köpenhamn men efter det försvinner spåren.

1819 anhöll Oldsagskommissionen hos kungen om att få överta fjorton av Möbelkammarens sjutton tapeter (de övriga var antagligen alltför skadade). Det beviljades och de överfördes till Museet for nordiske oldsager. Senare överflyttades sju tapeter 1929 till det nyrestaurerade Kronborg, medan övriga sju idag finns på Nationalmuseum i Köpenhamn.

Fig. 4. Valdemar 4. Atterdag, målad av Pieter Hartman. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 5. Margrethe 1., målad av Pieter Hartman. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 6. Christoffer 3. av Bayern, målad av Pieter Hartman. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 7. Christian 1., målad av Pieter Hartman. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Porträtt målade av Pieter Hartman

Det finns en uppgift i dansk litteratur, som jag inte lyckats verifiera, nämligen att kung Christian 4. (1577–1648) tog initiativ till de elva kungaporträtt från Valdemar 4. Atterdag t.o.m. Christian 4. (exklusive kung Oluf), som staden beställde av Pieter Hartman någon gång före 1607. Enligt Kämnräskenskaperna 1607 fick Hartman betalning av staden det året: ”ded ehr de konger som haffuer preullaggierrit byen, huilki ehr giortt for en Euig hukommelsse skyld”. Staden hade då byggt till Rådhuset mot Kompanigatan och målningarna skulle pryda Rådstugan.

Pieter/Peiter Hartman var egentligen tysk men bör ha kommit till Malmö något före 1607, när han fick uppdraget. Hans förlagor blev Kronborgtapeterna eller rättare sagt de förlagor som funnits till dem. Eftersom han 1596 hade arbetat med reparationsarbeten på förlagorna var han inte obekant med dem. Hartman kom sedan 1609–1611 att måla Högaltaret i S:t Petri kyrka och dyker också upp flera gånger i stadens handlingar, eftersom han behövde delbetalning för att kunna betala för färg och arbetslöner.

Av dessa elva kungaporträtt är tre särskilt betydelsefulla, eftersom de tape-

terna inte har bevarats. Det är Valdemar 4. Atterdag (ca 1320/1340–1375), Drottning Margrethe 1. (1353/1375–1412) och Christoffer 3. av Bayern (1416/1439–1448). Hur dessa kungligheter verkligen sett ut vet vi inte, eftersom inga kända avporträtteringar finns förrän med Christian 1. (1426/1448–1481). Christian 1. är också intressant, då han på måleriet i Landstingssalen är avbildad så att säga bak och fram, d.v.s. jämfört med tapeten vänder han ansiktet åt andra hållet, har spiran till höger och äpplet

Fig. 8. Christian 1., från Kronborgtapeten, vilket alltså är förlagan till fig. 7. – Foto: Nationalmuseet, Köpenhamn.

till vänster. Det kan bero på vävtekniken, eftersom vävarna arbetade på baksidan, varvid kartongen med förlagan var spegelvänd.

Porträtt målade av Andreas Kieldsen

Knutsgilletts nio äldsta tavlor målades av Andreas Kieldsen 1652–1653 och upphängdes 1654. Utöver dessa nio tavlor har Knut den helige också ett porträtt, som antagligen inte målats av Kieldsen men av klädseln att döma också tillkommit på 1600-talet. Denne hade varit gilletts skyddspatron i flera hundra år ursprungligen på delad plats med sin brorson Knut Lavard. Knut den helige mördades 1086 i S:t Albani kyrka i Odense och blev helgonförklarad 1100, och brorsonen mördades i Haraldsted utanför Ringsted 1131 och helgonförklarades 1170. Vi känner inte till Knut den heliges utseende men han avporträtteras i full krigsutrustning. Och även om man har gett honom en helgongloria, så framställs han som den krigare han var och inte som ett helgon.

Andreas Kieldsen var troligen född i Ystad och var son till en målare/conterfejare

Fig. 9. Knut den helige. Okänd konstnär. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

där, Kjeld Andersen, som bland annat målat skoltavlor 1623–1624 i Ystad latinskola. När Andreas kom till Malmö är oklart, men han fick burskap 1652, samma år som gilletts beställning. Vi har inga mer uppgifter om honom i Malmö men han dyker upp några år senare (1659) i Kristianstad, där han bodde med sin familj, även om han antagligen ofta reste runt och målade. Hans sista resa gick till Halmstad, där han blev sjuk. Han dog och begravdes med klockringning, likpredikan och sång av skolans elever. Bouppteckningen visade att han inte direkt var fattig.

Knutsgilletts beställning, nio kroppsstora bilder, alla utom två målade i tidstypisk dräkt, speglar den tidens frisyrier och mode. Orsaken till beställningen var att Frederik 3. (1609–1670) tillsammans med sin gemål Sophie Amalie kom till Malmö i februari 1652 för att bese fästningsverken på Malmöhus slott. De blev ståtligt mottagna i Rådhuset och Knutsgillet ställde till stor fest för dem och deras följe, bl.a. förut-

nämnde Ernst Günther med hustru, vilka upptogs till Knutsmedlemmar. Som tack skänkte kungen 100 riksdaler. Enligt en försvunnen minnestavla anskaffades just porträtten med anledning av den stora ära som övergick gillet. Man valde då att måla de kungligheter, som hade upptagits i gillet, nämligen den blivande Frederik 2., vilken som tronföljare haft Malmöhus som residens och 1556 blivit Knutsbroder, hans son hertig Ulrik (1578–1624), Christian electus (1603–1647), Frederik 3. och drottning Sophie Amalie, hertig Ernst Günther med hustru Augusta och även Frederik 3:s föräldrar Christian 4. med gemål Anna Catharine, som ej var medlemmar av gillet.

Två tavlor av Christian electus (fig. 11 och 12) finns idag deponerade på Malmö Museer. Den stora, målad av Kielsen 1653–54, som ett minne av att han blev Knutsbroder 1630, är inte upphängd, medan den lilla från 1610 finns i Riddarsalen, där också Knutsgillets klenoder är utställda i en monter. Christian valdes av riksrådet till tronföljare 1608 men hyllades först 1610 av landstingen ute i landet. Därav de två årtalen som förekommer i litteraturen.

Det är okänt, när den eleganta tavlan av sjuaringen kom i Knutsgillets ägo – den nämns i gillet inventarieförteckningar första gången 1773.

Christian 4. (fig. 13) har Kielsen porträtterat efter en målning av Peter Isaacz, ca 1612, som idag hänger på Rosenborgs slott i Köpenhamn. Christian upptogs aldrig i gillet. Han var ingen anhängare av gillen, utan betraktade dem med stor misstro.

Frederik 3. var den siste danske kungen innan Malmö blev svenskt och han upptogs som sagt till Knutsbroder 1652. Det finns två tavlor av honom i salen, det lilla porträttet, som ägs av staden, kopierades 1756 av Johan Jacob Håål. Denne fick 1742 burskap i Malmö som lackerare, tapetmakare och målare.

De svenska kungaporträtten

Inte heller Karl X Gustav blev Knutsbroder, faktiskt den ende i den svenska kungaraden efter 1658. Att han inte recipierades beror

Fig. 10. Frederik electus, den blivande Frederik 2., målad av Andreas Kielsen. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 11. Christian electus som sjuåring. Han var son till Christian 4. och tronföljare, men dog året innan fadern, 1647. Tavlans deponerad på Malmö Museer. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 12. Christian electus vid tiden för sitt inträde i S:t Knutsgillet 1630, målad av Andreas Kiildsen 1653-54. Tavlans deponerad på Malmö Museer. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

Fig. 13. Christian 4., målad av Andreas Kiildsen. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

säkert på att han efter freden i Roskilde besökte Malmö mycket kort. Fredsslutet var den 26 februari 1658, därefter gästade han Frederik 3. på Frederiksborgs slott några dagar och seglade först den 5 mars till Helsingborg. Han kom till Malmö senast den 10 mars och reste igen den 15. Mellantiden ägnade han åt överläggningar om de skånska provinserna. Den skånska kommissionen, som bestod av Corfitz Ulfeldt och Gustaf Otto Stenbock, kallade därefter till rådstuga den 6 april för att berätta om hyllningsceremonin och samtidigt valdes tjugofyra borgare att underteckna en fullmakt om trohet. Den 16 april fick representanter för adel och borgare knäböja och svära trohetseden i Knutssalen framför en tom stol, som föreställde kungen.

Staden inköpte 1706 tavlan av kungen som är målad av den kände konstnären David Klöcker von Ehrenstrahl (1628–1698), efter överste Bernhard von Liewen. I Borgerskapets räkenskaper 1706 finns en liten lapp från borgmästare Grönvall till bokhållare Jönsson att han måste se till att tavlan införskaffades vid auktionen i Knutssalen. Snickare Nils Wulf fick betalt för ramen och för att han med spik och segelgarn satte upp den och de två andra porträtt som också förvärvades, nämligen Karl XI (1655–1697) och Karl XII (1682–1718). Porträtten hänger idag i en av Tingsrättens salar.

Staden äger alltså Karl XI-tavlan, även om han tillsammans med sin mor änkedrottning Hedvig Eleonora besökte

Fig. 14. Karl X Gustav, målad av David Klöcker von Ehrenstrahl. Malmö rådhus. – Foto: Johanna Rylander. S:t Knutsgillet i Malmö.

Malmö och intogs i gillet 1673. Lite annorlunda är det med Karl XII för trots att det ovan nämnts att staden köpt en tavla, så tycks de båda exemplaren tillhöra gillet. 1718 förvärvade nämligen gillet ett porträtt av kungen, målat av David von Krafft (1655–1724), systerson till Ehrenstrahl, men det finns också en anteckning om att det blivit så skadat att ett annat porträtt från änkefru Nordins sterbhus uppsattes. Tavlan påminner också om von Kraffts andra målningar av kungen. På målningen i landstingssalen finns en anteckning att denna ursprungligen målats 1718 av J.H. Wedekind (1674–1736), men 1767 kopierats och omgjorts till storformat. Wedekind står fortfarande som konstnär.

Av 1700-talets kungliga porträtt

Fig. 15. Karl XII, troligen målrad av David Krafft. Malmö rådhus. – Foto: Johanna Rylander. S:t Knutsgillet i Malmö.

äger staden hälften och gillet hälften. Anders Bergius avbildade 1782 åt gillet Adolf Fredrik (1710–1771) i helfigur samt Gustav III (1746–1792) med gemål.

Anders Bergius, född 1718 i Kristinehamn, död 1793 i Köpenhamn, var son till en råd- och handelsman. Han verkade i Göteborg och Köpenhamn men framför allt i Norge (Bergen, Trondheim, Kristiania) och det finns många verk av honom i Norge. Han var både porträttmålare och restauratör, tillverkade gyllenladers- och vaxdukstapeter och avbildade också folk på spegelglas enligt en av honom själv uppfunnen metod på vad han kallade ”kinesiska sättet”. Han återkom till Köpenhamn 1780, renoverade följande år elva stora porträtt åt gillet och åtog sig sedan att måla kungaporträtt, där Gustav III med

drottning avbildas i den år 1778 införda nationella dräkten.

Sista målningen i raden innan Bernadotteätten är Gustav IV Adolf (1778–1837), som porträtterats av Per von Krafft d.y. (1777–1863) och skänkts till Knutsgillet i början av 1900-talet. Kungen, som förlade sitt hov till Malmö 1806–1807, var tillsammans med sin familj, drottning och två barn, en flitig gäst i Knutsgillet. Tavlan hänger i Kommunfullmäktigeordförandes rum.

Bernadotteätten finns i den närliggande Bernadottesalongen. Karl XIV Johan (1763–1844) har skänkts till staden av sonen Oscar I (1799–1859), som också donerat sitt eget porträtt, medan änkedrottning Louise i Danmark gett Knutsgillet en målning av sin far Karl XV (1826–1872).

Gustaf V (1858–1950) och Gustaf VI Adolf (1882–1973) har inköpts av gillet medan nuvarande kungens porträtt kom i gillet ägo genom Malmö Förskönings- och Planteringsförenings välvilja.

Fig. 16. Gustav IV Adolf, målrad av Per von Krafft d.y. Malmö rådhus. – Foto: Johanna Rylander. S:t Knutsgillet i Malmö.

Mode och stil

Jag är ingen kännare av dåtida dräktmode men tillåter mig att berätta lite utifrån Bernhard Olssons intressanta artiklar i *Illustreret Tidende* 1878. Olsen (1836–1922) var grundläggare av Dansk folkemuseum (dess ledare 1885–1920) och Frilandsmuseet (ledare 1901–1920). Han var egentligen tecknare och xylograf och hade också innan museitiden varit direktör för Tivoli 1868–1895.

Frederik 3. framställs i militär klädedräkt. Detta var mode i Köpenhamns belägringstid och så visade han sig kanske på befästningsvallarna. Hans frisyr bestod av långt hår, delat på mitten, ännu ingen peruk. Skägget är ett smalt streck av hår som utgår från näsborrarna och går snett över mungipan. Skäggspricken på hakan stammar från Ludvig XIII och kallades ”la royale”.

Kjorteln av läder och utan ärmars bars från tidigt 1600-tal av ryttare som en underdräkt till rustningen, ”en fyrstyckad skinnkjortel” hette det och var en av de saker som skinnarlaget krävde som mästarstycke. Över bär han en halskrage av svart fernissat järn, en sista rest av harnesken, och ett blått sidenband. Av tröjan syns bara

Fig. 17. Frederik 3., målad av Andreas Kieldsen. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knuts-gillet i Malmö.

ärmarna, kantade med guldspets. De vida byxorna hade blivit moderna några år tidigare, de kallades ”kanoner” (large canons), senare ”rhingraves” (rhengreve/vida byxor) efter Rhengreven av Salm och var egentligen av holländskt ursprung. Byxorna är kantade med breda bårder av metallknypplad spets, s.k. ”passements” och buntar av sidenband som häftats på byxornas nedersta kant.

Stövlarna var högsta mode, ofärgat läder med röda sulor och klackar. De gick högt upp över knäet, var smala nedtill vid smalbenet och öppnade sig som trattar. De var svåra att gå med, så man måste skreva med benen. Tåhättan är fyrkantig och mycket längre än foten. Stövelstrumporna syddes av tyg och skulle förhindra att silkestrumporna skavdes av de hårda stövlarna. Överst är de kantade med flera lager hårdstärkt batist och med påsydda knypplade spetsar. Filthatten har ett väldigt brett brätte, prytt med stora röda och gula strutsfjädrar, kungahusets och härens färger.

På porträttet av drottning Sophie Amalie, maka till Frederik 3., kan man se att hennes hår är friserat enligt dåtidens mode med mittbena och bakåtkammat hår som flätats till en krans. Framhåret lockades ofta i små lockar ned över pannan eller klipptes kort och kammades åt sidan. Sidhåret faller här ned i långa lockar ”serpentaux” och kunde också formas till korta lockar, s.k. ”bouffins”. Kransen är täckt av en liten pärlbroderad huva. Pärlor, svart agat och oäkta stenar var vanligt i smycken och kan ses i drottningens bröstbrosch och armband.

Klänningen är i ljusbrunt siden med små mörkare blommor och en kant av dubbla breda spetsar med invävd metalltråd. Enligt Olsen var inte snittet högsta mode 1652, men hovets ceremonidräkt, som alltid var några år gammal och krävde hårt snörliv med s.k. blanchet som pressade bröstet (motsvarar väl push ups idag). Runt uringningen finns en knypplad krage, s.k. rabatt. Linneärmarna, som syns under de korta klänningsärmarna, är vida och rikliga som männens och med många rader spets.

Porträttet av Christian electus (se fig. 12 på sid 38) är intressant för att prins Christian var så extravagant. Vad beträffar håret hade fadern och en del av adeln börjat med hårpiska och marelockar (en sammanfiltrad fläta ungefär som dreadlocks idag) men Christian har på flera porträtt två piskor. Här bär han en piska och två cadenetter. Cadenetter hade upfunnits av hertigen av Cadenet i Provence och skapades genom att sidohåret fick växa långt och falla ner över bröstet. Ibland knöts färgade band i änden. Muns-kägget/mustaschen vreds så hårt uppåt (snigelskägget kallat efter spiralformen) att det inte kunde formas med locktång utan herrarna sov med träklämma, vilket var en spansk uppfinning.

Byxor och tröja är i högrött, fint prickigt siden med guldknyppling. Rosetterna runt livet var föregångare till hängslen, som blev modernt först med franska revolutionen. Rosettbanden

Fig. 18. Drottning Sophie Amalie, gift med Frederik 3., målad av Andreas Kiølsen. Malmö rådhus. – Foto: Johanna Rylander. S:t Knutsgillet i Malmö.

satt fast i byxlinningen och genom spetsar med ändar av metall stacks små hål i tröjan och på framsidan knöts de i rosett. Rosetterna ersattes senare av häktor men förblev mode och ett tecken på elegans. Tröjan består av flera flikar, vilka på danska kallas "flasker", kanske av verbet flaskes som betyder flekkes, splittras.

De höga stövlarna av ofärgat läder och sporrarna var högsta mode med röd klack och sulor. Röda klackar ansågs i Frankrike fram till revolutionen som ett adelsprivilegium, borgare eller andra gick i vita eller andra färger. Stövelstrumporna pryds med spets. Hatten har ett praktfullt spänne, s.k. agraffe med blänkande stenar, gyllene flätat band och buske med vita fjädrar. Christians handskar av brunt skinn hörde till skinnmästarnas mästestycke och i likhet med de långa skonäsorna är handskarna för långa.

Slutligen ett porträtt av hertig Ulrik (1578–1624), som var son till Frederik 2. och intagen i Knutsgillet 1615. Hertig Ulrik bär här en tröja i silver och guld med vävda blommor, röda och vita pösiga byxor med guldband, blommig siden-scarf, pipkrage, silkestrumpor med stora rosetter av knyplade guldtrådar. Allt högsta mode i Frankrike 1615, som redan då var det tongivande mode-landet. Porträttet är ett lysande exempel på hur snabbt det franska modet efterföljdes och spreds i andra länder. Intressant är att blommiga mönster då var modernt hos adeln och senare kom att anammas av allmogen. I flera århundraden fanns i varje allmogehem blomstermålningar på väggar och skåp och olika sorters blomstermotiv syddes på broderier och klädedräkter.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att vad man än må tycka om monarki och kungar, så har alltid tavlorna på Rådhuset fångat besökares uppmärksamhet. De är ett stycke kulturhistoria och speglar en lång serie av monarker. Konstnärerna var inte alltid av det skickligaste slaget, men målningarna ger en god bild av den tidens stil och mode. De fyller också ett tomrum bland

Fig. 19. Hertig Ulrik, son till Frederik 2., målad av Andreas Kiildsen. Malmö rådhus. – Foto: Jenny Thornell. S:t Knutsgillet i Malmö.

kungliga danska 1600-tals porträtt, eftersom många gått förlorade eller förstörts genom eldsvådor. Och serien är intressant, eftersom både staden och Knutsgillet valt att fortsätta med att anskaffa kungaporträtt in till våra dagar.

(Artikeln bygger på ett föredrag hållet på Stora Amarantherordens i Malmö höst-sammankomst den 8 oktober 2011.)

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö stadsarkiv

Borgerskapet i Malmö

Kämnärsräkenskaper (serie GI), Stadskasseräkenskaper (GII).

Einar Baggers samling

Excerpter om målare m.fl. (2D).

Magistraten i Malmö

Sonnenstein-Wendts förteckning över magistratens inkomna brev och handlingar 1353–1658, M. Ljungbecks 1658–1867 (D9).

Rådhusrätten i Malmö

Domböcker 1604–1613. (AIAA)

Sankt Knutsgillet i Malmö

Månsson, Nils Axel, Landstingssalens tavlor, maskinskrift (Ö:2)

Protokoll, handlingar och räkenskaper 1671–1998, även Johan Björling: Preliminär utredning om äganderätten till porträtten i rådhuset i Malmö 1980, maskinskrift, bilaga till protokoll 4/6 1981 (A:3)

Malmö stadsarkivs ämbetsarkiv

Leif Ljungbergs kompletterande förteckning över magistratens inkomna brev och handlingar (DIIac.)

Databaser på internet:

www.danskekonger.dk

www.denstoredanske.dk

www.renaissanceforum.dk

Tryckta källor*Litteratur*

- Agri, Janne, *Bland yrkesmän i gamla dagar. Vardagsbilder från 1600-talets Malmö*. Lund 1930.
- Bager, Einar, "Kungaporträtten på Malmö rådhus" (i: Bager, Einar, *Med penna och ritstift*. Malmö 1947).
- Bender, Birgit, *Knutsgillet i Malmö – en lång historia*. Malmö 2004.
- Den Store Danske Encyklopædi – Danmarks nationalleksikon*. Köpenhamn 1999–2003.
- Edestrand, Hans, "Malmö rådhus. Studier i ombyggnaden 1864–1869" (i: *Malmö Fornminnesförenings årsbok 1946 s. 113–135*).
- Ersgård, Hans, "Hyllningsceremonien i Malmö den 16 april 1658" (i: *Malmö Fornminnesförenings årsbok 1958 s. 50–58*).
- Friberg, Johan Otto, *Malmö stads historia och beskrifning från äldsta intill närvarande tid*. Malmö 1842.
- Heiberg, Steffen, *Christian 4. – en europeisk statsmand*. Köpenhamn 2006.
- Mackeprang, M. & Christensen, Sigrud Flamand, *Kronborgtapeterne*. Köpenhamn 1950.
- Malmö stads historia*, del 1–8. Utgiven på uppdrag av Stadsfullmäktige i Malmö. Huvudredaktör: Oscar Bjurling. Malmö 1971–1994.
- Nationalencyklopedin* del 1–20. Höganäs 1989–1996.
- Olsen, Bernhard, "De gamle danske Portraiter paa Malmø Raadhus" (i: *Illustreret Tidende* nr 1001, 1004, 1014. Köpenhamn 1878, 1879).
- Porträtten i Malmö rådhus 1891*. Förteckning jämte biografiska anteckningar under medverkan af E. Elberling och H.E. Larsson. Malmö 1891.
- Reindel, Ulrik, *Kronborgtapeterne – pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg*. Köpenhamn 2009.
- Reindel, Ulrik, *Kronborgtapeternes kongevåbener og striden om de tre kroner*. Heraldiske studier 6, København 2008.
- Sjöborg, N. H., *Anmärkningur öfwer Malmöhus län samt Malmö stads historia och beskrifning med karta*. Lund 1812.
- Svenskt biografiskt lexikon*. Stockholm 1918–. Artiklar om Anders Bergius, Pieter Hartman och Johan Jacob Håål.
- Tusen års kungaporträtt i Malmö rådhus*, Birgit Bender (red.). Malmö S:t Knutsgille 2011.

Polismästaren

Om Yngve Schaar, 1881–1962

AV ANNA SVENSON

Det finns människor för vilka gränsen mellan yrkesliv och fritid är utsuddad. Det som de sysslar med på sin arbetstid är föremålet för deras förkovran också under lediga stunder. En sådan människa var inte Yngve Schaar. Han utbildade sig till jurist, gjorde en snabb karriär, blev vid unga år polismästare i Malmö och ingick i styrelserna för en rad organ och föreningar. Han var hängiven sina uppgifter och deltog flitigt och pliktmedvetet i sammanträden och sammankomster. Men när han inte arbetade ägnade han sig åt att njuta av konst, litteratur, musik och teater, och det var nog egentligen där hans hjärta fanns. Jag vill påstå att han var god vän med muserna. Samtidigt var han, i kraft både av sitt ämbete och sina personliga egenskaper och med sin resliga gestalt en respekterad, allmänt omtyckt och känd person.

Fig. 1. Polismästare Yngve Schaar.

Här ska jag försöka teckna en bild av Yngve Schaar – som person, ämbetsman, kulturintresserad och som avhållen farfar. Mina utgångspunkter är två: jag skriver i egenskap av arkivarie och som tillgivet barnbarn.

Familjebakgrund

Yngve Gustaf Victor Schaar föddes den 14 april 1881 i Fjälkinge som son till kyrkoherde Gustaf Victor Schaar och hans hustru Hermania, född Brambeck.

Yngve Schaars förfäder på manssidan kan i svenska arkiv beläggas från tidigt 1700-tal. Den förste Schaar, Henning Mathias, avled i Ystad 1750¹. Han var handels-

¹ På foten till predikstolen i St:ta Maria kyrka i Ystad har någon ristat H M SCHAAR. Vem denna någon är, och när inristningen gjordes är inte bekant.

Fig. 2. Anna med sin farfar på promenad. Lund, ca 1955. Foto: Privat ägo.

man, och i hans bouppteckning står antecknat att han ”inga anhöriga här i landet och Rijket hafwer” än hustru och barn. Förmodligen kom han från Tyskland. I hans bibliotek fanns en rik samling böcker på diverse språk².

Henning Mathias’ son Andreas Benjamin, även han handelsman, fick sonen Johan som blev fältkamrer och sedan tullförvaltare i Åhus. Dennes son Claes Johan föddes 1788 i Ystad. Han prästvigdes, blev så småningom kyrkoherde i Fjälkinge och Nymö och slutligen kontraktsprost i Villands kontrakt. Omdömet om honom lyder: ”/han var/ såsom predikant utrustad med goda gåvor. Hans föredrag var enkelt men anslående, hans stämma kraftig och själva hans gestalt vördnadsbjudande,” och ”/han var känd/ som en stilla och fridsälskande man, som omsorgsfullt fullgjorde sina officiella åtaganden.”³

Claes Johans ende son Gustaf Victor efterträdde sin far som kyrkoherde i Fjälkinge 1874. Om honom var lovorden sparsamma: ”/Det/ säges att han oaktat han var filosofie doktor icke ägde större lust och fallenhet för vitter övning. Sent nådde han sina timliga strävandens mål, ett pastorat, och tillbragte därefter, skonsam mot

² Ystads stadsarkiv Ystads stadsarkiv FI:70. Böckerna var fr.a. på tyska och latin men även på franska, holländska, engelska och grekiska. Endast bibeln var svensk.

³ Lunds stifts herdaminnen, serie II del 12 sid 254–255.

sina åldrande krafter, sin tid i mycken ro, tills hans 85 år gammal avsomnade, mätt av levande.⁴ Yngve liknande till personligheten sin farfar betydligt mer än sin far.

För sin hustru berättade Yngve att hans barndom var mörk och trist. Fadern var 62 år och modern hälften så gammal vid hans födsel, och av de sex syskonen avled fyra vid låg ålder. Yngve hade få lekkamrater, och på söndagarna fick han sitta i kyrkan och lyssna på oändliga predikningar. Fjälkinge, idag närmast en förstad till Kristianstad, låg på den tiden avsides och isolerat; prästgården var fuktig och ogästvänlig.

Av syskonen var det endast Yngve som utbildade sig, gifte sig och bildade egen familj. Två systrar bodde kvar i Fjälkinge tills de avled i femtioårsåldern – brorsbarnen minns hur de tillbringade sina dagar med att läsa tjugofemöresromaner och röka cigaretter.

Hermania Brambeck, Yngves mor, föddes i Köpenhamn som dotter till apotekaren Lars Fredrik Brambeck⁵ och Nielsine Adolphine du Puy. Nielsine var dotter till musikern och operasångaren Edouard du Puy och Lise Müller. Du Puy var skandalomsusad både i Köpenhamn och Stockholm och är idag mest känd för att ha komponerat sångspelet *Ungdom og Galskab*.

Hermanias halvbror Edvard Brambeck blev skulptör och skrev långa brev till systemen från sina stipendiesor i Frankrike och Italien. Hans inramade fotografi hängde på väggen i Yngves studentrum i Lund.

Studier

Yngve tog studentexamen vid Kristianstads högre allmänna läroverk år 1900. I läroplanen ingick latin och grekiska, och det året var det sista då det krävdes att abiturienterna skulle översätta inte bara från utan även till latin. Han var klasskamrat med Gustaf Hellström, sedermera författare, och i klassen under honom gick Fredrik Böök, så småningom litteraturvetare och författare.⁶ Vid läroverket fanns den litterära föreningen Athenæum. Till dess årsfest våren 1900 spelades revolutionsdramat ”Det gryr” som författats av Böök, och förutom författaren själv upptog rollistan både Schaar och Hellström.⁷

Redan höstterminen 1900 började Yngve sina studier vid universitetet i Lund. Hela studietiden bodde han på Adelgatan 7 där han tillsammans med Gustaf Hellström hyrde rum hos historikern Lauritz Weibull.

⁴ Lunds stifts herdaminnen, serie II, del 12 sid. 256.

⁵ Sveriges apotekarehistoria del II sid 1628–1629.

⁶ Böök skildrade sin skoltid i Kristianstad i romanen ”Storskolan”, 1953. Både Hellström och Böök blev f.ö. medlemmar av Svenska akademien.

⁷ Muntliga uppgifter av Claes Schaar, 2011.

Efter barndomen i den stillastående byn och skoltiden i den konventionella småstaden tycks Yngve Schaar ha njutit gott av den frihet som studenttiden innebar, och han tog god tid på sig – först 1907 avlade han den s.k. juris utriusque kandidatexamen.⁸ Benämningen betyder ”kandidat i båda rättsordningarna”, dvs både i svensk och romersk rätt, och i examen ingick också nationalekonomi.⁹ Av studentkatalogerna framgår det att han var ledamot av vårfestkommittén 1902, ingick i karnevalskommittén och deltog i karnevalståget 1904¹⁰, tillhörde det sociala utskottet under flera år, och han var med sin passande längd fanbärare när Lunds studenter uppvaktade statsministern i rösträttsfrågan 1906. Bland vännerna fanns förutom Hellström och Böök även Allan Rodhe, Gunnar Serner och Karl Schlyter¹¹.

Efter en traditionell juristbana – e.o. notarie vid Hovrätten i Malmö, tings-

Fig. 3. Delar av karnevalskommittén i Lund 1904. Schaar längst t.h. – Foto: Akademiska föreningens arkiv, Lund.

- ⁸. Fadern, Gustav Victor, avled 1904 och modern 1916. Enligt studentkatalogerna för tiden 1900-1907 uppbär Yngve inte något stipendium, vilket troligen betydde hans studier finansierades med dels bidrag från hemmet, dels banklån.
- ⁹. För att tentera för professorn, Knut Wicksell, vandrade han ut till Wicksells bostad på Linero – på den tiden ett stort hus ett stycke utanför staden, idag en gammal park och ett helt bostadsområde.
- ¹⁰. Kommittén bestod i övrigt av Gunnar Wihlborg, Allan Rodhe, Walfrid Nohrborg, N G Enert, D Dahlberg, Waldemar Bülow, E Sandblad, Rurik Holm, G Gjörlöf, E V Mortensen, Herman Söderbergh. Från bondbroilopp till olympiska förspel – om studentkarnevalen fram till 1912. Föreningen Gamla Lunds årsbok nr 60 1978, sid. 113.
- ¹¹. Allan Rodhe blev landshövding, Gunnar Serner författare under pseudonymen Frank Heller och Karl Schlyter hovrättspresident och socialdemokratisk justitieminister.

meritering vid Färs härads domsaga i Sjöbo och en del andra uppdrag – förordnades Yngve till polissekreterare i Malmö den 3 januari 1911. Den befattningen inledde hans snabba polischefskarriär, och efter att några år varit tillförordnad utnämndes han av Kungl Maj:t till ordinarie polismästare den 13 september 1918, endast 37 år gammal. Enligt reglementet skulle Stadsfullmäktige föreslå tre personer, varav Kungl Maj:t skulle utnämna en.¹² Polismästaren var underställd Länsstyrelsen, vilket innebar att Landshövdingen var hans chef.¹³

Att vara polismästare i Malmö 1918–1946

Polisorganisationen var vid denna tid en kommunal angelägenhet. Först efter kralvalerna i Ådalen tillkom 1933 Statspolisen, som var statliga polismyndigheter i rikets större städer. Den skulle ta sig an större och komplicerade brottsutredningar, och det hände att Yngve Schaar med stor lättnad kunde konstatera att ett visst ärende definitivt var ett fall för Statspolisen; det behövde inte längre belasta hans myndighet.

Polismästarämbetet i Malmö tillkom år 1873. Yngve Schaar blev dess fjärde innehavare, och den mest långvariga – han blev kvar i nästan trettio år, tills han gick i pension 1946.¹⁴ Under hela hans tjänstetid arbetade polisen efter i stort sett den organisation som beslöts gälla från 1910¹⁵. Myndighetens ledning utgjordes av poliskammaren och polisdomstolen, polismästaren fattade beslut i förvaltningsärenden (ansöknings- och handräckningsärenden) i poliskammaren, ansvarade för åtalsärenden i polisdomstolen och var chef över poliskåren. En polissekreterare beredde och föredrog ärenden och förde protokollen i poliskammaren; polisdomstolen, som avgjorde enklare brottmål och smärre förseelser, utgjordes av en polisdomare¹⁶ och en polisnotarie. En polisenämnd inrättades 1926. Dess ledamöter utsågs av stadsfullmäktige, och nämnden skulle upprätta förslag till löner och andra kostnader och initiera förändringar i polisorganisationen samt förvalta polisväsendets medel och fastigheter.

Poliskåren var 1918¹⁷ organiserad i detektiva polisen (senare kallad kriminal-

¹². De tre var, förutom Schaar, tf polissekreteraren Einar Welin och stadsnotarien Nils Ryding, i nu nämnd ordning. Stadsfullmäktiges protokoll 1918 §§ 109 och 130 samt bihang 80, och Malmö sid. 53–54.

¹³. Se även not 33.

¹⁴. De tre första var Philip Wester, 1873-1887, Lars Adler, 1887-1904, och Gustaf Hårleman, 1904-1918. Malmö polis 1874 ¼ 1949. Schaar efterträddes av Nils Lüning.

¹⁵. Kungligt brev och stadga 10, återgiven i Malmö polis 1874 ¼ 1949, sid 52.

¹⁶. Polisdomaren Bernhard Andersson tillträdde 1911 och var verksam ännu längre än Yngve Schaar.

¹⁷. Samtliga uppgifter för 1918, 1930 och 1940 är hämtade ur Malmö stads årsböcker för respektive år.

Fig. 4. Polismästaren i sitt tjänsterum vid Davidshallstorg. Foto: Otto Ohm.

polisen), centralpolisen och distriktpolisen, uppdelad i fem distrikt. Centralpolisen motsvarade dagens ordningspolis, och där tjänstgjorde även de tolv ridande konstuplarna. Totalt bestod kåren av 221 personer. 3170 brott anmäldes det året, och polismyndighetens totalt kostnader var 865 000 kr kr. I Malmö fanns 107 669 mantalsskrivna personer.

Tolv år senare, 1930, var 225 ordinarie befattningshavare anställda vid polisen. Antalet anmälda brott var 9098 och de totala kostnaderna för polisverksamheten var 1,36 milj. kr. Antal mantalsskrivna i staden var 120 304.

1940 slutligen hade polisen 294 ordinarie anställda, antalet rapporterade brott var 18330 och kostnaderna uppgick till 2,3 miljoner kr. Där ingick 287 kr för högtalare på distriktpolisens tre radiobilar. Antalet mantalsskrivna var 155 465.

Polismyndigheten blev således en relativt stor organisation, och antalet anmälda brott är bara en av många indikatorer på att polisens uppgifter ökade i snabb takt. Antalet anställda däremot tycks inte ha vuxit i motsvarande grad.

Sverige och världen förändrades i grunden under de trettiofem år som Yngve Schaar var verksam vid malmöpolisen. Han började sin anställning tre år innan första världskriget bröt ut, och han slutade när det andra världskriget hade tagit slut i Europa.

När Yngve Schaar tillträdde som polismästare låg myndighetens huvudkontor

på Engelbrektsgatan 17, på hörnet mot Grynbodgatan. Lokalerna blev med tiden helt otillräckliga, och 1934 kunde polisen flytta till ett nybyggt hus vid Davids-hallstorg. Yngve Schaars stora tjänsterum med bord för sammanträden låg i mitten av översta våningen och innanför det fanns ett rum med öppen spis. En dotter mindes att gardinerna var sydda av tjock mörkblå boj. Till detta stora rum kallade polismästaren upp unga lagöverträdare för enskilda samtal. Den metoden var en av flera nymodigheter som han införde, och man kan förmoda att den var effektiv. Han ansåg att boxning var en rå sysselsättning som inte kunde kallas sport, och det påstås att han inte biföll ansökningar om att ordna offentliga boxningsmatcher.¹⁸ Han tyckte att det var viktigt att polisen var väl synlig på gator och torg, och därför skulle konstaplarna flitigt patrullera till fots. Men han ansåg länge att det var onödigt med polissystrar; för att visitera kvinnor räckte det ju med de kvinnliga städerskorna.

En polismästare var vid denna tid en känd person med hög status, och i hans tjänste-åligganden ingick att tillsammans med landshövdingen och andra höga ämbetsmän ta emot kungliga personer som passerade eller besökte Malmö. Han förväntades också åta sig styrelseuppdrag,¹⁹ delta i invigningar och bevista premiärer. Den länge mannen syns tydligt på de fotografier och filmer som finns bevarade. Vid högtidliga officiella tillfällen bar han den pampiga polismästaruniformen, och till sällskap och fester fäste han ordnar och medaljer vid sin frack.

I många år var han medlem i Malmö fornminnesförening och fungerade som dess ordförande 1931–51. Ungefär samtidigt var stadsarkivarien Leif Ljungberg sekreterare, och de uppenbarligen trivsamma styrelsemötena ägde rum på restaurang Tunneln på Östergatan. Av föreningens protokoll och klippböcker framgår tydligt att stadens borgerskap var väl representerat bland medlemmarna, och att programmet var intensivt med många utflykter och föredrag.²⁰

¹⁸. Detta har med eftertryck påståtts i familjen; jag har dock inte kunnat verifiera det. Enligt Uppland/Västmanlands Boxningsförbunds hemsida (2011) rönte boxningen motstånd i Uppsala / på 1920-talet/. ”Polismästaren var emot såväl offentlig boxning som dans. Han var en av många myndighetspersoner som var anti-boxning. Boxning förknippades med arbetarklassen och sågs därmed som ett hot mot den etablissemangen och samhällsordningen.”

Det är inte otänkbart att liknande synsätt fanns i Malmö.

¹⁹. Under sin tid som polismästare var han bl.a. ordf i hyresnämnden, v ordf i fosterbarnsnämnden och nykterhetsnämnden och suppl., senare sekr. i renhållningsverkens styr., ledamot av brandväsendets styr., dito av hälsovårdsnämndens styr., av museets och konstnämndens styrelse, sekr. i styr. för brand- och sotningsväsendet, ordf. i taxeringsnämnden och ledamot av styr. för Latinskolan. Han ingick också redan som polissekreterare i drätselkammaren; för det uppdraget krävdes att man ägde en fastighet, och han köpte därför ett litet ruckel utåt Limhamn (uppgift inom familjen). Flera av styrelseuppdragen behöll han efter sin pensionering.

²⁰. Malmö fornminnesförenings (numera Malmö kulturhistoriska förening) arkiv förvaras i Malmö stadsarkiv.

Utmaningar för polisen

Yngve Schaar var verksam inom malmöpolisen under trettiofem år. Han fick vara med om många historiska händelser och skeenden som på olika sätt berörde polisväsendet och som ibland satte det på hårda prov. Här ska särskilt nämnas Baltiska utställningen 1914, trekungamötet efter första världskrigets utbrott samma år, möllévångskravallerna 1926, andra världskriget med ockupationen av Danmark 1940, och flyktingströmmen under och efter kriget.

Baltiska utställningen 1914

Baltiska utställningen var ett enormt evenemang, även med moderna mått mätt. Utställningen varade från 15 maj till 4 oktober, och där visades framför allt konstindustri och hantverk från de dåvarande östersjöstaterna – Sverige, Danmark, Tyskland och Ryssland. Det såldes över 850 000 biljetter och delades ut många fribiljetter, bl.a. till poliskåren i Malmö.

Om polisens förberedelser och själva polisbevakningen skrev Yngve Schaar:

”Att de utomordentligt stora kraf, som komme att ställas på Malmö stad i och för Baltiska utställningen, icke minst skulle träffa ordningsmakten, därmed var polisledningen på det klara redan från början, hvarför i god tid åtgärder vidtogos för att sätta i polisen i stånd att behörigen fullgöra sitt ansvarsfulla uppdrag under utställningssommaren.

Redan under år 1913 hade poliskammaren låtit anordna undervisningskurser i tyska språket för polispersonalen, för hvilket ändamål stadsfullmäktige anslagit ett belopp av 1000 kronor. Dessa kurser, som omfattades med synnerligt intresse, pågingo äfwen under första hälften af år 1914 med fortsatt anslag af staden.” – - - Extra anslag om 30 000 kr för 1914 av stadsfullmäktige beviljades. Extra ordningspoliser anställdes och en särskild polisstation anordnades intill huvudentrén. På utställningen arbetade ”äldre och mer erfarna polismän”, medan de extra konstaplarna tjänstgjorde i de olika distrikten i staden. Under hela utställningstiden anställdes dessutom en opdagelsesoverbetjent från Köpenhamn och en kriminalwachtmeister och en kriminalschutzman från Berlin. De detektiva poliserna var alla försedda med varsitt album i fickformat, ”innehållande namn, fotografi och signalement å samtliga af polisen i Sverige, Danmark, Tyskland och Ryssland mera kända bondfångare och ficktjufvar. - - - Totalt anhölls 36 personer för brott och 82 personer för fylleri och andra förseelser inom området. Stölderna gällde knivar, saxar, broscher, spetsar, och statyetten Alma av Anders Zorn som senare återfanns i en resväska inlämnad till hittegodsmagasinet på Stockholms central. ”Ett flertal danska bondfångare och lösaktiga danska kvinnor anträffades å utställningens nöjesfält och afvisades från utställningsområdet”. Däremot greps inga internationella förbrytare.

”Oaktadt den lifliga trafiken å de i allmänhet smala och trånga gatorna i staden inom kanalerna förekom endast en större olyckshändelse och denna med dödlig utgång. Några smärre sammankörningar mellan spårvagn och automobil samt mellan automobiler förekommo, dock utan att någon person därvid skadades. --- Den väntade väldiga resandeströmmen till utställningen uteblef icke; tidsals rådde under sommaren på vissa ställen i staden en trafik fullt jämförlig med storstädernas. --- Största brådskan hade polisen gifvetvis i sommarens

Fig. 5. Prins Gustaf Adolf och prinsessan Sibylla i Malmö efter återkomsten från bröllopet i Coburg hösten 1932. T.h. polismästaren, i bakgrunden landshövding Fredrik Ramel. Foto: Otto Ohm.

början. Så kom den stora ofreden och med den en särskildt i början af augusti månad högst betydlig afmattning i resandeströmmen.”²¹

Trekungamötet 1914

Trekungamötet hölls i Malmö 18–19 december 1914 i blåst och snöblandat regn (de bevarade journalfilmerna visar tydligt det besvärliga vädret). Första världskriget hade brutit ut i början av hösten, och avsikten med mötet var att utåt visa på den nordiska neutraliteten och sammanhållningen mellan de nordiska länderna. De tre kungarna (Christian X, Gustaf V och Håkon VII) åtföljdes av sina utrikesministrar. Ett välkänt fotografi visar kungarna på landshövdingeresidensets balkong på Stortorget, och där tog kungarna emot uppvaktning av Lunds studentkår och studentsångare.²² Men under de två dagarna gjorde kungarna flera besök i staden – i Petri kyrka, på ”Realskolan” (nuvarande Pauliskolan) och Johannes folkskola.

^{21.} ”Polisbevakningen å utställningen” av Yngve Schaar, i ”Officiell berättelse över Baltiska utställningen i Malmö 1914.” Del 1 Malmö 1921. Sid 302–305.

^{22.} Journalfilmer från mötet finns bevarade, och i skrivande stund ligger 8 min på www.svt.se

Det skulle finnas polisbevakning längs varje sträcka där kungarna förflyttades i bil, och kommenderingen hade noggrant planerats av Poliskammaren, dvs dåvarande polissekreterare Schaar. På kommenderingslistan för andra dagen finner vi:

”Kl 10.50 fm H.M. Konungens av Danmark avresa till Residenset.

Mäster Nilsgatan: Kommiss. Cedercrantz, Ö.K. Strandh, n:r 80, 190, 215.

Bruks- och Östergatorna: I.K. Högström.

Kyrko- och Göran Olsatorna: N.r 92.

Då H.M. Konungen av Norge avrest från banstationen förflyttas denna kommendering omedelbart till Stortorget.”

Vid majestäternas avresa fanns konstaplar vid Residenset, Östra Hamn- och Adelgatorna, Mälarbron, Oskarsgatan och Skeppsbron, Karlsatan, Jörgen Kocksgatan och Skeppsbron, Hans Mickelsensgatan och Skeppsbron, Utställningsgatan och Hans Mickelsensgatan samt en stor grupp vid ångfärjestationen i Nyhamnen.

Den långa listan avslutas:

”**O.B.S.** Vita handskar samt snyggt putsade sablar och hjälmar.”²³

Möllevångskravallerna

Den allvarligaste arbetsmarknadskonflikten i Malmö under mellankrigstiden utbröt i juli 1926 på A.W. Nilssons barnvagns- och korgmöbelfabrik i hörnet av Möllevångs- och Parkgatan. Konflikten skulle bli långvarig. Den skapade bittra känslor och vållade social oro och den väckte stort uppseende i hela landet.

Uppvakten på konflikten var en strejk bland arbetarna på fabriken varvid arbetsgivaren inkallade strejkbrytare, en inte ovanlig åtgärd på 1920-talet. Strejkbrytarna inhystes i fabriksbyggnaden. Därutöver samlades de strejkandes sympatisörer för demonstrationer. Natten mellan den 10 och 11 november överföll en av strejkbrytarna en strejkande korgmakare med följd att denne dog efter någon dag. Tragedin väckte oerhörd bestörtning och de tidigare relativt fredliga demonstrationerna övergick i kravaller. Dag efter dag pågick upproret. Man beräknar att omkring 15.000 människor befann sig i rörelse i kvarteren kring Möllevångstorget. Polisen gjorde massiva insatser och många människor skadades.

När demonstranter hade brutit igenom polisens avspärningar runt fabriken och situationen för polisen var allvarlig, publicerades i tidningarna den 25 november 1926 en vädjan undertecknad polismästaren: ”**Med anledning av uppträdena vid A.W. Nilssons fabriker får poliskammaren härmed anmana den ordningsälskande allmänheten att icke av nyfikenhet eller eljest utan anledning uppehålla sig på platsen för uppträdena och därigenom bidra till folksamlingar.**”²⁴

²³. Renskriven lista som förvaras i Poliskammarens arkiv i MSA.

²⁴. Arbetet, Skånska Dagbladet och Skånska Aftonposten 1926-11-25.

Polisen utsattes för massiv kritik i arbetarpresen för att den använde övervåld och inte stod i allmänhetens tjänst. Under diskussioner inom representanter för den socialdemokratiska fackliga rörelsen om det lämpliga att gå ut i en lokal storstrejk meddelades att våldsamer hade ägt rum kring Møllevången. Det föreslogs då att man borde uppvakta polismästaren ”för att med honom dryfta vad som kunde göras för att gå ett slut på våldsamererna. - - - En deputation ... sändes därför ut med ändamålet att söka upp polismästare Schaar för att med honom dryfta vad som skulle kunna göras åt de pågående våldsamererna.” Representanter för Arbetarkommunen och för tidningen Arbetet gav sig iväg till Møllevångstorget, men fick där veta att polismästaren nu hade begett sig till sin bostad. Mötet mellan deputationen och polismästaren kom så att äga rum hemma hos honom på Amiralsgatan 18. Deputationen framförde att de var utsända för att söka nå en uppgörelse med polismästaren, men denne svarade att han hade ett ”ofrånkomligt åliggande att snarast möjligt återställa den allmänna ordningen i Møllevångskvarteren. Någoting annat vore att begå ett allvarligt tjänstefel. --- Han fortsatte därefter med påpekandet att det beklagligt nog var att vänta polisiära förstärkningar från annat håll i riket om det inte snarast visade sig att ordningen kunde återställas av Malmöpolisen själv. Det senare var nu alls inte någoting han själv önskade --- eftersom han inte ville att ’Malmö skulle bli ett Kalmar eller Sundsvall.’ ” I de städerna hade det året innan utspelats våldsamma kravaller i samband med arbetskonflikter. Deputationen lovade att utse egna ordningsmän med uppgift att hjälpa polisen om våldsamererna fortsatte. Det bästa sättet att återställa ordningen, menade man, vore en uppgörelse i konflikten och ett avlägsnande av strejkbrytarna. Schaar ska då ha svarat att ”han naturligtvis inget hellre önskar än att irritationsmomenten kunde avlägsnas”, men det ingick inte i hans befogenheter att åstadkomma detta. Mötet mellan parterna slutade med att polismästaren förklarade sig beredd att dra tillbaka den beridna polisen mot att facket å sin sida agerade för att få ett slut på demonstrationerna. Den facklige ledaren lyckades sedan få sina anhängare att acceptera villkoren, och en lokal storstrejk var på så sätt avvärd. Den sista manifestationen kom vid den döde korgmakarens begravning då närmare 7 000 arbetare slöt upp under sina fackföreningars fanor. Strejken avbröts först efter två år och fyra månader. De ordinarie arbetarna återanställdes och strejkbrytarna tvingades lämna A.W. Nilsson barnvagns- och korgmöbelfabrik.”²⁵

1931 utkom romanen ”Polismästaren och riddaren Carl Heribert Malmros, född 22 febr 1877, död 15 nov. 1930. Sörjd och saknad. Barnen”. Författaren Gustaf

²⁵ Skildringen av kravallerna och mötet hos polismästaren har hämtats dels från ”Kulturarv Malmö A-Ö” på Malmö stads hemsida, ett avsnitt som skrivits av bibliotekarie Bo Gentili 2008, dels från ”Striden ägde rum i Malmö” Møllevångskravallerna 1926.

Hellström gav ett exemplar till sin gamle vän med dedikationen ”*Till vännen Yngve Schaar, som genom sitt på samma gång manliga och humana uppträdande i en viss brydssam strejksituation gav mig idén till denna bok.*” Och i Harry Kullmans bok ”Natt-hämtaren” från 1962 säger en av de fackföreningsmän som uppvaktar ”den reslige” ämbetsmannen: ”Han är för god för att vara polismästare”.²⁶

Krig och flyktingar

En ny luftskyddslagstiftning trädde i kraft sommaren 1937. Den innehöll föreskrifter om planering och ickemilitära åtgärder som syftade till att försvåra anfall från luften eller begränsa verkningarna av sådana anfall. Polismästaren i Malmö förordnades till luftskyddschef våren 1938, och en luftskyddsbyrå inrättades vid polismyndigheten. Byrån upphörde först i december 1944, då civilförsvaret inrättades för all verksamhet för rikets försvar som inte vilade på krigsmakten. Vid samma tidpunkt befriades polismästaren från sin uppgifter som luftskyddschef, vilka ”efter hand blivit synnerligen betungande för polismästaren, eftersom han samtidigt ... fört befälet över polisen under de påfrestningar som kriget medförde”.²⁷

I Tyskland ogiltigförklarades judars pass den 5 oktober 1938. När judar ansökte om nya pass stämplades de med ett stort rött J. Samtliga passkontroller i Sverige informerades i ett hemligt cirkulär i slutet av oktober om att innehavare av J-stämplade pass var att betrakta som emigranter, det vill säga de hade inte för avsikt att återvända till hemlandet. Därmed skulle de avvisas vid gränsen om de inte kunde uppvisa giltigt uppehållstillstånd som utfärdats före inresan. När Yngve Schaar fick vetskap om J-stämplarna i passen kallade han till sig den tyske konsulin i Malmö, gav honom en sträng reprimand och bad honom framföra kritiken till sina överordnade.²⁸ Vad polismästaren emellertid inte visste var att beslutet om J-märkningen av judars pass hade tillkommit efter påtryckningar från Sverige och Schweiz och förhandlingar mellan Tyskland och de schweiziska och svenska myndigheterna

Den nionde april 1940 ockuperades Danmark av Tyskland. På Amiralen, som då var den största möjliga konsertsalen i Malmö, gavs den tolfte april en konsert av Berlinfilharmonikerna under ledning av Eugen Jochum. Orkestern spelade Beethovens femte symfoni och Siegfried Idyll. I en paus steg en man upp på podiet, äskade tystnad och bad alla som hade bil att omedelbart köra ut och parkera på Bulltofta flygfält. Oron och rädslan var stor, och man ville förhindra att tyska plan skulle kunna landa även i Malmö. Polismästaren och hans son satt i publiken, och sonen

---

²⁶ Refererat i Malmö stads historia del 6 sid. 224.

²⁷ Malmö polis ... 75-årsjubileet, sid 111–112.”

²⁸ Muntlig uppgift av Claes Schaar.

har berättat att det därefter beslöts att ett telefonjack skulle installeras i polismästarens sängkammare, så att han kunde vara tillgänglig om det värsta skulle hända.²⁹

Många flyktingar tog sin tillflykt till Malmö och flyktingströmmen ökade markant 1943, efter tyskarnas aktion mot den danska försvarsmakten i augusti och tillslaget mot de danska judarna i oktober. Flyktingförläggningar ordnades i skolor och på Malmö museum.

Polismästaren kom att av danska kollegor att på skämt kallas: ”Politimesteren i Köbenhavns amts östre birk”.³⁰ Sedan länge hade polisen i Malmö och Köpenhamn haft ett tätt och fruktbart samarbete, även på det vänskapliga planet. (Redan 1924 hade Yngve Schaar i samband med malmöpolisens 50-årsjubileum utnämnts till riddare av Dannebrogorden, som ”Anerkendelse for alt udmærkede Samarbejde, der --- har bestaaet mellem Kjöbenhavns og Malmös Politikorps.”³¹) I samband med att tyskarna slog till mot den danska försvarsmakten den 29 augusti 1943 flydde danska poliser till Malmö. De kom att bli värdefulla för sina svenska kollegor, och i juni 1944 upprättades en självständig dansk polisavdelning i Malmö som i nära samarbete med malmöpolisen tillvaratog danska intressen.

I judiska kretsar i Malmö var Schaar respekterad, särskilt efter en händelse som förf. ännu för några år sedan hörde relateras. Den återges i dåvarande överrabbinens minnen från hösten 1943:

”Under morgongudstjänsten kom till mig en av ämbetsmännen som tjänstgjorde i Malmö stads stora skolor, vilka förvandlats till tillfälliga förläggningar för flyktingarna. Han meddelade mig, att myndigheterna önskade sända dessa räddade till det inre av landet för att på så sätt skaffa utrymme för nya flyktingar. Flyktingarna vägrade emellertid att resa på Jom Kippur och bad att i stället få gå till synagogan och övervara helgdagsgudstjänsten. Jag beslutade att omedelbart, klädd som jag var på denna helgdag, i hög hatt och gymnastikskor, lämna gudstjänsten och bege mig till förläggningen i fråga. Där talade jag med högste chefen för polisen och förklarade för honom att jag mycket väl förstod den tillämnade åtgärden, att jag var beredd förläna min fulla medverkan till de räddades flyttande för att på detta sätt göra plats för andra. Jag begärde emellertid att man skulle vänta till morgondagen och att flyktingarna skulle få stanna i sin förläggning tills helgdagen var över. --- Min ansökan bifölls utan svårigheter. Då jag återvände till synagogan, denna gång icke ensam men åtföljd av ett hundratal danska vänner, liknade denna lilla procession genom Malmö stads gator ett litet triumftåg, som jag sent skall glömma.”³²

²⁹. Muntliga uppgifter av sonen Claes Schaar 2011.

³⁰. Malmö polis ... 75-årsjubileet, sid. 115–116.

³¹. Protokollen for udenlandske riddere af Dannebrogordenen, Ridderprotokol U I, 1924–30. Danska Riksarkivet.

³². Berlinger, Eliaser, ”Minnen från åren 1932–1946”. Ur Malmö mosaiska församling 75 år, sid 30.

Efter andra världskrigets slut tilldelades Schaar en fin dansk utmärkelse, nämligen Christian X:s frihetsmedalj. Den skulle ges till utlänningar och utlandsdanskar som hade "virket til fordel for Danmarks sag."³³

Förslaget att tilldela Schaar denna utmärkelse kom från dansken Benny Levin. Som jude flydde han 1943 över Sundet och bodde i Malmö till krigsslutet. Hans skrivelse ger en personlig bild av polisens och polismästarens insatser:

"... den ganske kolossale Interesse og Omsorg for, at der ydedes danske Flygtninge al den Hjælp og Vejledning, ikke alene i Sverrigs og Politiets Interesse men ogsaa for at mildne Flygtningenes egne af Flugten foraarsagede Bekymringer og Trængsler, udgik i første Række fra Polismästare Schaar. Han er blandt mange danske Kolleger forlængst kendt som en varm Ven af Danmark og danske, og denne Virksomhed gav ham en rig Lejlighed til at vise Venskabet's Styrke.

Det skyldtes hans Initiativ at Personalet lod haant om al Fri- og Hviletid for saa hurtigt som muligt at skaffe Flygtningene hvad de behøvede, for at erhverve Opholdstilladelse i givet Fald dette ønskedes indenfor ellers forbudte Omraader eller for at faa fornødne Rationeringskort. Eksempelvis skal anføres at han for at spare gamle og svage for at indfinde sig paa Politikammeret for at faa taget Signalement, udsende Betjente til de paagældenes Bopæle. Endhvidere holdt han sig nøje ad underjordiske Veje underrettet om Forholdene i Danmark og traf formaalstjenlige Dispositioner i Flygtningenes Interesse."³⁴

I familjen mindes man ett oförglömligt möte. Just före middagen en tidig sommardag 1945 ringde det på dörren i bostaden. Utanför stod polismästare Kristian Welhaven från Oslo, iklädd randiga fångkläder och med rakat huvud. Han hade frigivits från nazisternas norska koncentrationsläger Grini, fått transport till Sverige och Malmö, och väl där sökte han upp sin vän och kollega. Ett av krigets offer kom in i det ombonade svenska hemmet, och kontrasten var mycket stark.

Den egna familjen

Under studietiden i Lund förälskade sig Yngve Schaar i en vacker ung dam vid namn Aina Nordström. Hon var en av fyra döttrar till kamreren vid Hypoteksbanken i

---

³³. "Medaljen tilldelades personer som under ockupationen av Danmark hade gjort en särskild insats för t.ex. danska flyktingar och bistått i frihetskampen. Se Medaljer och Hæderstegn, sid 547 ff. Många prominenta personer fick denna medalj. Här kan det vara på sin plats att kommentera en uppgift som publicerats av Herman Lindqvist "Historien om Sverige" del 9. Han påstår där att polischefen i Malmö var mycket tyskvänlig, men sanningen är att han förväxlat polismästare Yngve Schaar med landsfogden (ung. länspolismästaren) Otto Rosengren. Den senare var känd för sina starka sympatier för de tyska nazisterna, medan Schaar var en uttalad antinazist. Se även artikeln "Hermans historia" av Sverker Oredsson, Expressen 5 nov. 2000.

³⁴. Udenrigsdepartementets arkiv, Gruppeordnede sager, 48.N. 1031. Dekorering av svenske politifolk og andre i anledning af arbejdet med danske flygtninge i Sverige samt efterkrigshjælp. Danske Riksarkivet, Köpenhamn.

Fig. 6. Aina och Yngve på Bokens dag 1946. Foto: Otto Ohm.

Lund, Anders Nordström och hans hustru Louise af Björksten. Anders Nordström var född i Öved; hans far hade varit förvaltare på Övedsklosters slott. Anders var aktiv i Lunds studentsångare, och han träffade sin blivande hustru när han med studentsångarna var på turné i Finland. Ainas mormor tillhörde den finska högadeln, och morföräldrarna hade närvarit vid den siste ryske tsarens kröning.

Anders var en smal, blid och naturälskande man, medan hustrun var dominerande; på fotografierna tar med tiden han allt mindre och hon allt större plats. Louise hade blivit halt i barndomen, och det liv hon fick motsvarade nog inte de drömmar hon hade haft. Släktingarna i Finland besöktes på somrarna, och Aina talade ofta om den lilla herrgården Tervik, söder om Helsingfors som ett paradiskt ställe. Hon kunde berätta hur ungdomarna gjorde långa utflykter i björkskogen, och hur de brukade fiska kräftor med bloss. Den finska familjen Schauman tillhörde vänkretsen, och efter att den unge Eugen Schauman 1904 hade skjutit den ryske generalguvernören Nikolaj Bobrikoff och sedan sig själv i Helsingfors reste hans mor och hans syster Sigrid till Lund för att vila upp sig hos familjen Nordström. Familjen bodde då på Spolegaran (uppgift i familjen). När Aina var barn bodde August Strindberg på Grönegatan i Lund. Amelie Posse, sedermera författare och engagerad antinazist, var god vän med Aina – och den busiga Amelie retade Strindberg genom att tränga honom från trottoaren ut i rännstenen.

Aina, som med sina systrar var medlem av folkdanslaget *Philochoros* i Lund, utbildade sig till pianist och reste en gång i veckan till Köpenhamn för att ta piano-ktioner. Planerna på att bli professionell pianist fick enligt tidens traditioner

upphöra när Aina gifte sig, men hela livet spelade hon mycket och vackert, och när Yngve kom hem från arbetet brukade hon spela för honom på den stora flygel de fått i lysningspresent. Aina var lika liten och spröd som Yngve var lång och stor; de var förlovade i hela sju år innan de gifte sig 1911. De fick två döttrar och en son och med tiden sju barnbarn. Ända sedan barnen var små tillbringade Farfar och Farmor i många år sina somrar vid Kullaberg i Arild, en avhållen plats vars namn uttalades med en särskild värme.

Den tidens ”känd person”

Yngve Schaar var som en av den tidens lokalt kända personer och med sin långa och småningom omfångsrika uppenbarelse en tacksam figur för skämttecknare och revymakare. Hippodromteatern i Malmö satte 1927 upp revyn ”Hipp hipp hurra”, och i sången ”O vilken natt” löd texten ”Och sen hundra Jönsson till finkan mig tatt/ Och Yngve Schaar tog min bok utav Bratt/ O vilken natt, vilken natt/ Dom sa’ att jag volter i runningen slatt/ och byxorna snett över öronen dratt...³⁵

Sin födelsedag, 14 april, hade Yngve Schaar gemensam med en annan känd person, nämligen Karl Gerhard, fastän det var tio år mellan dem. Inför Karl Gerhards femtioårsdag och Schaars sextioårsdag 1941 publicerade Skånska Dagbladet ”Deras syn på varandra” – ömsesidiga hyllningsartiklar.³⁶ Karl Gerhard, vars revy då spelades på Hippodromen, skrev ”Som revyoffer är Yngve Schaar idealisk. Och oersättlig. Jag vet inte någon revy där inte hans namn förekommit och det väcker alltid förtjusning vad man säger om honom. Ett säkrare tecken på popularitet kan jag för min del inte finna. Och själv sitter polismästaren gärna på parkett och leder skratten och applåderna.” I Schaars artikel läser man: ”... Som teaterkritiker är jag ... betydligt äldre än som polismästare. Som Sociala Utskottets förman i Lund i den gamla goda tiden har jag varit med om att göra och göra ner både spex, kupletter och karnevaler. Därför kan min utsago i detta fall betyda något, när jag försäkrar att jag upplever ungdomsårens vårlätta yra och respektlösa satirer när jag ser och hör K. G. agera med sina självsvåldiga sarkasmer...³⁷

Stadsteatern invigdes 1944 med en uppsättning av En midsommarnattsdröm. Polismästaren med fru satt i publiken, och en visa hade komponerats av signaturen Henry³⁸ – tillsammans med en skämtteckning föreställande karikatyrer av den tidens kändisar, inklusive kronprinsparet, och däribland polismästaren.³⁹

³⁵. Låten sjungs på Projekt Malmövisans CD *Tjo va’ de viflar!*; där har ”Yngve Schaar” ändrats till ”konstapeln” (Se malmovisan.se för hela texten)

³⁶. SkD 1941-04-12.

³⁷. Malmö stadsarkivs klippsamling Ik vol 26.

³⁸. Henry var Henry Richter, journalist på tidningen Arbetet och manusförfattare och revymakare.

³⁹. Malmö stadsarkivs klippsamling Ik vol 24.

Farbror Kalle

Sven Jerring hade i början av 1920-talet börjat läsa upp brevhälsningar från barn, som ett slags utfyllnad när programtiden behövde spädas ut. Så småningom skapades ett helt program som fick heta "Barnens brevlåda". Radiostationer ute i landet satte igång lokala barnbrevlådor, och den mest aktiva sändes från Malmö. Yngve Schaar var god vän med Adolf Anderberg som då var chef för radion i Malmö, och i ett decennium fungerade Schaar som "Farbror Kalle". "Alltifrån januari 1926 fick han sitta och svara på barnbrev i radio en gång i veckan under mer än ett decennium."⁴⁰ Få är de äldre malmöbor som inte minns lokalprogrammen med rubriken 'Farbror Kalle besvarar barnbrev.' Visst fanns det kritiska röster, som tyckte att detta inte var en passande sysselsättning för polismästaren i en stor stad. Särskilt omdiskuterad var hans 'Långkikare.' Hans låtsades ta fram sin 'Långkikare och i den se den pojke eller flicka som hade skrivit till honom. --- han var en verklig barnvän, en god och vänlig, reslig polisfarbror. Hans popularitet var fast och välförtjänt bland de skånska barnen. --- polismästarens medverkan hade oförutsedda fördelar. Då han berättade för lyssnarna om en förestående razzia mot licensskolkare var det 2500 som på en dag betalade in sin licensavgift, vilken då var 12 kr."⁴¹ I brevlådan sjöng barn till piano, och det var Aina som ackompanjerade.

Om mina egna minnen

Yngve och Aina – Farfar och Farmor – bodde hela sitt gemensamma liv i det s.k. Gustaf Adolfspalatset på Amiralsgatan, först några år i nr 16, sedan i 18. Lägenheten⁴² var stor, ljus och vacker med högt i tak, flera rum i fil, serveringsrum, jungfrukammare innanför köket mot gården och ett stort skafferi kallat spiskammare. I köket mynnade köksingången, avsedd för "bud och bettlare" men sällan använd. I biblioteket stod ett ganska klumpigt men bekvämt möblemang som ritats av Amelie Posse. På bordet låg den sepiafärgade Veckojournalen. En extra stor grön fåtölj hade tillverkats till en av Farfars födelsedagar, och i den satt han och läste tidningar och böcker, ofta rökande cigariller av märket Havanna 2. Radion tändes för Dagens eko och Grammo-fontimmen, som inleddes med en ouvertyr och avslutades med en marsch. Farfar prenumererade på Berlingske Tidende, och ännu minns jag hur det var att sitta på den stora fåtöljens karm och stryka Farfar över den korta snaggen⁴³ medan han läste och rökte.

⁴⁰. T.o.m. under möllevångskravallernas mest kritiska skede sändes programmet med farbror Kalle.

⁴¹. Ollén, Gunnar, Sveriges Radios årsbok 1964, och Jerring, Sven, Farbror Sven berättar sina minnen. Sthlm 1970.

⁴². Idag har de flesta våningar i huset styckats upp till mindre, så även den där familjen Schaar bodde.

⁴³. Frisyren, som Farfar tidigt lade sig till med, kallades och kallas carré.

EN MIDSOMMARNATTSDRÖM

N.S.H.

NILS SJÖGREN

YNGVE SCHAAR

TORSTEN HÄMMARÉN

K. PERSSON

KARIN EKELUND

PER ALBIN

PAULINE BRUNIUS

KÅBE

OTTO LOFBERG

C.A. NILSSON

TER ALBIN

INGALL

FRÖDORFSTED

KRONPRINSESSAN

PUCK

OSCAR WINGE

PROF. SCHNEEVOIGT

EMIL OLSSON

KRONPRINSEN

JOSEPHSON ÖSTERLING

HARALD ANDRE

SANDRO MALMQUIST

PRINS WILHELM

THOMSON

EINAR BEYRON

GERTRUD PÅLSON-WETTERGREN

ROOHE

INTIMAN MANS KVINNA

PRINS WILHELM

PRINS EUGEN

INTIMAN MANS KVINNA

VILHELM MOBERG

ANNA EMIL-OLSSON

HJALMAR GULLBERG

PROLOG

Nu vi vaknat upp ur nattens midsommardröm
gamle Wille Shakespeare försvann ur kulisserna
för att ta en titt på denna ringlande ström,
som entusiastiskt skänkt honom beröm.
Blek han blev i dragen, ty på Thalias plan
stod Nisse Sjögren plastisk och lekte julagran
Och runtomkring i långdans på marmorplattor fick man se
hur festkoryféerna glatt jitterbugade.

Hertigen av Skåne svängde benen mot skyn
Hertiginnan log åt balettpiruetterna.
Självaste Per Albin med satyrögonbryn
klappade beundrande åt denna syn.
Diktarpriusens frackskört flög ut som på en stork
och målarprinsen hade lagt penslarna till tork.
Professor Einar Löfstedt som kejsarlig pretorian
nog trodde han var i Pompej hos en kurtisan.

Kåbe hade klätt sig som en skälmsk histrion
N. O. Persson trallade om Emmas Tattare.
Schnéevoigt svängde pinnen, han är van att ta ton
Emil spelte handklaver högt från sin tron.
Stjärnorna de blänkte få frack och uniform
och över Malmö svepte en nattlig, festlig storm.
Men länge gick en älvdans kring stadens rådhus' vackra torn
av Ärtblomma, Spindelväv, Mal och ett Senapskorn.

Melodi:
Sjösalavalsen.

Gertrud Pålson-Wetter carmencitade vilt
Anna Emil Olsson slog spanskt tamburinerna.
Blyge Hjalmar Gullberg såg mest ut som en pilt
emot Hammarén log Pauline så milt.
Munck af Rosenschöld likna' inte alls nån munk
och tagelskjortan hans var nog hermelin och skunk.
Och filmens vackra Karin var som en ockuperad »star»
utav Otto Löfberg, C. A. Nilsson och Yngve Schaar.

Ingalill slog drillar till Lyrik-Winges lov.
Sandro Malmquist sjöng nånting om Botten-fockarna.
Einar Beyron han, som i sin titel har »hov»
tog ett höga C så att alla som sov
väcktes ur sin slummer och börja' dansa me'.
Där syntes Vilhelm Moberg och op'rachef André
och Thomson sågs med Rodhe och skåneskalden Österling
fick tråda med Josephson svärmiskt en slowfoxswing.

HENRY.

Fig. 7. Tecknaren Ludvig Johnson ritade denna bild till Malmö stadsteaters invigning den 23 september 1944. Den publicerades i ett extranummer som tidningen Arbetet gav ut den dagen. Till vänster ses Yngve Schaar, och han nämns också i texten.

I salongen fanns förutom den svarta flygeln 1700-talsmöbler, silverpjäser och porslin som hade gått i arv från familjen i Fjälkinge. Farfar samlade på elzevierer⁴⁴, och flera av tavlorna hade han köpt eller fått av Gustaf Rydberg och Herman Österlund – den senare tillhörde en konstnärskoloni i Arild. På ett mahognybord framför soffan klädd i blekrosa tyg stod en bonbonnière som fylldes på inför barnbarnens besök. Barnbarnen förmanades dock att inte röra geléhallonen förrän efter maten.

Den boiserade matsalen var möblerad i ljus björk; vid ena väggen stod ett smäckert skåp utsmyckat med malmömotiv i intarsia. På insidan av skåpdörren står i intarsiainläggning: ”På 60-årsdagen från Malmö polismäns gymnastik- och idrottsförening.” På Farfars skrivbord stod en lampa med skärm av grönt glas, och vid lampfoten satt en mycket liten gul nalle. Innanför ytterdörren och framför de vita dragdörrarna mellan de rum som låg i fil hängde tunga sammetsdraperier, sköna att ta i.

Bostaden var ombonad och smakfull, och hemmet ingav en stark känsla av trygghet och ro. Farföräldrarna hade bestämda vanor som gav en fast ram kring deras liv: klockorna på väggar och byråar vreds upp enligt ett givet schema, barometern knackades varje dag så att man kunde veta hur vädret skulle bli, noteringar om dödsfall fördes med blyerts in i Vem är det? eller Adelskalendern. Tidigt på morgonen tog Farfar spårvagnen ut till Ribban för att bada kallt, och när han kom hem dammade han och kokade kaffe till frukosten. Ibland kom polisjägaren upp med fasaner eller duvor som han skjutit i stadens parker – de hängde sedan på balkongen mot gården för att bli möra och slutligen stekas. På söndagen ringde ”söndagstiggaren” på ytterdörren för att få en peng. Varje kväll dukades det i matsalens hörn fram assietter med frukt, fruktknivar och servietter. Ibland hölls stora middagar, och legendariska var gåsmiddagarna på mårtensafton, med alla ingredienser inklusive svartsoppa med krås och skånsk äppelkaka med kavringsmulor och vaniljsås. Till middagen tog Farfar varje dag en sup, en hemmagjord blandning av Kron och Renat.

När barnbarnen hälsade på ingick i ritualen besök på Gunnars konditori, som låg i ett numera rivet hus ungefär mitt emot nuvarande Stadshuset, eller på Sparbanken Bikupan i närheten, för växling till en ovikt femkronorssedel. Tillbehör till dockorna köptes hos Augusta Kloo i flensburgska huset, och vid juls skyltningen kunde man stå länge och betrakta det fantasieggande skådespelet i fönstren hos Wessels snett över gatan. När det skulle vara extra festligt besökte man Brauns konditori på Gustaf Adolfs torg för att dricka varm choklad med vispgräde.⁴⁵

⁴⁴ Böcker vackert bundna av den holländska boktryckarfamiljen Elzevier.

⁴⁵ Wessels varuhus, som hade en stor leksaksavdelning, flyttade från Södergatan 1962. På hörnan mot Stora Nygatan låg numera nerlagda Buttericks. Brauns konditori på Gustaf Adolfs torg 43 lades ner 1972. Augusta Kloo var dockaffär och dockreparationsverkstad och fanns åtminstone t.o.m. 50-talet.

Det Malmö där Farfar levde och verkade från 1911 till 1962 framstår nästan som en liten idyllisk plats jämfört med dagens storstad. Men problemen var stora och påtagliga: fattigdomen var stor, slummen en realitet, skillnaderna mellan sociala klasser och skikt mycket tydliga och den politiska och fackliga kampen påtaglig, nästan militant. I detta samhälle skulle polisen verka, utreda och beivra brott, hålla ordning på gatorna, hålla ordning i den ökande trafiken och ge skydd åt medborgarna. Det är inte ämnet för denna uppsats att analysera Yngve Schaars gärning under sin polismästartid. Men det är uppenbart att han var en viktig person i staden, och att han betydde mycket både för sin personal, för enskilda människor och för en stor krets av vänner.

För barnbarnen var han en idealisk Morfar och Farfar.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Intervjuer:

Muntliga uppgifter av Claes Schaar, Lund 2011.

Arkiv

Lunds landsarkiv

Lunds stadsarkiv. Boupppteckningar.

Ystads stadsarkiv. Boupppteckningar.

Malmö stadsarkiv

Malmö stadsarkivs klippsamling, avdelning Ik (teater).

Poliskammarens i Malmö arkiv. Diarier över ansökningsärenden, brevböcker och protokoll.

Rigsarkivet, Köpenhamn

Protokollen for udenlandske riddere af Dannebrogordenen. Ridderprotokol.

Udenrigsdepartementets arkiv. Gruppeordnede sager.

Databaser på internet:

www.malmo.se

innehåller: Malmö stads hemsida, "Kulturav Malmö".

www.uvbox.se

innehåller: Uppland/Västmanlands Boxningsförbunds hemsida.

Tryckta källor

Tidningar:

Arbetet

Skånska Aftonposten

Skånska Dagbladet

CD

Projekt Malmövisan: "Tjo va' de viftar!" Kulturföreningen Gyssla, Malmö 2009.

Övrig litteratur:

Berlinger, Elieser, "Minnen från åren 1932–1946" (i: *Malmö mosaiska församling 75 år 1871–1946*). Malmö 1946.

"Från bondbröllop till olympiska förspel – om studentkarnevalen fram till 1912" (i: *Föreningen Gamla Lunds årsbok nr 60*) 1978.

Jerring, Sven, *Farbror Sven berättar sina minnen*. Stockholm 1970

Lunds stifts herdaminne. Serie II del 12. Lund 2004

Malmö mosaiska församling 75 år. Malmö 1946.

Malmö polis 1874 ¼ 1949. ”En minnesskrift vid 75-årsjubileet”. Malmö 1949.

Malmö stads historia, del 6. Malmö 1990.

Malmö stads årsböcker.

Nyzell, Stefan, ”*Striden ägde rum i Malmö*”. *Möllevångskravallerna 1926*. Akad. avh. Malmö 2009.

Ordenshistorisk Selskab, Odense 1992.

Schaar, Yngve, ”Polisbevakningen å utställningen” (i: *Officiell berättelse över Baltiska utställningen i Malmö 1914. Del I*). Malmö 1921.

Stevnsborg, Lars, *Danmarks Riges Medaljer og Hæderstegn 1670–1990*.

Studentkataloger, Lunds Universitet, Lund 1900–1907.

Sveriges apotekarehistoria. Band II. Stockholm 1918–1923.

Sveriges radios årsbok 1964.

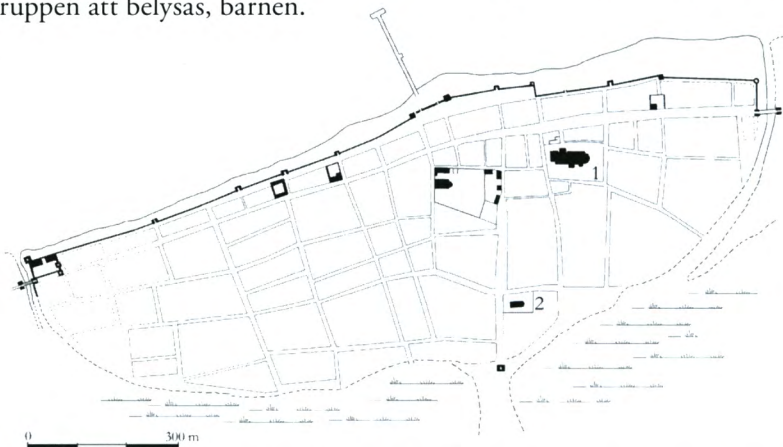

Barn i medeltidens och renässansens Malmö

AV ANDERS REISNERT

Inledning

När det gäller Malmös äldre historia har det skrivits mycket om alla upptänkliga ting och företeelser, men två ämnen är relativt utforskade. Halva befolkningens levnadsvillkor, det vill säga kvinnornas, är endast sparsamt belyst i litteraturen. En och annan prominent dam dyker då och då upp men det är först när Margareta Schenlær publicerade pionjärarbetet ”Malmökvinnor” som kvinnors levnadsvillkor placerades i ett större historiskt sammanhang (Schenlær 2003). I ”Malmökvinnor” behandlas dock inga kvinnoöden från tiden före 1800 och 1900-talen. Vad gäller kvinnornas roll i Malmö under medeltid och renässans finns fortfarande betydande forskningsinsatser att göra men i denna uppsats kommer den andra förbisesdda gruppen att belysas, barnen.

Fig. 1. Malmö, den medeltida staden med latinskolan (1) och Sankt Jörgens kapell med kyrkogård markerade (2). Efter Anders Reinsnert. Bearbetning Chatarina Ödman.

Jag kommer i det nedanstående, åtminstone försöka, att fylla delar av detta tomrum i den Malmöitiska historieskrivningen genom att försöka belysa barnens situation. Hur mycket man än skriver finns det alltid mer material som borde ha redovisats, så detta arbete är långt ifrån heltäckande.

Uppsatsen bygger på ett föredrag om barnens roll i medeltidens och renässansens Malmö som hölls i Lybeck 2010 vid Lübecker Colloquium. Denna konferens behandlade främst de arkeologiska spåren av barn och barnens roll i medeltidens och renässansens Nordeuropa.

I det skriftliga källmaterialet är barnen sällsynt förekommande medan man då och då ser materiella spår efter dem i de arkeologiska fynden. Dock finns ett undantag, Malmö medeltida Latinskola, där barn och ungdomars förhållanden och livsvillkor, åtminstone delvis, kan belysas genom skriftligt material. Men så var också Latin-skolan i äldre tid en manligt präglad värld och därmed ansågs det värt att pranta ned förhållandena vid skolan redan under samtiden. Malmö har en för nordiska förhållanden, med undantag för Stockholm i Sverige och Bergen i Norge, unik möjlighet att kombinera arkeologiskt material med skriftliga källor från medeltid och renässans.

När vi ser på samtida bildframställningar, som exempelvis några av den nederländske konstnären Pieter Brueghels berömda 1500-tals bilder, får man intrycket av att barnen vid denna tid levde i stora kollektiv, bestående endast av barn. Om man ser till samma konstnärs hela produktion, framgår det klart att barnen, som kläddes som små vuxna, deltog i de vuxnas vardag. Här skulle kunna göras en noggrann analys av var och hur barn uppträder i Brueghels motivvärld, men en sådan analys leder för långt från denna artikels huvudfokus, nämligen vad barn upplevde och vilka spår de lämnat i medeltidens och renässansens Malmö. Dock kan vi konstatera att Brueghels stora framställningar av barns lekar egentligen bara försöker illustrera alla de lekar som Brueghel själv kände till, inte att visa hur barn agerade på de olika scenerna som det dåtida samhället erbjöd.

Vad vi vet från malmöitiskt skriftligt och arkeologiskt källmaterial så befann sig barnen nära sina föräldrar fram till att de ansågs som vuxna individer. Exempelvis har det föreslagits att de mindre barnen har uppehållit sig på de bakre delarna av stadens medeltida gårdsrum, gärna till och med i bakre gränder (Mårald 2006 sid. 157). Enligt min uppfattning delade barnen i allmänhet under medeltiden samma sociala och topografiska sfär som sina föräldrar. Om man vill uttrycka det på ett mera normalt sett så tillbringade de mindre barnen huvuddelen av sin tid tillsammans med sina föräldrar. Flickorna lärde sig moderns arbete och pojkarna faderns yrke.

I den följande framställningen har jag delat upp rubrikerna efter ett antal områden där barn har förekommit eller verkat i Malmö. Fritid, arbete, klädedräkt, utbildning, juridisktion och död har fått utgöra de viktigaste ämnesområdena men här och där har smärre utvecklingar gjorts.

Fritid

Vi har få fynd av leksaker som är tillverkade av organiskt material i Malmö. Man kan förmoda att huvuddelen av tidens leksaker var gjorda av trä och då trä sällan bevarats i Malmös tunna, magra kulturlager, så känner vi inte huvuddelen av barnens leksaker.

De vi finner är i allmänhet gjorda av mer beständiga material som exempelvis ben, horn eller keramik. Enstaka leksaker i trä finner vi och då och då om fyndomständigheterna är gynnsamma.

En liten grupp av leksaker, tillverkade i trä har dock påträffats, leksaker som jag själv i min barndom gärna roade mig med. Under mina första tio levnadsår tillbringade jag somrarna i Göinge, nära Immelsjöns norra strand. Man samlade in grodyngel, angelfisk, gjorde pilbågar men inte minst täljde bark- och träbåtar. Modellbåtarna skulle vara så lika originalen som möjligt. Materialet tillät dock inte några exakta kopior och förebilderna för modellbåtsproduktionen valde jag efter vad som var möjligt att tillverka med kniv, bark och andra tillgängliga material. Efter att ha misslyckats kapitalt med oljetankers, hangarfartyg, slagkryssare och passagerarfärjor valdes roddbåtar och enklare segelbåtar som före-

Fig. 2. Leksaksbåtar gjorda av trä funna i kvarteret St: Jörgen respektive okänd fyndplats i staden. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

bilder. Några direkta framgångar i modellproduktionen uppnåddes aldrig, men väldigt kul hade jag. Om man jämför mina egna erfarenheter med vad medeltidens barn kunde prestera med likartade förutsättningar skulle koggar och andra större seglande skepp, undvikits medan skutor, roddbåtar och mindre segelbåtar föredragits. Två sådana små leksaksbåtar har påträffats i stadens kulturlager.

Fig. 3. Spelkolor och spelbrickor av sten, keramik och glas. Foto: Matilda Thulin, Malmö Museer.

Andra leksaker som är väl företrädade i det arkeologiska materialet är stenkulor som användes för olika former av kulspel. Fortfarande mycket populärt i min barndom men en form av lek som idag lämnat över till de mer populära men rumsligt ensliga datorspelet. Huruvida det mer avancerade brädspelen även användes av barn är osäkert men ungdomar har troligen kunnat använda sig av det senare som tidsfördriv.

Ett vanligt fynd i Malmö är den så kallade "Brummaren". Ett mellanfotsben av domesticerad gris som genomborrades och ett dubbelt snöre trädde genom hålet. Genom att dra i linan snöret roterade benet hastigt och ett brummande ljud uppstod.

Fig. 4. Brummare. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Fig. 5. Astragalus, använd som enkel tärning och en mindre kägla av mellanfotsben till gris. I förgrunden vanliga tärningar och dominobrickor. Foto: Matilda Thulin, Malmö Museer.

Ett annat vanligt lekredskap av ben var de så kallade astragalusbenen. I detta fall ett mellanfots ben av en ko. Astragalus är det grekiska namnet på tärning. Redan soldaterna som spelade om Jesus mantel för drygt två tusen år sedan nyttjade astragalus. I den klassiska världen spelade man oftast med fyra astragalustärningar med fyra sidor märkta med 1, 3, 4 och 6. Under medeltid och renässans utvecklades spelet kring astragalus påtagligt och ett komplicerat, men mycket populärt "tärningsspel" uppstod med flera omärkta ben. Dessa astragalusben är mycket vanliga fynd i Malmös medeltida stadslager. Rimligen har barn även använt tärningar för lek medan dominobrickorna tillhörde ungdomarna och de vuxnas värld. Även fynd av genomborrade mellanfotsben av gris med en kärna av järn och bly är vanliga från stadens äldsta tid, det vill säga första hälften av 1200-talet eller 1200-talets mitt och fram till 1400-talet. Dessa ben användes som käglor och ställdes upp triangelformat varefter motståndaren, med kula eller tärning, slog ned så många som möjligt per kast. För dagens bowlingspelare känns säkert konceptet igen.

Fig. 6. Glaserad lergök och en sparbössa av rödbränd keramik. Foto: Matilda Thulin, Malmö Museer.

En annan trevlig leksak som påträffas då och då i Malmös äldre kulturlager är isläggar gjorda av skenben till häst. Hål borrades genom benet genom vilka läderremmar trädde. Isläggen knöts sedan fast på kängan och användes som skridskor. Isläggarna användes även för transporter av tungt handels gods på tillfrusna åar, sjöar och i kustnära områden.

Fig. 7. Isläggar använda som skridskor, tillverkade av skenben från hästar. Foto: Matilda Thulin, Malmö Museer.

Fig. 8. Exempel på små miniatyrkärl, så kallade Salvekrus gjorda av saltglaserat stengods i Tyskland. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Sparbössor och miniatyrkärll finner vi då och då också i våra kulturlager i Malmö. Kärlln kallas ofta för Salve-krus, det vill säga att de från början använts för medicinskt bruk och varit fyllda med läkande salvor. Därefter har barn kunnat leka kök men även andra ting med dessa miniatyrkärll. Sparbössorna var nog snarare ett pedagogiskt hjälpmedel för att lära barn pengars värde. Dessa sparbössor kunde också användas i vuxenvärldens penninghantering. Bland fynden i Malmö medeltida kulturlager förekommer även enklare musikinstrument som exempelvis mungiga, flöjt, säckpipa och andra ting som kunde användas som ljudförmedlare. Men är detta leksaker eller spår av exempelvis stadsmusikanter? I det ena fallet en leksak, i det andra fallet ett professionellt arbetsredskap, nödvändigt för bedrivande av en intäktsverksamhet som kunde försörja en familj. En lergök från tidigt 1500-tal tillhör dock gruppen av leksaksinstrument.

Sammanfattningsvis kan konstateras att barnen i Malmö lekte på samma sätt som i övriga nordeuropeiska städer. Två på kontinenten vanliga föremålsgrupper som tillhör barnens värld har ännu inte påträffats i Malmö kulturlager. Detta gäller leksaker med militär prägel som träsvärd och pilbågar samt miniatyrfigurer av bly. Den senare fyndgruppen utgörs av små kokkärll, dockor, kannor etc. som var mycket populära i England och på kontinenten. I övrigt är fyndmaterialet likformigt och reflekterar den gemensamma stadskultur som växte fram i skuggan av den tyska Hansan.

Arbete

För flertalet av de medeltida barnen var fritid en bristvara. Hårt arbete fyllde istället deras vardag. Vi har få spår av barnarbete i det arkeologiska materialet. Det är ju svårt att se om ett barn varit behjälpligt vid bärande, grävande, skötande av hästar och kreatur eller tillverkning av föremål.

Fig. 9. Avtryck som gjorts, ca 1300, före bränningen i en tegelsten. På ena sidan syns avtryck av en barnhand och på andra avtryck av en hundtass. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Ett undantag finns dock. Spåren av fliten hos tegelslagarnas barn kan vi fortfarande se i form av avtryck som gjorts i den mjuka leran. De vanligaste märkena som syns på medeltida tegel kommer från domesticerade djur, som hundar, katter och getter. Finns avtryck av mänsklig aktivitet är dessa oftast från barn, inte vuxna. Därför vågar man dra slutsatsen att barn hjälpt till vid själva vändandet av de soltorkade teglen. Tegelproduktionen gick till så att den färdigåltade leran slogs i en träform och det mjuka, oftast fyrsidigt formade råämnet lades på en sandbädd. Här soltorkade råämnet en tid för att sedan vändas. Därefter lades produkten in i en tegellada för att torka färdigt och slutligen brändes den till färdigt tegel i stora tegelugnar. Det är just vid soltorkning och vändning som avtrycken i leran kommit till. Om en tegelslagare slog ca 1000 sten om dagen skulle hans barn vända lika många. Ett tungt arbete för ett mindre barn.

Kläder

Det finns få textilrester bevarade från medeltidens Malmö och de vi påträffat har i allmänhet slutat sina dagar som toaletterasor i stadens ”priveter” (toaletter). Av dessa mindre fragment har inga delar till barnkläder hitintills kunnat identifieras.

Fig.10. Till vänster i bild en liten stövel som tillhört ett barn i fyraårs-åldern. Den större stöveln har burits av ett barn i elvaårs-åldern och påträffades i en lerpöl i Engelbrektsgatans 1300-talsstenläggning. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Däremot är barnskor vanliga fynd i lädermaterialet. Här finner vi barnskor för olika bruk som lågskor, kängor och ”allvädersstövlar”. Modellerna hämtades, liksom klädmotet från de vuxnas värld. Man hade inga speciella barnformer av skodon utan dessa skiljer sig endast genom sin storlek från de vuxnas skor.

Utbildning och skolväsende

I Lund fanns en katedralskola ansluten till ärkestiftet i samma stad, kanske så tidigt som 1085 men säkert från 1123. Ärkestiftet i Lund var Primas, det vill säga centrum för kyrkoprovinsen Dacia. Denna kyrkoprovins omfattade hela norden, Rügen och de Atlantiska öarna. Utbildningen i Lund var naturligtvis inriktad att få fram utbildade präster till stiftets församlingar och hade därmed en teologisk grund men även vanliga elever bedrev studier här. Utbildningen var grundläggande med ämnen som grammatik, retorik, dialektik, och en knapphändig kurs i kristendom och logik. Till detta knöts också undervisning i latinsk grammatik och stilistik samt kyrkomusik, främst körsång. Undervisningen var uppplagd så att eleven gick fyra klasser med två år i varje. Hade eleven råd till en högre utbildning, fick man fram till 1477 bege sig till något av de kontinentala universiteten. Först 1477 öppnades universitet i Uppsala och två år senare universitet i Köpenhamn.

I Skåne fanns i slutet av medeltiden även två kommunala skolor. Latinskolan i Ystad är känd i skriftliga källor år 1530, medan skolbyggnaden troligen uppfördes under de sista åren av 1400-talet (Tesch 1983 s. 48). Latinskolan i Malmö är runt hundra år äldre än skolan i Ystad. Malmö stad fick det apostoliska tillståndet från påven Innocentius VII att upprätta en latinskola den 15 februari 1406 (Schartau 1929 s.1 ff., Bager 1971 s. 274 f. Tomner 1971 s. 198, Rosborn 1984 s. 21). Från skriftliga källor, men även genom en teckning, känner vi skolbyggnadens utseende. Det var en två våningar hög tegelbyggnad över en källare, belägen sydost om S:t Petri kyrka, där Själbodgatan korsar Djäknegatan/ Mäster Nilsgatan. En svalgång med trappa förmedlade kommunikationen mellan skolans båda våningar. Undervisningen ägde från början rum både i första och andra våningen men efter att skolbyggnaden förlängts på 1500-talet, upptogs ovanvåningen av lärarbostäder för de fyra lärarna. Under den kalla årstiden ägde undervisningen rum i lärarnas bostadsrum, då skolsalarna saknade eldstäder (Schartau 1929 s. 143 ff.). Byggnaden hade en liten skolgård omgiven av ett staket som avdelade skolans område från S:t Petri kyrka och dess kyrkogård (fig. 11).

De tre huvudämnena för utbildningen i Malmö var dialektik, grammatik och retorik. Utbildningsspråket var latin och man kan förmoda att även undervisning i detta språk förekom, liknande den i Katedralskolan i Lund, även om det inte utgjorde ett självständigt ämne. Skolböcker är kända för att ha använts och skolan hade

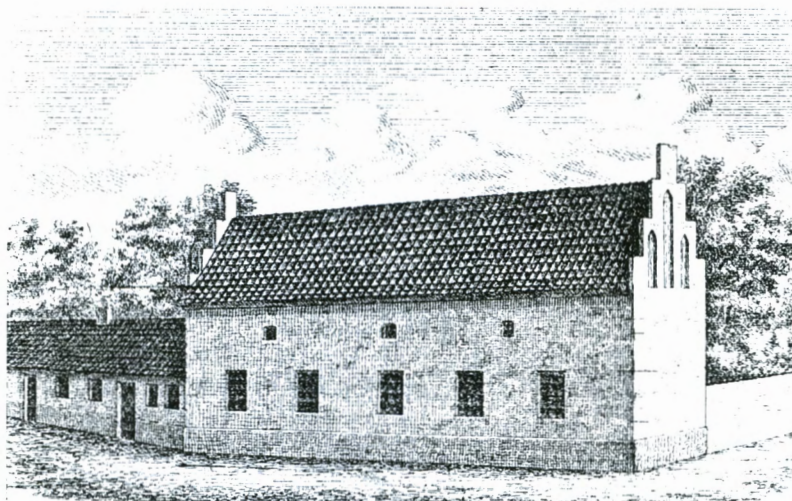

Fig. 11. Latinskolan. Trägravyr från 1860-talet. Efter Bager 1971 s. 275.

tillgång till S:t Petri kyrkas omfattande bibliotek (Schartau 1929 P181 ff.). Lärarna överförde också kunskap muntligt till elever genom högläsning och ständiga förhör, medan skrivövningar utfördes på en bädd av sand i klassrummet.

Skolbyggnadens interiör var en mörk plats med små fönster och där fukten rann ned för väggarna. Eleverna tillbringade två år i varje klass och flera klasser undervisades samtidigt i den stora skolsalen i byggnadens mitt. Varje klass satt på bänkar vid ett av de fyra stora träborden i skolsalen. Läraren skötte undervisningen från bordets gavel. Efter åtta år i detta rum, flyttade vissa elever som vidareutbildades, till det östra rummet kallat "Rektorsrummet". Här blev eleverna undervisade av skolans rektor och vice rektor (Schartau 1929 s. 100 ff.).

Inledningsvis utfördes det mesta av undervisningen i latinskolan av präster från S:t Petri kyrka, och eleverna skulle också, i enlighet med instruktioner från påven, delta i kyrkokören och hjälpa till vid kyrkans gudstjänst. Eleverna, kallades djäknar (därav Djäknegatan), igenkändes på sin speciella dräkt och hade tillstånd att tigga. I dag skulle vi kanske hellre använda det engelska uttrycket "foundracing" det vill säga skaffa sponsorer som kunde bekosta terminsavgifter och uppehälle för skolans elever. Efter reformationen blev Latinskolan en kommunalt ägd institution med en rektor, en pro rektor och fyra lärare, anställda av staden (Braun Hogenberg 1588 B IV).

Byggnaden genomgick under årens lopp, flera större och mindre förändringar och slutade sina dagar som ett magasin innan den stängdes ned och revs 1871 (Bager 1971 s. 227).

Död och begravningsritualer

I Malmö har vi bara en medeltida kyrkogård som helt har grävts ut i modern tid. Utgrävningarna av S:t Jörgen och dess kyrkogård ägde rum mellan åren 1989 till 1990 och 22 år senare slutfördes rapporten. De osteologiska analyserna har gjorts i flera omgångar och kompletterar varandra.

En publikation gavs ut 2002 och huvuddelen av nedanstående information är hämtad från denna (St Jörgen Mitt i Medeltiden. Malmö nr 7). Centralt på kyrkogården har ett romanskt kapell uppförts, troligen kring 1200-talets mitt. Under 1400-talets andra hälft byggdes det romanska kapellet ut och försågs med ett gotiskt kor. De äldsta gravarna går tillbaka till de första årtiondena av 1200-talet och kyrkogården var i bruk fram till reformationen i Malmö 1526. Kapellet och kyrkogården var ursprungligen omgivna av ett brett, öppet dike och troligen en vall innanför diket. Diket fylldes igen under senare delen av 1400-talet då kyrkogården utvidgades (Einarsen, 2002 s15 ff.) (fig. 12).

1530 gravar påträffades varav många barngravar. Utöver detta fann man ytterligare skelettdelar efter 1500 individer. Barnen var vanligen begravda i enkla bräd-kistor medan andra hade gravsatts i en liksvepning. Barngravar fanns över hela kyrkogården men 19 barn hade gravlagts i kyrkogårdens utkant. Möjligen är detta spädbarn som inte hunnit döpas vid sin död. I princip räknades ett spädbarn som hedniskt före dopet och därmed kunde inte ett odöpt barn begravas i vigd jord. Ibland upplät man dock gravplatser intill kyrkogårdens gränser för dessa barn. En viss förtätning av barngravar kan också noteras längs kapellet's södra långhus mur. Endast gravar inne i kyrkan hade högre status än att ligga i kapellet's takdropp. Det vatten som föll på kyrkobyggnaders tak ansågs under medeltiden ha samma kraft som viggvatten (Olsson 2002 s 43 ff).

Vi kan identifiera fyra typer av barngravar under de ca 350 år då kyrkogården varit i bruk (fig. 13).

Två franska forskare, Philippe Arles och François Lebrun, presenterade 1973, en omdiskuterad tes om synen på barn i Europa under medeltid och renässans. Även om författaren till Montaignou, Le Roy Ladurie, på ett övertygande sett visat att barnen under medeltiden behandlades med den största respekt, så har ändå Lebrun och Arles publikation fått vid spridning och citeras ofta.

Laduries har sammanfattat Lebrun och Arles forskningsresultat i två huvudpunkter. Vår stora kärlek till barn skulle vara av relativt sent datum och visar sig först i de övre samhällsklasserna i slutet av medeltiden. Bland de lägre klasserna hade man inte några känslomässiga band till ett litet barns död. Den särskilda period i livet som kan beskrivas som barndom eller tidiga ungdom fanns inte förr i tiden. Medeltida människor såg istället barn och unga vuxna som små vuxna individer.

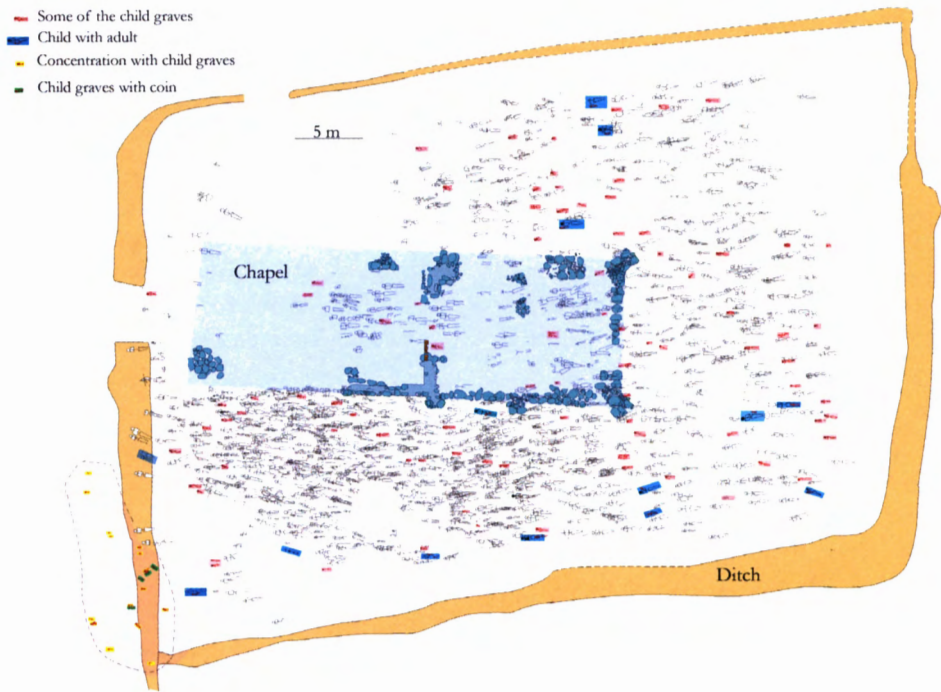

Fig. 12. Plan över den rekonstruerade kyrkogården med kapellet. En liten grupp på fem barn har begravts med ett mynt under deras huvuden (mynt från hansastaden Pyritz i dagens Polen). Teckning av Chatarina Ödman.

Fig. 13. på nästa sida

1. Barn som ursprungligen begravts tillsammans med vuxna. Mitt förslag är att barnet och föräldern eller någon annan närstående vuxen, dog på samma gång, kanske i samma sjukdom. För att visa ömhet och respekt för barnet och underlätta dess själs vandring till himlen har barnets grav fått denna placering.
2. Barn begravda ensamma i sina egna gravar.
3. Barn, troligen syskon, som begravts mycket nära varandra. Ett sett att visa respekt och samhörighet.
4. Två syskon, förmodligen offer för samma sjukdom, begravda i samma grav.

Den definition av barn och ungdomar som vi har idag, har vuxit fram genom skolor och andra offentliga institutioner. Ett belägg för detta skulle vara att de är relativt sent som barns kön skilts upp i speciella kategorier för flickor och pojkar.

Le Roy Ladurie avvisar eftertryckligt Lebruns och Arles forskningsresultat. Studier som Le Roy baserat på material från Montaignou visar att sorgen och förtvivlan efter ett förlorat barn var samma då som nu. Men Le Roy Laudrie ger delvis Lebrun och Arles rätt i att vår kulturella syn på barndom och ungdomsåren förändrats över tiden.

Om vi ser till de begravingar som ägt rum på kyrkogården S:t Jörgen i Malmö, visar det sig att samma hänsyn, respekt och sorg har omfattat barnen i både den lilla pyreneiska bergsbyn Montaignou och i Malmö. Jag skulle därför vilja hävda att kärleken till våra barn är något som går långt utöver både geografiska och kulturella förhållanden. Medeltida folk älskade sina barn och sörjde dem i samma utsträckning som vi gör idag. I gravmaterialet kan en tydlig oro för de döda barnen att läsa. Ett dött barn behandlades med samma eller till och med ännu större respekt än de döda vuxna.

Juridik

Vi har nu sett på barns fritid, arbete, kläder och död i medeltidens och renässansens Malmö. Ett ämnesområde som vi hitintills inte berört är juridiken. Man kunde ju förmoda att Malmö, med sina många häxprocesser under 1500-talet, skulle ha barn väl representerade i rättegångarna. Så är det dock inte. I Sverige var det vanligt att barn uppträdde som vittnen i samband med häxrättegångar men i Malmö används inte barn som vittnen i dessa sammanhang. I samband med dokument av juridisk karaktär där barn nämns är, naturligt nog, testamenten vanligt förekommande men även annan ekonomisk reglering som gäller arv. Som exempel kan tas Katrine Hattemagers, som 1530 reglerar sina barns arvsförhållanden och investerar deras ärvda pengar i ett tegelhus vid Adelgatan. Detta gör hon förmodligen i samband med att hon ingår ett nytt äktenskap och barnen får David Albrechts som styvpappa (Malmö Rådstueprotokoll 1530 s. 90 f.).

Källor och litteratur

Tryckta källor

Litteratur

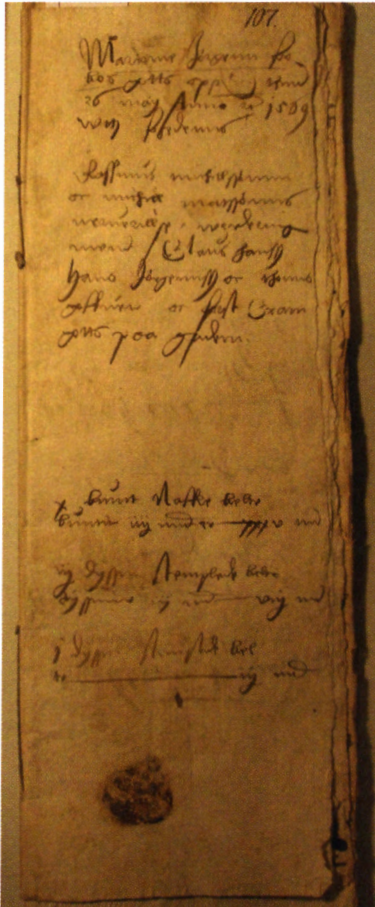
- Ariés, Ph, *Le'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris 1973, s. 135–141.
- Bager, E, "Malmös byggnadshistoria till 1820" (i: Oscar Bjurling (red.), *Malmö Stads Historia B1*, Malmö 1971, s. 253–406).
- Braun, G & Hoghenberg, F, *Civitates Orbis Terrarum IV*, Köln 1588.
- Einarsen, C, "Kyrkogård och kapell" (i: Mimmi Tegnér & Chatarina Ödman (red.), *S:t Jörgen mitt i medeltiden*, Malmö 7. Malmö 2002, s. 15–22).
- Lebrun, F, *Les Hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIII Siècles*. Paris 1971.
- Le Roy Ladurie, E, *Montaillou En Fransk by 1294–1324*. Södertälje 1980. (Original Gallimard 1975).
- Malmö Rådstueprotokoll (stadsbok) 1503–1548. E. Kroman (red.). Köpenhamn 1965.
- Märåld, I, "En parkeringsplats på gamla Väster" (i: Stefan Larsson (red.) *Liljan om arkeologi i en del av Malmö*. Lund 2006, s. 150–169).
- Olsson, M, "De döpta och odöpta barnen" (i: Mimmi Tegnér & Chatarina Ödman (red.), *S:t Jörgen mitt i medeltiden*. Malmö nr 7. Malmö 2002, s. 43–49).
- Rosborn, S, *Malmö den medeltida staden och dess omland*, *Medeltidsstaden 67*. Göteborg 1984.
- Schartau, S, *Malmö Högre Allmänna Läroverk under den Danska tiden*. Malmö 1929.
- Schenlær, M, *Malmö kvinnor*. Gryps nr 6. Kristianstad 2003.
- Tesch, S, *Ystad I, Medeltidsstaden 44*. Göteborg 1983.
- Tillhagen, C. H, *Barnlek, Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid B I*. Viborg 1980, s. 349–352.
- Tomner, L, "Malmö stads historia före 1500" (i: Oscar Bjurling (red.), *Malmö stads Historia B I*. Malmö 1971, s. 171–252).

En kræmmerkones varelager i Malmø år 1569

AV CAMILLA LUISE DAHL

Da kræmmerkonen Marine, Jørgen Forbors hustru, døde i Malmø i slutningen af 1560'erne, blev boet efter hende udførligt optegnet i en bofortegnelse så løsøre og ejendom kunne skiftes mellem arvingerne. Bofortegnelsen efter hende findes i Malmø Stadsarkiv, registreret under Rådhusretten, Malmø Rådstue, F II:a – boupp-teckningar, 5: 1566–69, nr. 107. Fortegnelsen over indholdet i hendes kramboder, er et enestående dokument, der giver et spændende indblik i hvad der kunne købes i en almindelig krambod i 1500-tallets Malmø.

Om Marine selv vides ikke meget, ved sin død var hun enke efter kræmmeren Jørgen Forbors.

Manden omtales i tingbogen for Malmø i 1550'erne og tilhørte byens borgerskab. I tingbogen omtales han et par gange som Jørgen Faaborgh som efter byen Faaborg på Fyn, men i virkeligheden kom han endnu længere væk fra, nemlig fra Skotland. Hans oprindelige navn var sandsynligvis George Forbes, men ikke ualmindeligt for tiden fordanskede man navnene på udlændinge i byen, så de fik mere hjemligt klingende navne.

Fig. 1. Forsiden af skiftet efter Marine Forbors 1569. Malmø Stadsarkiv, Rådhusretten: F II:a, 1566–69, nr. 107.

Præcis hvornår han havde slået sig ned som kræmmer i Malmø vides ikke, men i 1555 optræder han som tingsmand på rådhuset og havde allerede da opnået borgerskab i byen. Om han havde ægtet Marine da han flyttede til byen eller om også hun stammede fra Skotland er ikke klart.

I 1556 omtales Marine som enke og borgerske i Malmø, hun optræder i en rets-sag vedrørende at hun havde skændtes med Citse Nielsdatter, en bondekone fra Ebberup (Ebbarp), om en hue, der var blevet væk mens Citze handlede i boden. Huen viste sig at være kommet ned i en bunke med andre kramvarer, men da havde de to kvinder allerede ladet "onde ord" falde. Sagen endte med forlig på rådhuset.¹

Parret Jørgen Forbors og Marine var barnløse og ved mandens død måtte man således finde hans nærmeste arvinger i Skotland. Først året efter hans død kunne sagen tages op, her optrådte på rådhuset en ungkarl ved navn "Sander Forburs" fra Aberdeen i Skotland, der agerede på vegne af sin far "Gillebert Forburs" boende i "Delerb" i sognet "Mannenusse" i Skotland, og som Sander Forbes sværgede var Jørgens ægte og rette broder. Han agerede deslige på vegne af Jørgens to halvbrødre: "Anders Goudou" og "Willom Kuts" ligeledes boende i Skotland.²

Efter mandens død overtog Marine forretningen og førte den videre. Det er uvist om Marine giftede sig igen, der omtales ingen arvinger i skiftet efter hende og eftersom hun ved sin død stadig betegnes som "Marine Jørgen Forbors kone", er det sandsynligt at hun aldrig giftede sig igen men førte forretningen videre som enke og borgerske i byen.

Da hun døde omkring 1569 efterlod hun en blomstrende kræmmerhandel med en kræmmerbod ud til gaden, en bod i huset foruden en bod på byens torv. Bofortegnelsen indeholder således tre kramvarefortegnelser, en for boden på gaden, en for boden i hjemmet og en for den tredje bod på torvet. Derforuden gjordes en fortegnelse over bohaver og løsøre i hendes hus, der også inkluderede en række kramvarer der befandt sig i hjemmet og ikke i boderne. Disse anførtes på et bilag føjet til skiftet.

Hvordan boderne tog sig ud, er ikke nærmere beskrevet. Bodene i hjemmet hørte utvivlsomt sammen med boligen og har haft forretningen i gadeniveau. Bodene omtales som hendes "bod hjemme i huset", og den har haft vindue, for der omtales "noget småtingest i vinduet". At have varer til skue i vinduet var almindelig praksis ved butikker i boligen, herfra kunne forbipasserende eller nysgerrige lokkes ind i butikken, eller varerne kunne sælges direkte fra vinduet, som i en moderne gadebod.³ Tilsyneladende var man ikke begejstret for salg ud af vinduet, med råben og skrigen og lokken folk til. I Malmø kræmmerskrå fra 1546-47 forbødes det at vinke og råbe

¹ Malmø Stadsbog 1549-1559, s. 339-340.

² Malmø Stadsbog 1549-1559, s. 367.

³ Blondé et al: 2006, s. 7-20.

ud af vinduer for at lokke nogen til. Ligeledes var det forbudt at vinke, lokke eller tale til nogen, der stod for en andens kræmmers vindue og slutteligt var det forbudt at have flere vinduer med kram, end der kunne være i et hus.⁴

Omvendt havde medlemmerne af kræmmerskråen sine privilegier, de var de eneste som måtte handle med udenlandsk klæde og lærred i byen. Undtagelser var sømmerker, der havde tilladelse til at have linklæder til salg og ved høstmarkedet, hvor kræmmere og håndværkere med varer til salg måtte have boder med vinduessalg i Adelgaden, hedder det i skrædderskråen for fra 1546 eller udenlandske kræmmere, der måtte opstille en midlertidig bod på torvet. Undtaget var også løse og omvandrende gadehandlere, der måtte sælge direkte fra gaden, men til gengæld kun måtte gøre det tre dage i træk.⁵

Boderne på gaden og torvet havde måske snarere karakter af gadeboder, og torvets bod havde måske særligt tilpasset sig til når der var torvedag, men en af dem kan have været en mere rigtig forretning. Boden på gaden indeholdt flest varer ifølge kramvarefortegnelsen.

Kramvarerne

Af kramvarefortegnelserne ses de varer som Marine lå inde med i boderne. Blandt godset fandtes en del stoffer, der solgtes i alenmål eller i hele stykker. Til stoffer omtales markeye, saien, sardug, hårdug, klæde, camelot, iserndug og lærred. Klæde var betegnelse for fint overskåret uldstof og det brugtes til de fleste dragter som kjortler, trøjer og bukser. De fleste af datidens uldstoffer var benævnt efter det sted de blev produceret, og hver betegnelse markerede også en helt bestemt kvalitet og stoffer som markeye – stof fra Mark og iserndug – stof fra Isern havde en ensartet kvalitet for at kunne kaldes markeye og iserndug. Der var også saien (oprindeligt saye), der var et tyndere uldstof end det kraftige klæde.⁶ I andre skifter (booptegnelser) fra Malmø ser man at mange af kjortlerne og underkjortlerne var af saien.⁷

Der omtales også blandingsstoffer som hårdug, sardug, camelot og dvælg (dvællik). Hårdug, sardug og dvælg var blandinger af uld og hør og gav et stærkt slidstærkt stof. Det brugtes til forskellige boligtekstiler men også til dragtstykker som under-skørter og undertrøjer.

Langt den største post i hver af boderne var forskellige slags hørlærred. Marine satsede tydeligvis på lærredsvarer, der brugtes til undertøj, hovedbeklædning til kvinderne og til boligen i form af dyne- og pudevår, duge og lignende. Mange af

⁴ Malmø Rådstueprotokol 1503–1548, s. 252–253.

⁵ Malmø Rådstueprotokol 1503–1548, s. 284.

⁶ Jahnke: 2009, s. 74–89, Olrik: 1903, s. 87–98.

⁷ Malmø skifter. Bd. 1: Bofortegnelser 1546–1559.

disse genstande solgte hun tillige som færdigfremstillede varer i boden, heriblandt – i form af hovedtøjer til kvinderne. Der var hollandsk lærred, der var en fin kvalitet tyndt lærred, lærred fra Stettin (støttens lærred) og “enbredt” lærred, der betegnede lærred af smal bredde og altså vævet på små væve, det var for det meste hjemligt produceret af bønderkonerne i landet.⁸

Færdigfremstillet dragttilbehør

I boderne solgtes et udvalg af færdigfabrikerede varer; det var for det meste mindre kostbare dragtstykker og dragttilbehør som huer, hoser, handsker, uldenskjorter, skjorter, halsklæder, forklæder og tøfler foruden tilbehør som punge og bæltter. Der var mest tilbehør til kvindedragten. Der fandtes kun få varer til børn såsom uldenskjorter, en art lune undertrøjer oftest af vævet tøj, samt børnesko. Meget tyder på at Marine Forbors primære kundekreds var kvinder.

Hovedbeklædninger eller dele til hovedbeklædninger kunne købes færdigfremstillet hos Marine. På den tid hvor Marine havde sin kræmmerbod bestod hoved-

Fig. 2. Maleri fra 1583 af velhavende par, muligvis Arild Urup, lensmand på Helsingborg slot og hustruen Thale Thott. Maleri ophængt over fatigtbøssen i Sct. Marie kirke, Helsingborg. Foto: Erik Fjordside.

⁸ Østergård: 2009, s. 11–13.

beklædningen for kvinderne i byerne stadig af det traditionelle hovedklæde, men huer var begyndt at vinde indpas efter adeligt forbillede. De mere moderigtige huer brugtes til festligt brug, og for de finere kvinder kunne de være pyntet med perler og guldstifter.⁹ Selvom sådanne egentligt var forbeholdt fornemme adelsfruer, så ser man af skifterne at også borgerkvinder ejede fine perle- og guldbesatte huer, det gjaldt også i Malmø.¹⁰

Det traditionelle hovedklæde brugtes til hverdag, men også til den traditionelle højtidsdragt og til kirkegang. Højtidsdragten brugtes til alle former for kirkelig brug, ved begravelser, dåb, kirkegang og lignende og skulle efter reformatorisk forbillede være ærbar, dydig og ikke for prangende. Hovedklædet blev ikke båret alene men var en del af et hovedtøj hvis opsætning krævede flere dele. Måden at bære selve hovedklædet kunne have regionale træk, men de enkelte dele var oftere brugt overalt i landet.

Fig. 3. Udsnit af malet epitafium over storkøbmand og borgmester i Køge (i nærheden af København) Peder Pedersen og hans familie. Udsnittet viser hans to hustruer Bodil, død 1560 og Alhed, død 1601 og deres døtre. Alhed var datter af Poul Fechtel, møntmester i først Malmø siden i København. Epitafium i Køge kirke, ca. 1585. Foto: Erik Fjordside.

⁹ Dahl: 2008, s. 21–52.

¹⁰ For eksempel Elsebe Svendsdatter, død 1560, gift med Malmøkøbmanden Jacob Skrædder. Hun efterlod sig flere forskellige slags hovedbeklædninger, heriblandt hovedklæder af skærdug og kammerdug, bindeklude, linhatte, røde underhuer samt perlelad. MSA: Skiftedokumenter 1560–62, skiftebrev nr. 53. Og Mette Jacobsdatter, død 1564, hustru til borgmester Peder Knudsen, efterlod sig et huelad med perler og to mindre med guld, to fløjls-huer foruden mere hverdagsprægede hovedklæder bestående af rød underhue, linhat, bindeklude og hovedklæde. MSA: Skiftedokumenter 1563–64, skiftebrev nr. 67.

Inderst bar kvinder lin og linhat, også kaldet hat, der havde form af en lille hue eller et stykke hørlærred, der lagdes over issen; derover bar man en underhue, hvis forkant ofte var synlig fortil, og til slut bar man hovedklæde og eventuelt en knudeklud eller strimmel til at binde det op med.

I Østdanmark (Sjælland og Skåne) var underhuerne næsten altid røde, det samme gjaldt de unge pigers "flettetlad", en art flettede eller knyttede hårbånd brugt af ugifte piger. I 1500-tallet var skånske borgerdøtres hårbånd røde, andre steder i landet var de foretrukne farver sorte og grønne. Endnu op i 1800-tallet brugte skånske bonde-

Fig. 4. Udsnit af epitafium over borgmester i Malmø Jacob Hansen Fechtel, død 1616 og hustru Gedske Willumsdatter, død 1637. Jacob Hansen Fechtel var sønnesøn af møntmester Poul Fechtel. Epitafet blev bekostet og ophængt af Jacob Fechtels datter Mette og hendes mand Hans Svendsen i 1630, men viser klædedragten i slutningen af 1500-tallet da borgmesterparret endnu var unge. Malmø Sct. Petri kirke. Foto: Camilla Luise Dahl.

piger altid røde hårbånd i deres egnsdragt.¹¹ Fletter, der også omtales i skifterne var betegnelsen for en art kunstige fletninger, der kunne bruges som valk under hovedtøjet eller af ugifte piger som hårbånd. De var ofte fremstillet af hør eller af garn.¹²

Hos Marine Forbors omtales forskellige slags huer til salg i boderne, udover kvindehuer og mandshuer omtales også mere eller mindre specificerede huer, her-

¹¹ Svensson: 1935, s. 140–141.

¹² Andersen: 1960, s. 81–83.

iblandt huer af skarlagen, der egentligt var betegnelse for et kraftigt rødt fint uldstof. På dette tidspunkt var skarlagen begyndt at henvise til farven alene, modsat tidligere hvor betegnelsen brugtes om materialet.

Der omtales også ”bryggs huer” dvs. fremstillet i Brügge i Flandern, nogle af disse færdigfremstillede varer blev altså produceret langt væk, før de gennem købmænd blev handlet videre til Danmark, og til sidst endte på hovedet af en byboerske i Malmø.

En speciel slags hue var ”bonette”, et låneord for fransk der blev brugt om en overhue og altså ikke den slags der blev båret under hovedklædet. Bonetten kunne have form af en slags baret og blev båret på sned, eller som en hue med flapper ned om ørene, i den sidste form brugtes de udelukkende af mænd. Betegnelsen bonette synes især være brugt om den kvindelige udgave af huen, mens den mandlige kaldtes baret.¹³

Huerne fandtes i flere størrelser omtalt som enkelte (endobbelte), dobbelte og tredobbelte, det vi i dag ville betegne som lille, mellem og stor.

I kramboden i hjemmet omtales tillige hatte, men det er uklart om det vedrører mandshatte eller kvindehatte. Førstnævnte med puld og skygge var mændenes foretrukne hovedbeklædning foruden huer, mens kvindehatte var små lærredshuer. Efter som hattene omtales lige efter lærred, er det sandsynligt at det vedrører kvindehatte.

Hoser til både mænd og kvinder hørte blandt de kramvarer, der kunne købes færdigfremstillede. Desværre er farver ikke nævnt. Marine solgte ingen hosebånd til at holde hoserne oppe med, men derimod hosebåndslad, der egentligt betyder ”hosebåndsbånd”, men som må henvise til pyntebånd til at sy på hosebåndene.

En af de største poster i fortegnelsen er bæltter og punge. Bæltter og punge var populært tilbehør til dragten. Kostbare bæltter af guld og sølv blev hovedsageligt købt hos guldsmeden, men billigere bæltter til pynt eller praktisk brug, kunne købes hos kræmmeren.

Der omtales flere forskellige slags bæltter, blandt andet: bogstavs bæltter, spændebæltter, naglebæltter og stemplede bæltter. Der omtales også bogstavs bæltter, der betegnede bæltter dekoreret med bogstaver. Bogstaverne kunne danne små ordsprog, talemåder, kærlighedsrim eller religiøse ord og bæltterne var særligt på mode i 1500-tallet. De var for det meste vævede, brikvævede eller håndflettede men der fandtes også guld- og sølv bæltter med bogstaver. Fra England findes der bevaret mønsterbøger til at fremstille håndflettede bånd og bæltter med bogstaver.¹⁴ Spændebæltter var som navnet angav forsynet med spænder, der på dette tidspunkt for det meste betegnedes

¹³ Troels-Lund: 1968, II:4, s. 276.

¹⁴ Boutrup: 2009, s. 2–64.

pyntespænder i form af dekorative beslag. Naglebælterne var ligeledes forsynet med “nagler”, små dekorative metaldupper placeret hele vejen rundt. De stemplede bælder bestod måske af sammensatte udstansede led sat sammen til et bælte. Dertil kom også en mængde ikke nærmere specificerede bælder, der antageligt var brikvævede eller flettede og som var relativt billige. Der omtales også “weffings belte” altså vævede bælder, der måske adskilte sig fra de øvrige ved at være vævet på væv i stedet for på brikker.

Punge omtales der flere af, hovedsageligt kvindepunge. Der omtales også halspunge, der kunne bæres i en snor omkring halsen.

Fig. 5. Gravsten over rådmand og borgmester Niels Kundtze og hustru Anne Jepsdatter i Malmø Sct. Petri kirke. Niels Kundtze døde i 1568. Anne bærer et bælte i livet, hvis lange ende hænger ned fortil. Foto: Erik Fjordside.

Andre kramvarer

I kramvarefortegnelserne finder vi tillige allehånde småvarer omtalt. Disse inkluderer fryndser, bånd, borter og bændler. I boden omtales eksempelvis "pirsamener", dvs. possementer, fællesbetegnelse for allehånde finere bånd, lidser, snore og agramaner. Ofte af en finere kvalitet og af silke eller med ivævede guld- og sølvtråde.

Lad var en fællesbetegnelse der dækkede mange ting, oprindeligt betegnelse for en slags pyntestykke, hovedsageligt i form af bånd der var indvævet eller dekoreret med silke eller metaltråd og til tider endda perler.¹⁵ De brugtes som hue-dekorationer, som hårbånd til ugifte kvinder og til at dekorere sømme på dragterne langs ærmer, halsudskæring, brystparti og fodsøm. Efter tidens smag var det i det hele taget populært at dekorere dragterne med fine bånd, fryndser, snore og andet possementarbejde.¹⁶

Der omtales også hager til at lukke dragterne med og knappenåle. Til den mere personlige pleje fandtes klædekooste, spejle, kamme og småsakse.

Småudstyr til tekstilfremstilling, syning med mere, fandtes også i kramboden, eksempelvis synåle og sytråd. Sytråd indbefattede blå og hvid tråd (sygarn af hør/lin), garn samt pibeguld og sysilke til broderi. Af mere specielle ting kunne man også købe karter til at karte ulden før spinningen. De fleste kvinder i byen, såvel som bønderkonerne udenfor Malmø, har kunnet spinde garn.¹⁷

En af de store poster var knive. I 1500-tallet hørte kniv med til det daglige udstyr og de fleste både mænd og kvinder bar en kniv i bæltet. Der omtales to slags: poge (dolke) og knive. Sidstnævnte inkluderede spiseknive. De solgtes i både billige og dyre udgaver, de billigste til bare 2½ skilling til 2½ mark for 10 stk.

Tekstkritiske anmærkninger

I det her meddelte uddrag er medtaget de fire fortegnelser over kramvarer i de tre boder og i hjemmet.

Mindst tre forskellige skrivere har nedtegnet kramvarefortegnelserne. Skriveren fra pag. 6v–7r har næsten konsekvent benyttet bogstavet i for e, således er spengebelte (spændebælte) og mandebeltter (mandebælter) skrevet spingibilti og mandibiltir. Bogstavet i er her rettet til e for læselighedens skyld.

Ligeledes er romertal og stavede tal (tredive, halvtreds etc.) erstattet af arabiske tal og udeladte bogstaver i originalen er anført kursiveret. Tekstkritiske noter er anført som fodnote.

¹⁵ Noss: 1991, s. 12–13, 240.

¹⁶ Dahrén: 2010, s. 155–171.

¹⁷ Behr: 2000.

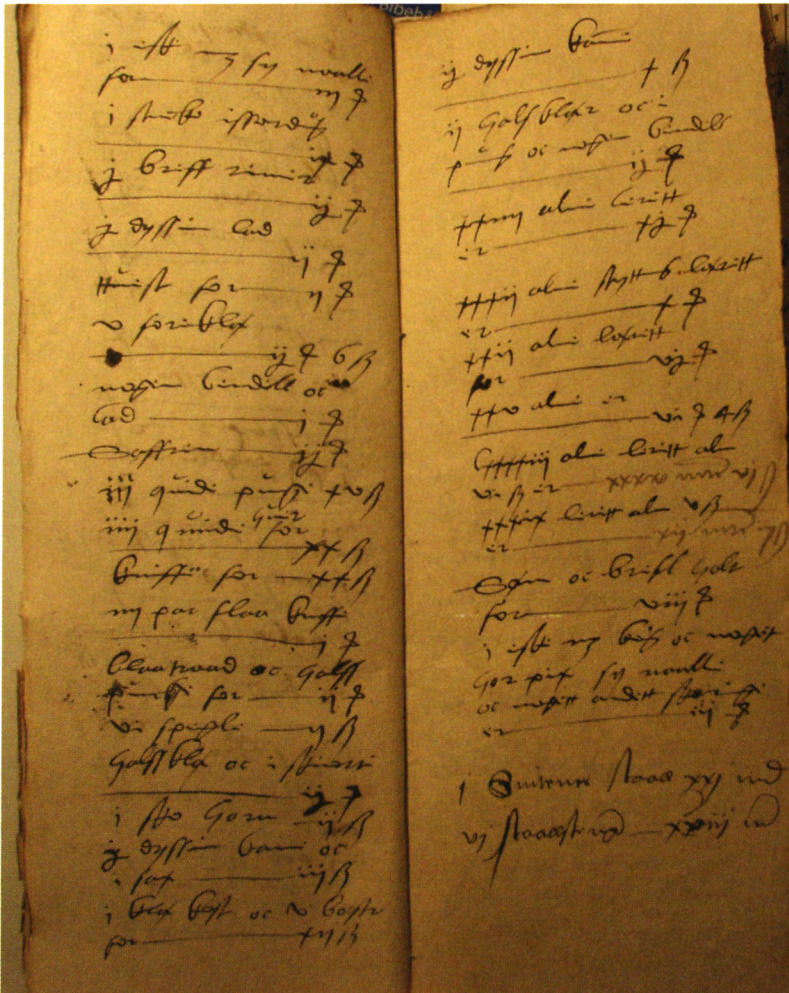

Fig. 6. Side af Marine Forbors kramvarefortegnelse pag. 8r og 9v. Malmø Stadsarkiv, Rådhusretten: F II:a, 1566–69, nr. 107.

Skifte efter Marine Jørgen Forbors, 26. Maj 1569

Malmø stadsarkiv, Rådhusretten, Malmø rådstue: skiftedokumenter 1566–69, skiftebrev nr. 107.

Mål: 31,5 x 22 cm, smalfolio, 22 blade, sidste fire uopsprættede. Aftryk af forsvundet segl, vandmærke: våbenskjold med krone. To bilag.

[Iv]

Marinne Jørgenn Fobos gotts opschreffuen thend 26 may Anno d. 1569 wtjt fagedenns Rasmus Michillsønns oc Michill Matssønns neruerillse, werderings mend Claus Hansßen Hans Jørgennsßen oc Thomes Goffuer oc først cram gotts paa gaden.

10 buntt naffle belte		5 dyssin flettelad	
buntit 3½ mrk er ...	35 mk	dyssinet 4½ mk er ²¹ ...	22½ mrc
2½ dyssin stemplede belte		1 dyssin hossebønd lad ...	7 mrc
dyssinet 3 mrk ...	7½ mk	10 pund flandirgrøn	
1 dyssin stemplede belte		pundhet 28 sk er ...	17½ mrc
er ...	2½ mk	gullpall for ...	6 mk
		10 pund blaatraad ...	10 mk
[Ir]		knappe naalle for...	3 mk
5 dyssin bogstaff belte		1½ pund bendele ...	4½ mrc
dyssinit 20 sk er ...	6 mk 4 sk ¹⁸	huid traad for ...	3 mk
3 dyssin spendebelte		5½ dyssin handske	
dyssinit 2½ mk er ...	7½ mk	dyssinit 3 mrc ...	16½ mk
2 buntt naffle belte ...	7 mk ¹⁹	½ dyssin boneter styke ²²	
2 dyssin belte ...	5 mk	dyssinit ²³ 3 mk er ...	15 mk
2½ dyßin bellte		[2r]	
dyssinit 18 sk ...	2½ mk 5 sk	quinde punge for ...	3 mrc
belte for ...	7 mrc	1 degen kniffue ...	2½ mrc
vor smo spendebellte		2½ degen rotlas	
9 deg kniue degerit		degerit 7 mrc er ...	17½ mrc
2½ mk 4 sk ...	25 mk 4 sk ²⁰	2 dyssin handske ...	6 mk
5 degen kniffue		1 dyssin toffler ...	7 mrc
degerit 2 mk 4 sk		3 dyssin skarlagen	
er ...	11 mk 4 sk	huer ...	27 mk
[2v]		mande punge for ...	20 sk
5½ bræff rimme breff-		13 messingen belte ...	4 mrc ²⁴
uit 3½ mk ...	27 mrc 4 sk	rømer oc lad for ...	2 mk
		3 poke ...	8 mk

¹⁸ Under linjen.

¹⁹ Under linjen.

²⁰ Tilføjet med anden hånd.

²¹ Udstreget.

²² Skrevet til i margin.

²³ Udstreget.

²⁴ Linjen under.

7 pocke ...	8 mk	13 <i>alen</i> bomelsii	
quinde belte for ...	1½ mrk	alnen 14 sk er ...	11 mk 6 sk
3 dyssin kaart ...	4½ mk	2 <i>støcker</i> makieir ...	22 mk
[3v]		[4v]	
disße gotts for ...	33 mk	3½ <i>pund</i> silcke pundhet	
1 dyssin punge mett		5½ <i>daler</i> er ...	17½ mk 3 sk ²⁹
noged andit vare ...	5 mk	1 <i>ridder</i> groffue frøndselsel ...	28 sk
4½ <i>støcke</i> sardug <i>støcket</i>		3 <i>støcker</i> makeier ...	30 mk
10½ <i>marc</i> er ...	47 mrc	4½ <i>alen</i> camelot <i>alen</i>	
9½ <i>alen</i> dvellecke ²⁵		20 sk er ...	5½ mrc 2 sk ³⁰
<i>alen</i> 12 sk ...	7 mk 2 sk	9 <i>støcker</i> saidenns <i>støcket</i>	
1 dyssin mandehuer ...	17 mrc ²⁶	14 mk er ...	126 mk
1 dyssin quinde hosser ...	11 mrc	8 par karder paret 6 sk er ...	3 mk
2 dyssin bryggs huer ...	8 mk	4½ <i>støcker</i> [ ] ³¹ 24 mk er ...	108 mrc
1 <i>støcke</i> duellicki ...	10 mk	4 <i>alen</i> røssit saiden	
36 <i>alen</i> hordug <i>alen</i>		<i>alen</i> 20 sk ...	5 mrc
[ ] ²⁷ 4 sk er ...	9 mk	allehonde smoplocks	
4 bonnit ...	6 mk	ware for ...	3 mk
8 quindfolcke ermer		3 <i>støcker</i> gellds grisßern	
parit 5 sk er ...	20 sk	dug <i>støcket</i> 12 mrc ...	36 mrc
[3r]		[4r]	
1 dyssin quinde huer ...	9 mk ²⁸	1 stompe makeier	
2 <i>alen</i> sort duellicke ...	14 sk	y pant for ...	4 mk
10 <i>alen</i> sort duillike		1½ dyssin hatte dys-	
<i>alen</i> 5 sk er ...	3 mk 2 sk	sinit 17 mk ...	25½ mk ³²
raff bond for ...	6 mk	9 <i>støcker</i> belte <i>støcket</i>	
1 hoidyne waar ...	6 mk	<i>støcket</i> 4 mk er ...	36 mk ³³
2 klede koste ...	1½ mk	9½ <i>alen</i> issindis allen	
10 <i>alen</i> bomiilsi ...	7½ mk	8 sk ...	[ ] ³⁴ mrc 4 ³⁵ sk
20 dyssin pirsamener			
dyssinet 18 sk er ...	22½ mrc		

²⁵ Over linjen.

²⁶ Linjen under.

²⁷ Udstregning.

²⁸ Linjen under.

²⁹ Fejlberægning, burde være 19 mk 4 sk.

³⁰ Tilføjet senere.

³¹ St med tre streger igennem, forkortelse?

³² Tilføjet i siden.

³³ Tilføjet i siden.

³⁴ Udstregning.

³⁵ Tilføjet i siden.

4 støcke hollands
 leret støcket 21 mk er ... 84 mk³⁶
 9½ alen støcker alen 8 sk
 er ... 4 mk 6 sk 3 p³⁷
 nogen stompe støcker ... 2 mk³⁸
 4 skiortte støcket 20 sk er ... 5 mrc³⁹
 pibe guld for ... 1½ mrc
 2 skoin⁴⁰ met nogen
 naa[]e⁴¹ naale ... 6 mrc

[5v]
 2 støcker støttins lerits ... 22 mk⁴²
 ½ støcke støttens leret ... 4 mk
 boden met thømd
 lager oc allt ... 30 mk

[5r ubeskreuet]

[6v]

1569 tosdag for pintze dag
Jtem thett gotz som vor i hindis
andin bod paa torgitt

Først 16 beltte ... 4 mk
 1 dyssin beltte ... 2½ mk
 2 knippe naglebeltte ... 7 mk
 20 mande beltter ... 1 mk
 16 sma nagle beltte ... 3 mk
 2½ dyssin beltte ... 6 mk 4 sk
 1 dyssin spenge belte ... 1 mk

1 dyssind spenge beltte ... 1½ mk
 nogle sma beltte ... 20 sk
 1 dyssinn kuinde punge ... 6 mk
 8 par toffler ... 4 mk
 1000 hager ... 1½ mk
 ind nu 1000 hager ... 1½ mk
 5 tiragilste⁴³ thett ... 10 sk
 1 dyssin børne sko ... 4½ mk
 2½ breff remmer er ... 7½ mk
 1 stwk dvelck ... 18 mk
 1½ dyssin kortt ... 2 mk 4 sk
 16 par handske ... 4 mk
 4 pocke ... 7 mk
 3 dyssin huer ... 12 mk
 6 pundt blaa traad ... 6 mk
 8 rottlaskind ... 4½ mk
 1½ dyssin skarlagins huer ... 10½ mk

[6r]

jtem 4 dobbiltte quinde huer ... 4 mk⁴⁴
 5 alne bomisii ... 3 mk 2 sk⁴⁵
 4 alne duelcke
 for ... 28 sk
 1 []⁴⁶ dyneuoer ... 5½ mk
 5 dægir kniffe er ... 10 mk⁴⁷
 3 alne bomisii ... 30 sk⁴⁸
 5 dægir kniffe er ... 15 mk
 19 alne hardug ... 4½ mk 4 sk⁴⁹
 7 pocke for ... 8 mk
 11 dyssin pussementte lad
 er ... 11 mk

³⁶ Tilføjet linjen under.

³⁷ Tilføjet linjen under.

³⁸ Tilføjet i siden.

³⁹ Tilføjet i siden.

⁴⁰ Fejlskrivning for skok?

⁴¹ Fejlskrivning, udstreget igen.

⁴² Linjen under.

⁴³ Uklar betydning.

⁴⁴ Linjen under.

⁴⁵ Linjen under.

⁴⁶ Udvisket ord, måske hør.

⁴⁷ Linjen under.

⁴⁸ Linjen under.

⁴⁹ Linjen under.

8 par quinde hosser ...	8 mk ⁵⁰	1 dyssin hatte ...	5 mk ⁵⁸
1½ dyssin mande hosser ...	26½ mk ⁵¹	4 hatte ...	5 mk
2½ stycke sardug er ...	21 mk 4 sk ⁵²	10 alne læritt ...	7½ mk
alle honde sma vare for ...	8½ mk	7½ alne leritt er ...	7½ mk ⁵⁹
16 alne lærit ...	8 mk	1 stufte læritt ...	4 mk ⁶⁰
½ skålpund ...	2 mk	1 stucke leritt ...	10 mk
1 stycke araske ...	30 mk	[7r]	
1 dyssin punge ...	1½ mk	½ stucke leritt ...	5 mk
3 bonitte ...	5 mk	kram boden medt lager oc tømber ...	18 mk
1 pundt gørn ...	2 mk		
[7v]		[8v]	
sindall for ...	4 mk	<i>Thette effter skreffne gods vor i bindes bod hiemme i hussett</i>	
7 hoitt klæde ...	10½ mk	2 klæde koste ...	½ mk
1 pundt oc ½ skålpund silcke lad er ...	16½ mk 2 sk	5 klæde koste ...	1 mk
nogen lod remer oc bindill ...	4 mk ⁵³	1 dyne vor ...	2½ mk
sindall for ...	3 mk	nogitt sma tingist i vinduitt ...	5 mk
pibe gvld ...	8 sk	4 hatte ...	2 mk
2 skend ...	1½ mk	8 skiorte er ...	10 mk
brystduge for ...	3 mk	16 par hanske ...	3 mk
nogit smaa tingist ...	1½ mk	1½ ris papir ...	5 mk
½ ris papir ...	1½ mk	1 pundt groff bindill ...	1 mk
2 barne vllen skiorte ...	2 mk	6 alne sæien er ...	3½ mk 4 sk
9 salt sirkin ...	18 sk	frynttzer oc traad for ...	3 mk
1 gott læritt ...	4 mk	1 haltt breff remer ...	28 sk
alle honde sma ruscker for ...	12 mk	3 dyssin silke lad ...	3 mk
2 stucker godtt læritt ...	8 mk ⁵⁴	sy silke for ...	2 mk
1 stucke enbrett læritt ...	4½ mk ⁵⁵	4 allen hoitt dyne vor	2 mk
5 par karder er ...	1½ mk 6 sk ⁵⁶	4 par quinde hosser ...	3 mk
8 allen lærett er ...	6 mk ⁵⁷	9 huer for ...	4½ mk

⁵⁰ Linjen under.

⁵¹ Linjen under.

⁵² Linjen under.

⁵³ Linjen under.

⁵⁴ Linjen under.

⁵⁵ Linjen under.

⁵⁶ Linjen under.

⁵⁷ Linjen under.

⁵⁸ Linjen under.

⁵⁹ Linjen under.

⁶⁰ Linjen under.

[8r]

1 eske <i>medt</i> sy naalle for ...	3 mk
1 stucke isserndug ...	9 mk
½ breff remer ...	1½ mk
½ dyssin lad ...	2 mk
ttuist for ...	2 mk
5 foreklæde ...	1½ mk 6 sk
nogin bindill oc lad ...	1 mk
saffian ...	1½ mk
3 quinde punge ...	15 sk
4 quinde huer for ...	20 sk
kniffe for ...	20 sk
4 par slaa kniffe ...	1 mk
blaa traad oc halss punge for ...	2 mk
6 spegle ...	2 sk
halss klæde oc 1 skiortt ...	1½ mk
1 sko horn ...	2 sk
½ dyssin kame oc 1 sax ...	3 sk
1 klæde koste oc 5 bøster for ...	12 sk

[9v]

1½ dyssin kame ...	10 sk
2 halsklæder oc	
1 pung oc nogin bindill ...	1½ mk
24 alne leritt er ...	10½ mk
32 alne styttes læritt er ...	10 mk
22 alne læritt for ...	5½ mk
25 alne er ...	6 mk 4 sk
93 alne leritt alen 6 sk	
er ...	34½ mrc 6 sk
39 leritt alen 5 sk er ...	12 mrc 3 sk
søm og brisel holt for ...	8 mk
1 eske <i>medt</i> bog oc nogit harpix,	
sy naalle oc nogitt anditt skrig ...	3 mk
1 snikener staa ...	21 mk
6 staallstenge ...	18 mk

[9r ubeskreuet]

Bilag a

Løs lap genbrugt papir med forskellige anførte beløb. Mål: 14 x 12 cm, 1 blad. Uden vandmærke.

Bilag b

Mål: 30 x 21 cm, smalfolio 6 blade. Vandmærke: kugle med skrånstillet bjælke og kronet stok – scepter og rigsæble?

[1v]

Krammværer

1 støcke hollands leret ...	18 mrc
9 alen leret alen 14 sk	
er ...	7½ mk 6 sk
3 par issern oc gell-	
der duge parritt 21	
mrc er ...	63 mrc
19 alen alen 14 sk ...	16½ mk 2 sk
37 alen alen 4 sk ...	9 mk 4 sk
4 bellte <u>huer</u> ⁶¹ ...	16 mk
6½ alen bomelsi alen	
14 sk er ...	5½ mrc 4 sk
1 par issern duge ...	18 mrc
30 alen gellerudg allen	
10 sk er ...	18½ mk 4 sk
47 alen alen 8 sk	
er ...	23½ mrc

196½ mk 3 sk

[1r]

4 deger rodtlask ...	18 mrc
92 alne arask oc	
halsaidenn alen 9 sk	
er ...	2½ mk 4 sk

⁶¹ Udstreget.

2 rødlaske skind ...	19 sk	end kniffue ...	iiij mk
39 alen sardug		stackere kniffue ...	iiij mk
alenn 16 alb er ...	13 mrc	smidser ...	v mrc
1½ stycker duellicke ...	15 mrc	iiij pund peber ...	viiij mrc
16 alen duellicke ...	5 mrc	v pund komen ...	xxvij sk
5 alen floell ...	27 mrc	iiij dyssin børster ...	iiij mrc
21 alen hardug alen		v duge synålle ...	iiij mrc
8 alb er ...	3½ mrc	iiij dyssin guldpal ...	i mrc
2 stycker sindall ...	24 mrc	dyssin gnidestene ...	vj sk
51 alen sindall alen 10		iiij ol ⁶² hager ...	iiij mk
alb er ...	11 mrc 10 sk	v dyssin orbande ...	xx sk
24 alen frønsel ...	12 mrc	lvj mrc v sk (56 mk 5 sk)	
180½ mk 7 alb		[3v]	
[2v]		400 kramspiler ...	1 mrc
xviiij stycker flettelad		10 koberhamre ...	26 sk 2 alb
stycket xvj alb er ...	vj mrc	piber for ...	1 mrc
iiij dysßen kortt ...	iii mk iiij sk	11 døssin laase ...	11 mrc
xiiij alen sillckelad ...	j mrc	20 [ ] ⁶³ laasse ...	10 mrc
j alen camelot ...	j mrc	16 skruer ...	1 mrc
vj døssin brøgerske		vlsaxxer ...	½ mrc
huer ...	xxvij mrc	bode thømmer, kiste	
iiij mandehuer ...	i mrc	oc kramdørren ...	24 mrc
j døssin spegle ...	j mrc	23½ tønnder lønborg	
iiij mandehuer ...	i mrc	sallt thønden 6 mrc er ...	141 mrc
xv punge ...	iii mrc iiij sk	17 dremit homble	
vij døssin belte dys-		stycket 6 mrc er ...	102 mrc
sinnit viij sk ...	iii mrc	iiij stenne hamp ...	9 mrc
x dyssin bellte		27 øsser ...	1½ mrc 3 sk
dyssinnit xvj alb ...	iiij mrc v sk j alb	302½ mk 5 sk 2 alb	
iiij dyssin belter ...	iii mrc	Summa	
iiij dyssin nagle belltte ...	ij mk 4 sk	Summarum	796½ mk 5 sk 1 alb
lix mrc v sk j alb (59 mk 5 sk 1 alb)			
[2r]			
fad krud ...	i mrc		
viiij dyssin belte ...	vj mk		
sno kniffue for ...	ix mrc		

⁶² Over linjen.

⁶³ Gnidret tegn anført over linjen, antagelig måleenhed.

[3r]		1 sked oc 1 sølring
Stoer clipping		for 6 clipinge y pant
aff anno 3 ...	22 mrc	2 sked oc j andit
fire skillings		stykke gamillt sølff
clippinge ...	1431 mk	er oc y pant.
inckede daler		
20 daler 1 ort er ...	-	[4v-6r ubeskreuet]
rund mønttt ...	24 mrc	
nogle andre penge ...	3 mrc ⁶⁴	

Kilder og litteratur:

Otrykte kilder:

Arkiv

Malmö stadsarkiv

Malmö stad rådhusrätt och magistrat (Malmö rådstue): *FIIa: Bouppteckningar* (skifte-dokumenter): 3: 1560–62, 4: 1563–64, 5: 1566–69.

Trykte kilder:

Arkiv

Malmö stadsarkiv

Malmö Stadsbog 1549–1559: rådstuerettens, bytingets og toldbodsrettens protokol. Udg. Ved Einar Bager. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, Kbh. 1972.

Malmö skifter. Bd. 1: Bofortegnelser 1546–1559. Udgivet ved Einar Bager. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1977.

Øvrig litteratur:

Andersen, Ellen, *Danske bønders klædedragt.* Kbh. 1960.

Arnold, Janet, *Patterns of Fashion. The Cut and Construction of Clothes for Men and Women c. 1560–1620.* Macmillan, 1985.

Arnold, Janet, *Patterns of Fashion: The cut and construction of linen shirts, smocks, neckwear, headwear and accessories for men and women c. 1540–1660.* Macmillan 2008.

⁶⁴ Linjen under.

- Behr, Gitte, *Tekstilredskaber i det middelalderlige Danmark*. Aarhus Universitet 2000.
- Blondé, Bruno, Peter Stabel, Jon Stobart & Ilja van Damme (red.), *Buyers and Sellers: Retail circuits and practices in medieval and early modern Europe*. Brepols, Turnhout 2006.
- Boutrup, Joy, Instructions for Letter Braids in 17th Century Manuscripts. *European Loop Braiding: Investigations and Results*. ed. Jennie Parry. Vol. II 1. ed. Leicester 2009, s. 2–64.
- Dahl, Camilla Luise, "Huffer til deris hoffueder: Sen-renæssancens kvindehuer, ca. 1560–1630" (i: *Dragtjournalen* 3, 2008, s. 21–52).
- Dahl, Camilla Luise, *Skifter fra Malmø 1537–1660*. Center for Tekstilsforskning, Københavns Universitet, Kbh. 2011–2012.
- Dahrén, Lena, *Med kant av guld och silver: En studie av knypplade bårder och uddar av metall 1550–1640*. Uppsala Universitet, Uppsala, 2010.
- Jahnke, Carsten, "Some Aspects of Medieval Cloth Trade in the Baltic Sea Area" (i: *The Medieval Broadcloth. Changing Trends in Fashions, Manufacturing and Consumption*. Red. Kathrine Vestergård Pedersen & Marie-Louise B. Nosch. Oxbow Books, 2009).
- Nordström, Åke, "Lagar, brott och straff i 1500-talets Malmö" (i: *Elbogen, MKFÅ* 2005, s. 41–109).
- Noss, Aagot, *Lad og Krone - frå jente til brur*. Universitetsforlaget, Oslo, 1991.
- Olrik, Jørgen, "Borgerlige hjem i Helsingør for 300 Aar siden" (i: *Kommission hos Universitetsboghandler G.E.C. Gad*. Kbh. 1903).
- Svensson, Sigfrid, *Skånes folkdräkter: en dräkthistorisk undersökning 1500–1900*. Nordiska museet, 1935.
- Troels-Lund, Troels, *Dagligtiv i Norden i det sekstende Aarhundrede. Del II, Fjerde Bog: Klædedragt*. Kbh. 1968.
- Østergård, Else, "Glimt fra hørrens 1000-årige historie – set ud fra arkæologiske og recente fund" (i: *Dragtjournalen* 4, 2009, s. 11–13).

Stadens små hus

Malmös kiosker

AV CHRISTIAN KINDBLAD

Jag kommer här att berätta om kiosken som idé, från enkla träskjul fram till de fabrikstillverkade kioskena med kyl, frys, toaletter och tvättmöjligheter. Artikeln håller sig främst inom det centrala Malmö för att inte bli en uppräkningslista av alla Malmös cirka hundra kiosker i olika stadsdelar. Jag kommer att berätta om tidnings-, godis-, korv-, glass-, polis- och taxikiosker. Urvalet är strikt personligt och har skett genom tillgången på berättelser, minnen och bilder.

Fig. 1. Gustav Adolfs torg en kall och ödlig februarikväll 1953. En korvkiosk och en tidningskiosk, båda med imma på rutorna från värmeaggregaten. Foto: SDS.

Det är främst de äldre kioskerna som här presenteras och de jag minns från min ungdom på 50- och 60-talet. De stora fabriksstillverkade gatuköken har ingen plats här.

Ordet kiosk kom in i flera europeiska språk från turkiskan under 1700-talet, där det betyder litet lusthus, trädgårdspaviljong. Under 1800-talet fick ordet även beteckna "vattenkiosker", där herrskapen kunde köpa förfriskningar under helgpromenader i de större städernas parker.

Salustånd

Sedan "urminnes" tider har försäljare av varor dragit till städernas torg för att sälja allt från levande djur, till grönsaker och frukt. Ett enkelt stånd, två bockar och ett par plankor utgjorde hela butiken. Så är det ju fortfarande om vi ser till Möllevångstorget och dess försäljare. Här krävs att allt är borta på eftermiddagen då torget skall städas och inga fasta kiosker skulle fungera. Detsamma gällde en gång för Stortorget och dess föregångare på Östergatan. Lilla torg artade sig av någon

Fig. 2. Lilla torg i slutet av 1800-talet. Längst till vänster syns det så kallade "Stolpahuset" som avbildat på åtskilliga vykort. Till höger ses öppningen mot Stortorget. Foto: DC.

anledning annorlunda. Här tilläts försäljarna bygga skydd runt sina stånd. Dessa blev med tiden till små trähus, som i sin tur byggdes om till stenhus. Dessa kantade torget ända fram till sekelskiftet 1900 då de revs för att göra plats för en saluhall.

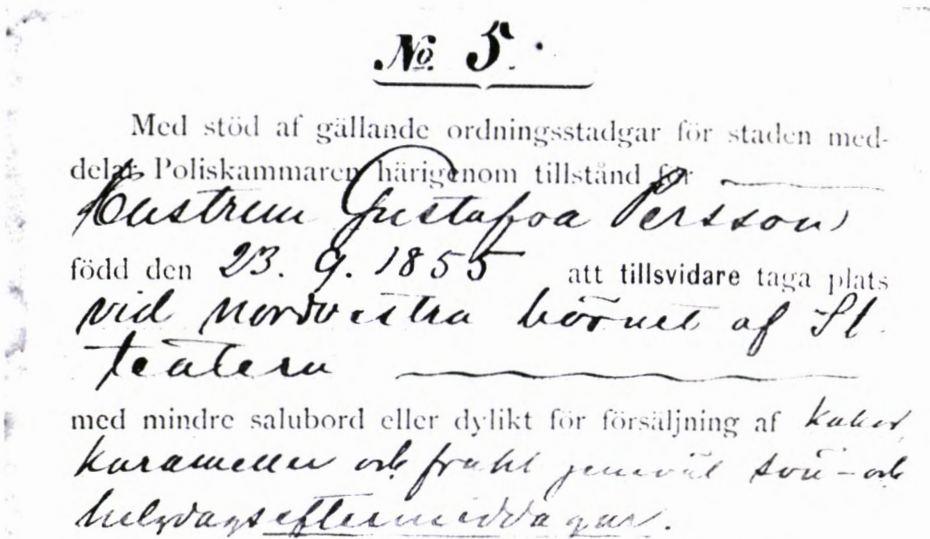

Fig. 3. Den 1 juni 1896 får Gustafva Persson tillstånd av poliskammaren "att tillsvidare taga plats vid nordvästra hörnet af St. Teatern med mindre salubord eller dylikt för försäljning af kakor, karameller och frukt jemväl sön- och helgdagseftermiddagar". Foto: MM.

Poliskammarens tillstånd

Gustava Persson fick följa ett antal ordningsföreskrifter som kan vara intressanta att läsa:

- 1:o) För utbekommande af detta tillsåndsbevis *deponeras* 50 öre, hvilket belopp återbekommes mot bevisets aflämnande å centralpolisens kontor;
- 2:o) Vid utöfning af verksamheten skall försäljaren *alltid medföra detta bevis* att vid anfordran företes;
- 3:o) Rättigheten gäller endast för ofvannämnda person och får icke utöfvas af annan än personen sjelf, make eller hemmavarande barn;
- 4:o) Rättigheten får icke utöfvas under gudstjensttider, ej heller under *sön- och helgdagar*, med mindre sådant är särskildt medgifvet;
- 5:o) Det är förbjudet att med varor *belamra* den upplåtta platsen, liksom ock att der vidtaga *skrymmande eller vanprydande anordningar*;

Fig. 4. Här ser vi Gustafva Persson då hon flyttat sin verksamhet bredvid en kiosk som då stod på Gustav Adolfs torgs nordöstra hörn. Kiosken i bakgrunden hamnade under åren på litet olika ställen på torget. Foto: MM.

6:o) Polismands tillsägelse i afseende å platsens begagnande skall ovedersägligen hörsammas.

Malmö i poliskammaren den 1 juni 1896 / L. Adler

Ingen kioskliknande byggnad eller något vindskydd fick alltså uppföras och endast familjen fick användas som avbytare. Dessutom uppmanas här till barnarbete eftersom endast hemmavarande barn fick komma ifråga.

De första kioskerna

Domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin ritade en cigarrkiosk i mars 1896 åt handlande Ivar Trädgård. Trädgård var huvudkollektör för Malmö Industrilotteri men var dessutom cigarrimportör. Kiosken blev inte långlivad, Trädgård står upptagen som cigarrhandlare endast åren 1895–98. Han fortsatte att importera Havannacigarer, men fick kanske mindre tid för sin hobby då han blev verkställande direktör för Industrilotteriet och också med tiden kassadirektör vid Sparbanken Bikupan. (MSA)

Fig. 5. Wåhlins kiosk i den lilla trädgården som avslutade Södergatan vid Stora Nygatan. Platsen var annars mest känd som "Gråbergs hörna". Foto: SD.

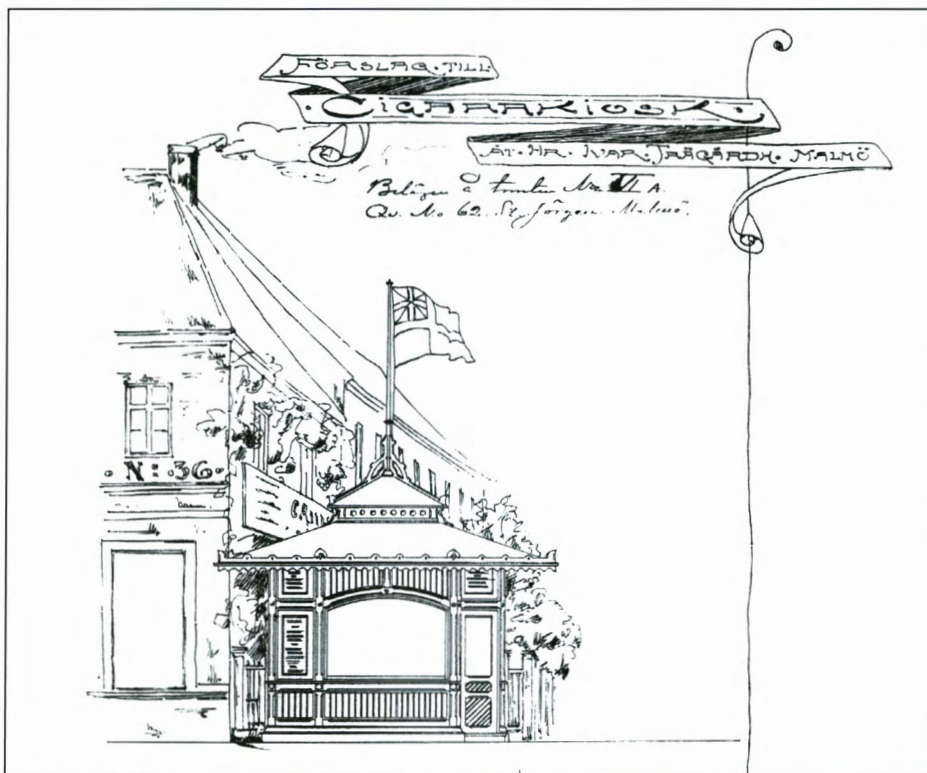

Fig. 6. Wåblins "Förslag till Cigarrkiosk åt Hr. Ivar Trädgårdh, Malmö" från den 14 mars 1896. Ritning: SB.

Var kiosken sedan tog vägen har jag inte kunnat finna, men omkring 1910 finns det en snarlik byggnad i Beijers park.

De första kioskerna kom till i en tid då hantverk och omsorg om materialen var hög. Det blev mycket snickarglädje, men idag tycker vi nog att dessa kiosker var mycket vackra. I Malmö har ingen av de gamla kioskerna bevarats, men i Köpenhamn finns flera av sekelskiftets kiosker kvar och används för servering av glass, smörrebröd eller latte med en liten servering runtom.

Kioskbolaget

Kioskaktiebolaget startades 1905. Bolaget ansökte om tillstånd för sex kiosker: Mälarbron, Rörnsjöbron, Bastion Värnersborg, Drottningtorget, Amiralbron och Gustav Adolfs torg. Året därpå tillkom en kiosk vid Triangeln.

I ansökan beskriver bolagsmännen kioskernas funktion:

1. mottagning och expediering af alla sorters bud etc.
2. tillhandahålla telefon, som i kioskerna finnes uppsatta i därför afsedd talhytt, mot fastställd avgift,
3. mottagning och vidarebefordran af telegram inom Skandinavien enligt Kongl. Telegrafverkets taxa,
4. försäljning af postsaker (frimärken, brevkort, frankokuvert m.m.) samt af all slags skrifmaterial samt mottagning och vidarebefordring af vanliga bref till uppgivna tåg och båtar,
5. försäljning af de flesta större in- och utländska tidningar och tidskrifter samt förmedling af annonser och prenumerationer enligt respektive tidningar och tidskrifters egen taxa,
6. förvaring af resandes handbaggage samt i öfrigt mottagning till förvaring och vidarebefordran af paket och dylikt mot fastställd taxa,
7. uthyrning af paraplyer mot viss deposition,
8. tillfälle till afgiftsfri brefskrifning i särskildt därför i hvarje kiosk inredt skrifrum,

Fig. 7. Kiosken vid Mäljarbron var en av sex som sattes upp av Kioskbolaget 1905. De tidiga kioskerna var konstfärdiga byggen med mycket krusiduller. Vykort: CK.

9. upplåtelse mot viss afgift af kioskens utsidor för uppsättande af prydliga annonser, delvis apterade för s.k. klippljus,
10. afgiftsfritt tillhandahålla nödiga förbandsartiklar och ställer bolaget dessutom på samma villkor sina telefoner till polis- och spårvägspersonalens begagnande i tjänsteärenden,
11. å hvarje kiosk skall dessutom anbringas barometer, termometer, väderleksutsigter för dagen samt uppgift å närmast boende läkare och närmaste brandtelegraf, skolande kioskerne vara öppna alla dagar å tider, som kunna vara den trafikerande allmänheten till afsedd nytta, och kommer rörelsen att drivas i full och tidsenlig öfverensstämmelse med liknande företag i Göteborg och flera af utlandets stora städer.

Det är inte småsaker bolaget lovar och man kan undra hur kioskerne var inredda, om de alltså skulle ha plats med en telefonkiosk, ett skrivrum, plats för bagageförvaring och sedan dessutom skulle kunna fungera som kiosk. Tyvärr har ingen ritning kunnat uppbringas, trots försök på Stadsbyggnadskontoret, Gatukontoret och Stadsarkivet. Sedan kan man ju också fråga sig vad klippljus var för något? Ordet förekommer annars mest i fråga om AGA-fyror.

Bolaget anställde sex uniformerade cykelbud och 1907 gav Kioskbolaget för första gången också ut sin egen telefonkatalog. Det var när man även startade nattvaktströrelse som det gick galet och firman fick gå i likvidation 1908.

Efter ombildning samma år till Malmö Nya Kioskaktiebolag, i dagligt tal Kioskbolaget, kom företaget att, förutom kiosker, även syssla med transporter med häst och vagn samt renskrivning.

Cykelbuderna blev fler och fler och 1916 var det 35 stycken. Då hälften av cyklarna ständigt var trasiga, etablerades en egen verkstad med en verkmästare som tog hand om reparation och service. Det var inga nutida budcyklar i form av Mountain bikes vi talar om här, utan trehjuliga flakcyklar med ballongdäck.

Med tiden utvecklades rörelsen med en mängd avdelningar för affischering, inkassering, annons- och reklamförmedling m.m. Det blev ett helt smörgåsbord av tjänster.

När Nya Kioskbolaget jubilerade 1933, gav man ut en vacker skrift från vilken jag vill klippa beskrivningen över detta diversifierade företags hela rörelse:

Högersidan: Fig. 8. Tre av Kioskbolagets kiosker. Överst till vänster den kiosktyp som byggdes under åren 1905-1920 och som beskrivs i texten ovan. Överst till höger den av Eiler Græbe 1929 ritade kiosktypen som kom att användas ända in på 60-talet. Nederst en annan funkiskiosk, ritad och byggd åt Malmö Stads Spårvägar, men arrenderad av Kioskbolaget från 1932.

Drottningtorget

Triangeln

Värnhem

KIOSKERNA

Försäljning av tidningar, lektyr, frimärken, vykort, skrivmateriel, lotter, mottagande av annonser, exp. av telegram och telefonsamtal. I våra tio kiosker finnas f.n. 23 st. telefonapparater.

BUDSÄNDNINGS- & EXPRESSAVDELNINGEN

Följande transportmedel äro i daglig tjänst: 6 st. automobiler (15 Chevrolet och 1 Ford) varav en täckt paketvagn och fem bilar lastande 1600–2500 kg., en motorcykel, 30 cyklar och 10 dragkärror. Bland uppdrag som ständigt återkommit de senare åren kunna nämnas utdelandet av krono- och kommunal-skattensedlar samt distribution av rikstelefonkatalogen.

KATALOGAVDELNINGEN

Redigering av den populära Kioskbolagets Telefonkatalog påbörjas varje år i november och katalogen föreligger färdig i mars året därpå.

KALENDERAVDELNINGEN

Redigeringen av Malmö Stads Adresskalender är en stor apparat och densamma påbörjas i september. Följande år i mars föreligger kalendern färdig. Denna bok har under de åtta år vi utgivit densamma förbättrats betydligt och är den fyrtiofemte årgången av denna gamla gedigna publikation. Föreståndare för redigeringsavd. är Herr Sven Ohlsson.

DISTRIBUTIONSAVDELNINGEN

Distribution av tidningar, lottsedlar m.m. till cigarr- och tidningsaffärer i Malmö ombesörjes. Kontrollkontorets chef är Fru Agda Ohlsson.

RENSKRIVNINGSAVDELNINGEN

Tack vare de modernaste maskiner kunna renskrivningar och dupliceringar utföras i huru stora upplagor som helst. Utförandet är förstklassigt och vi hava erhållit många erkännanden för utmärkta arbeten.

AFFISCHERINGS-AVDELNINGEN

30 st. annonstavlor i stadens olika delar giva oss tillfälle att sköta en affischering fullt tillfredställande och till billigt pris.

MATTRENGÖRINGS-AVDELNINGEN

Förut beskriven mattrengöringsmaskin och utförandet av mattrengöringen har av allmänheten uppskattats i högsta grad och som föreståndare för denna avdelning står förman Axel Törn.

Kioskbolaget

i

Malmö.

Tel.-adr.: Kioskbolaget.
St. Nygatan 13.

Telefon: 830, 2500, 2800.

ombesörjer alla slags **Budskickningar, Transporter, Speditioner, Flyttningar, Emballering, Distribution, Affischering.**

Annons- och Reklamförmedling, Inkasseringar af räkningar och medlemsafg. Renskrifningar och duplicering.

Alla uppdrag utföras af duglig personal under fullständig garanti.

Agentur i reklambranschen sökes för framstående och leveranskraftig firma.

Fig. 9. Annonser ur "Skåne, dess städer med omgifningar, bad- och rekreationsorter" 1914.

80 år av ovärderlig Malmöhistoria. (Det kom dessutom ut några stycken spridda årgångar redan under 1860-talet).

Tillbaka till kioskerna. Kioskbolagets första kiosker var åttkantiga med snickarglädje, toppigt tak och med en upplyst klocka högst upp. När det 1929 var dags att byta ut kiosken på Triangeln, lät man den kände arkitekten Eiler Græbe utföra ritningarna. Det blev en modern funkiskiosk i rostfritt stål och glas som, enligt Kioskbolagets broschyr ”*väckte ett stort intresse hos såväl press som allmänhet*”.

Den gamla kiosken från Triangeln revs inte, utan flyttades till Lönngatan i Sofielund. När Triangeln fick en större kiosk många år senare, flyttades funkiskiosken till Kaptensgatan vid Kungsgatans början. Här blev den under 60- och 70-talen känd som raggarkiosken då den stod mitt i raggabilarnas stråk.

Kioskbolagets broschyr avslutas med en statistisk avdelning, där främst de olika kioskernas relativa omsättning kan vara av intresse. Här kan man utläsa att omsättningen i samtliga kiosker mångdubblades under första världskriget. Kiosken på Triangeln gick bäst av alla med en omsättningsökning från 9 000 kronor 1917 till 56 000 kronor 1920. År 1932 hade emellertid kiosken på Möllevångstorget segat sig förbi och fått störst årsomsättning. Kiosken vid Mälärbron gick sämst, förmodligen beroende på att Pressbyrån samtidigt hade tre kiosker inne på Centralen.

BUDSÄNDNINGAR
BILKÖRSLOR
DISTRIBUTIONER
DUPLICERINGAR
RENSKRIVNINGAR

utföras snabbt och omsorgsfullt.

Telefonanrop, Post- & Telegramadress:

Kioskbolaget

Stora Nygatan 13.

(Logo: Kioskbolaget, grundat 1905, Malmö)

Fig. 11. Annon ur Malmö Stads Adresskalender 1937, med företagens logotyp i frakturstil, som den även syntes på kiosker och distributionsbilar.

Fig. 12. Funkiskiosken vid Triangeln mellan Davidshallsgatan och Södra Förstads-gatan. Kiosken tycks drunkna i reklambudskapen på väggarna runt om. Vykort: CK.

Pressbyrån

Pressbyrån startades redan 1899 som en avdelning av Svenska Telegrambyrån för att med ensamrätt sälja tidningar och tidskrifter på SJ:s tåg och stationer. Tidigare hade det varit ett extraknäck för folk som arbetade vid järnvägen. Det gick inte så bra för den nya distributören de första åren, utan man var på väg att lägga ner projektet. Men i en stad gick det utmärkt. I Helsingborg fanns en man vid namn Lindmark som begrep sig på tidningsförsäljning. Han fick ta hand om det hela och redan efter ett år låg företaget på plus.

Telegrambyråns distributionsavdelning blev eget bolag med namnet Svenska Pressbyrån AB 1905.

Malmö fick en filial samma år. Den låg då på Gråbrödersgatan, men flyttade 1913 till Norra Vallgatan 34. Här stannade företaget ända till 1953 då man flyttade till Stormgatan. De gamla lokalerna hade då sedan flera år blivit tungarbetade och opraktiska. Det var bara ett antal lägenheter som med enkla medel gjorts om till kontor och expedition.

Före Pressbyråns tillkomst fick man prenumerera på en tidskrift för att kunna läsa den, tobaksaffärer och liknande hade ett mycket begränsat utbud av tidningar,

ofta bara tidskrifter av typen Hvar-8-dag och skämttidningar som Söndagsnisse eller Kasper. Dagstidningar såldes av kolportörer, alltså kringvandrande försäljare och ofta hade varje dagstidning sina egna försäljare.

Försäljningen av dagstidningar tog verklig fart under första världskriget. 1913 sålde man 17,8 miljoner ex., 1914 ökade siffran till 25,8 miljoner, för att 1916 vara uppe i 38 miljoner ex.

Redan vid denna tid sålde företaget också böcker. När Pressbyrån blev till salu 1916 köpte bokförläggarna Karl Otto Bonnier och Otto Hirsch företaget just för att främja sin egen utgivning. Bonniers hade visserligen redan då aktiemajoriteten i Dagens Nyheter, men böckerna var viktigare. Då tobakshandlare och kolportörer inte sålde tillräckligt med böcker, satsade Bonniers nu på att bygga fler kiosker. Då tidningsförsäljningen inte räckte till för att få lönsamhet i kioskerna, började man nu även sälja tobak, frukt, choklad och godis. Särskilt godisförsäljningen gick bra och Pressbyrån blev under 24 år en bra affär för Bonniers. Vid flera tillfällen hade det dock riktats kritik mot ägarfamiljen och 1937 var det dags igen. Det var tysk-vänner som ville ha bort den judiska familjen Bonnier från ledningen. Bonniers

Fig. 13. Pressbyråns expedition under andra världskriget. Härifrån skötes distributionen två gånger dagligen till samtliga försäljningsställen i distriktet. Arbetsledare Emil Andersson kontrollerar arbetet från sitt skrivbord till höger. Foto: PB.

Fig. 14. Pressbyråns expedition. Eric Strömberg, avdelningschefen i Malmö, blir fotograferad mitt bland tidningstravarna. Foto: PB.

sålde då ut delar av företaget för att bredda ägarbasen. Man behöll en tredjedel av aktierna, men hade enligt stadgarna bara tio procent av rösterna.

Under 1932 startade Pressbyrån egen produktion av vykort och kom under 40- och 50-talen att bli Sveriges största vykortsfabrik. Avdelningen lades dock ner 1964 i samband med att färgkorten tog över marknaden. Det skulle bli för dyrt att lägga om produktionen.

Fig. 15. Pressbyråns logotyp har skiftat genom åren. Den senaste är säkert säljande enligt alla konstens regler, men saknar onekligen charmen hos den gamla, den med killen som ropar ut sitt budskap. Bild: PB.

Fig. 16. Kiosken vid Södervärns station på 1920-talet. De två kvinnorna sålde inte bara tidningar och godis, de serverade även lemonad vid borden i bakgrunden. Här kunde man också lämna in sin koffert till förvaring. Några bekvämligheter, som toalett eller rinnande vatten, fanns inte. Foto: MM.

Fig. 17. Pressbyråns eleganta kiosk från 1966 vid Höga Mölla busshållplats på Lundavägen. Det var en modern kiosk, med en grill till höger och utrymme för toalett och omklädningsrum. Idag riven. Foto: PB.

Under alla år hade Pressbyrån bara haft egna kiosker vid Malmös stationer. De var å andra sidan ganska många: Västra Station, Östervärns och Södervärns stationer samt Limhamn och Kulladal. På Centralen fanns hela tre kiosker.

Pressbyrån i Malmö sålde även direkt till tobaksaffärer och privata kiosker, men växte också genom företagsköp: Wennergrens journalexpedition, Distributions AB Nevander och kanske främst köpet av Malmö Kioskbolag 1961, som med sina elva kiosker på strategiska platser i staden blev ett bra komplement. (Pressbyrån 1962).

Idag ägs Pressbyrån av norska Reitangruppen AS och har 508 butiker i Sverige som drivs på franchisebasis, varav 323 är Pressbyråer. Reitan driver även flera hundra 7-Elevenbutiker i Sverige, Norge och Danmark samt en mängd kiosker i Skandinavien och Lettland m.m. Totalt driver koncernen 2 500 kiosker.

Privata kiosker

Förutom de "guldlägen" som Pressbyrån och Kioskbolaget hade lyckats besätta med sina kiosker, fanns en mängd platser som lämpade sig för såväl vanliga tid-

Fig. 18. En tidig kiosk på Slussplan mot Hornsgatan, där man just nu bygger ett 12-våningshus. Foto: CK.

Fig. 19. Hallgrens kiosk på Vattenverksvägen i Kirseberg 1953. Den stod välplacerad utanför Allhems ingång. Det står fortfarande kvar en telefonkiosk på platsen idag. Foto: MM/Olof Bellander.

ningskiosker som korv- och glasskiosker. En del av dessa reserverade kommunen för handikappade och fördelade i samarbete med föreningen Värnet.

I övrigt stod det var och en fritt att föreslå en plats att bygga en kiosk på. Drätselkammaren gav tillstånd och kontrollerade lämpligheten i fråga om den kunde anses utgöra ett trafikhinder med Poliskammaren. Byggnadsnämnden godkände förhoppningsvis ritningarna och sedan var det bara att, mot en kvartalsavgift till staden, börja kommersen.

Att locka kunder

Hur fick man kunder till kiosken? Det kan beskrivas i fyra steg, där nummer ett är själva kioskens placering. Det gäller helt enkelt att finnas där folk rör sig, järnvägsstationer, busshållplatser, torg och gatuhörn med mycket rörelse.

Steg två är att synas genom skyltar på och kring kiosken i form av färgglada

reklamskyltar för någon enskild produkt som lemonader eller cigaretter. En viktig sak var löpsedlarna, som tvingade kunden att gå närmare.

Hade man väl fått kunden såpass nära trädde steg tre in. Nämligen skyltningen i fönstren runt kiosken. Här fanns ett färgglatt myller av förpackningar med om-

Fig. 20. Närbild på Hallgrens kiosk i augusti 1953. Bland böckerna kan vi urskilja, Stieg Trenters "Eld i håg", Agatha Christies, "Mordet på Orientexpressen" och Raymond Chandlers "Fönstret". De ingick alla i TriumfSerien och kostade häftade 4:75, inbundna 6:90. Serietidningarna Tuff och Tuss, SerieMagasinet, Läderlappen och Texas som kostade 25 öre. Tidskrifterna Allers, OBS!, Intellekt, Top Hat, Se och Femina. Dessutom: Fyffes bananer, Påhls OHOJ fruit drops, Cloettas Center, Minter, Sextett, Da capo och Makalös, Mazettis Tutti Frutti, Cloettas Nötchoklad, mjölkchoklad med toffee och Kexchoklad, rullar med Strong BOJ, Trebor och Fruit Rings, TOY, Malacos Halspastiller och Salmiak, Thule, Mintos, Hazelnoot-Snips m.m. Foto: MM/Olof Bellander.

slag, som alla skrek ut sitt budskap. Tidningar med nyheter, tidskrifter med bilder på idoler, bakverk, det senaste inom teknikens landvinningar, serier, vackra damer m.m. Dessutom cigarett och tablettaskar, chokladkakor med förförande omslag i guldtryck, böcker med spännande framsidor. Allt för att locka till köp.

När kunden väl kommit till luckan träder steg nummer fyra in, nämligen försäljaren själv. Den privata kioskägaren lärde känna sina stamkunder till namnet, kunde föreslå en tidning som kanske skulle intressera eller något gott till barnen.

När det gällde de stora kedjorna av kiosker, som Pressbyrån och Kioskbolaget tillkom naturligtvis ännu ett steg i form av reklam i lokala medier.

Löpsedlarna på bilden håller sig ännu till nyheter och fakta, ”*Malmöbo funnen död i Nyhamn*” och ”*Paratyfus ökar åter*”. Rubriken ”*Öresundsbron närmare sin lösning*” skulle däremot visa sig vara lite för optimistisk året 1953.

Nya regler för kiosker

Hygienen i de gamla kioskerna var inte den bästa, det var inte bara det att varmvatten saknades, utan ibland fanns inte ens rinnande kallvatten i kiosken. Toaletter och omklädningsrum var sällsynta. Från myndigt håll kom det nya Kioskanvisningar 1962. Det var Medicinalstyrelsen som ville skärpa reglerna och därmed förändrades gatubilden radikalt i alla Sveriges städer. Nu försvann på några få år alla de gamla trånga kioskbyggnaderna och nya, ofta fabriksbyggda och betydligt större kiosker tillkom. Det var inte alltid de nya fick plats på samma ställe.

I ett antal artiklar i SDS under åren 1961, 1962 och 1966 kan vi följa vad som hände med de gamla kioskerna när tiderna förändrades.

Kiosken på Kung Oscars väg vid Stadsbiblioteket försvann i samband med att föreningen Värnet byggde en ny modern kiosk några meter bort 1961. Den nya kiosken står för övrigt ännu kvar. I SDS samma år beskriver Bertil Widerberg, på sitt typiska sätt, kiosken som ”*en fyrkantig byggnad i gräsgrönt med majs gula lister och malvarött tak, kinesiskt svängd*”. I artikeln försöker han datera kiosken och kommer fram till att den förmodligen tjänade som vattenkiosk under Nordiska Industri- och Slöjdställningen 1896. Widerberg menar att den är värd ett bättre öde än att huggas till ved och uppmanar någon – antingen museet eller en privatperson att förbarma sig över den.

Detta lyckas dock inte, utan den rivs och hamnar på soptippen. (SDS 1966).

Året därpå gäller det kiosken vid Petribron (tidigare kallad Vänersbron). Det har stått en kiosk på platsen sedan 1905, men nu skall den bort. Ägaren har försökt sälja den sedan den blivit utdömd av myndigheterna, men inte lyckats hitta en köpare. SDS följer kiosken på dess väg till soptippen på Spillepengen och vi får se en slutbild där kiosken ligger sönderslagen bland annan bråte. (SDS 1962).

Fig. 21. Min mor betalar för min och min storebrors lakritsstänger. Jag skymtar bakom brorsans rygg. Vi befinner oss på Kung Oscars väg vid Stadsbiblioteket omkring 1955. Foto: Thor Sandström.

Det var uppenbart att kioskernas öder berörde. Då jag nyligen gått igenom något hundratal artiklar kring rivningsraseriet i Malmö under 50- 60- och 70-talen känner jag en skillnad mellan å ena sidan de helt okommenterade artiklarna om rivning av stora delar av Malmös centrum, där det bara konstateras att kvarter efter kvarter rivs och å andra sidan artiklarna om kioskerna. I de förstnämnda är ord som sanering, förnyelse, modernisering vanliga i rubrikerna och någon saknad kan inte spåras. (Endast Bertil Widerberg står emot, klagar och skäller ut byggbolag och kommun för den skövling som sker.) Men när det gäller kioskerna används ord som pittoresk, historisk, säregen och kulturvärden, med referenser till den nya fyrkantigheten. Det fanns uppenbart mycket nostalgi inbyggt i en kiosk.

I en artikel i SDS 1966 beklagar den anonyme journalisten förlusten av alla de gamla kioskerna. Med utgångspunkt från en fråga från Nordiska museet "Var finns Sveriges äldsta kiosk?" går han igenom de nyss försvunna kioskerna och konstaterar:

När det gäller att rädda kuriosa och kulturvärden är man inte så snabb av sig i Malmö, men när det gäller att sanera kioskbeståndet i enlighet med de nya bestämmelserna om minimistorlek och hygieniska anordningar kom Malmö som etta i hastighet. För varje kioskägare eller -arrendator gällde det att kvickt

ordna åt sig en ny lagenlig kiosk och den gamla – ja, den höggs vanligen upp och sändes till Sjölunda.

Vi får här också en beskrivning av hur en kiosk kunde ärvas i flera generationer och jag citerar det intressanta avsnittet i sin helhet:

En kiosk – en släkt

– Samma väg gick tyvärr vår käre kiosk på Norra Vallgatan vid Hjälmarebron [skall vara Vänersbron], som den hette då, nu kallad Petribron, säger fru Gertrud Lindskog-Gullstrand, som sålde den 1958 och med vemod såg den bortforslas några år senare. Det var en släktklenod den kiosken, den hade direkt eller indirekt anknytning till fyra generationer kvinnor i familjen.

Anmodern som var tyska, förälskade sig i Schleswig-Holstein i en soldat under tysk-danska kriget. Paret bosatte sig i Malmö och livnärde sig genom att från ett stånd på Stortorget sälja kaffe och bullar till dem, som drev torghandel där. Deras dotter Antoinette gifte sig med en sjöman Ryd från Marstrand, fru

Fig. 22. Två kvinnor säljer karameller vid Mälärsbron kring sekelskiftet 1900. Om det är någon av de i artikeln omtalade personerna vet jag dock inte. Foto: DC.

Gulanders morföräldrar. Fru Ryd fortsatte moderns rörelse, först på Stortorget och sedan vid ett stånd framför den gamla kiosken i hörnet Norra Vallgatan-Hjälmarebron [Vänersbron]. Där satt den flitiga åttabarnsmamman från tidig morron till sen kväll året runt, även när snön tornade upp sig på paraplyn och benen måste skyddas med filtar i en spånkorg. Hon sålde apelsiner och tre sorters hemkokta karameller, som dotterdottern fick kila till Möllevångstorget och köpa kilovis. När hon väntade sitt åttonde barn, sa kunderna till henne: Skynda sig hem, fru Ryd, så att inte barnet kommer i korgen.

En tusenlapp för dyrt

Fru Ryds dotter Adelina Svensson blev gatuhörnet trogen hela sin yrkestid. På 20-talet bar sig inte pressbyråns [Kioskbolagets] tidningsförsäljning i den gamla kiosken med torn på taket, sedan Centralen fått ny tidningskiosk. Fru Svensson ville gärna ha den för att flytta familjerörelsen under tak, men priset var en tusenlapp och det var för dyrt. Då revs kiosken, hon ålades att själv uppföra en i samma stil och det gjorde minsann den händige snickaren som bodde inhyst på vinden till hennes lilla hus på Grönekatan. Stensättningen runt kiosken fick hon överta för 25 kronor.

När fru Svensson inte orkade driva sin kiosk längre övertog dottern fru Gullstrand den. De sålde gotter, läsk och glass och rörelsen hade hausse efter kriget när danskarna kom instörtande till Malmö för att festa på bananer och kokosnötter.

– Den kiosken var den fasta punkten i tillvaron under min uppväxttid, berättar fru Hillevi Hultberg, fjärde generationen, själv i fotobranschen. Dit fick man gå för att träffa mor, som arbetade där till 10 på kvällen. Kiosklivet har gjort oss till nattmänniskor i familjen. Det känns så vemodigt, att kiosken är borta, men vi har den här på en oljemålning på hedersplats i vårt hem. Den kanske Skansen vill låna?

Så långt SDS:s artikel. Jag har satt in några rättelser för att förtydliga texten.

Egna kioskminnen

Jag är uppvuxen i Malmgården mellan Rörsjöparken och Värnhemstorget. Följande kiosker får representera alla de små enkla träskjul som tjänstgjorde som kiosker med lite mer undanskymd placering runt om i Malmö.

Den första kiosk jag minns var en grön kiosk av en gammal typ som stod inbäddad i grönska i Rörsjöparken mot Drottninggatan. I början av 60-talet revs den i samband med att Drottninggatan drogs ut mot motorvägen och samtidigt breddades, så att parken naggades i kanten med ett antal meter. En ny modern kiosk med separat korvavdelning byggdes mot Kungsgatan. Den står till och med kvar än.

Nästa kiosk är den som låg längs min skolväg till Österportskolan där jag började 1959. Det var också en grön kiosk som låg vid en liten parkering på Malmgatan i skuggan av det pampiga Skansborg. Där hamnade många veckopengar under åren. Lakritssnören, kolasnablar, skumbananer och Kalle Anka. Både kiosken och Skansborg är nu borta.

På hörnet av Fredriksbergsgatan och Östra Förstadsgatan låg en gul kiosk med ett litet annorlunda sortiment. Det gjorde att jag ofta gick dit för att köpa salmiaklakrits som var så starkt att jag blev våt i pannan.

Det fanns många kiosker på hörn i staden. Ofta berodde det på att ägarna av dessa tomter ansåg sig sitta på guldlägen när en större del av kvarteret skulle byggas. Alltså trissade han upp priset på marken tills byggmästaren sa stopp och byggde sitt hus utan hörnet. Så blev det en liten lönjlig markstump över här och var i bebyggelsen och det enda den lämpade sig till var en liten kiosk.

Fig. 23. Hörnet av Östra Förstadsgatan och Fredriksbergsgatan. Endast det höga huset i mitten står kvar idag. På hörnan ligger i dag restaurang El Patio. Foto: GT.

Tidnings- och godiskioskens tid är förbi. Dess främsta försäljningsargument var långt öppet hållande och bra placering nära kunden. Men sedan varuhusen fick tillstånd att ha öppet sent på kvällarna och bensinstationerna kan vara öppna hela natten, så blev de för små och för olönsamma. Det hjälpte inte längre med personlig service och trivsel.

Fig. 24. I närmiljön fanns även andra kiosker, dels Pressbyråkiosken på Värnhem, dels dessa enkla kiosker på hörnet av Fredsgatan och Hermansgatan. De erbjuder ett brett sortiment av varor, korv, glass, läsk, cigaretter, tidningar och godis. Fotot är från april 1960. Idag hade kioskerna hamnat i skuggan av Entrén. Foto: MM.

Polis- & taxikiosker

Ett lite mer udda inslag i stadsbilden utgjordes av särskilda kiosker för poliser och drosk- eller taxichaufförer. Dessa byggnader sätter ofta myror i huvudet på nutida betraktare av gamla Malmöbilder.

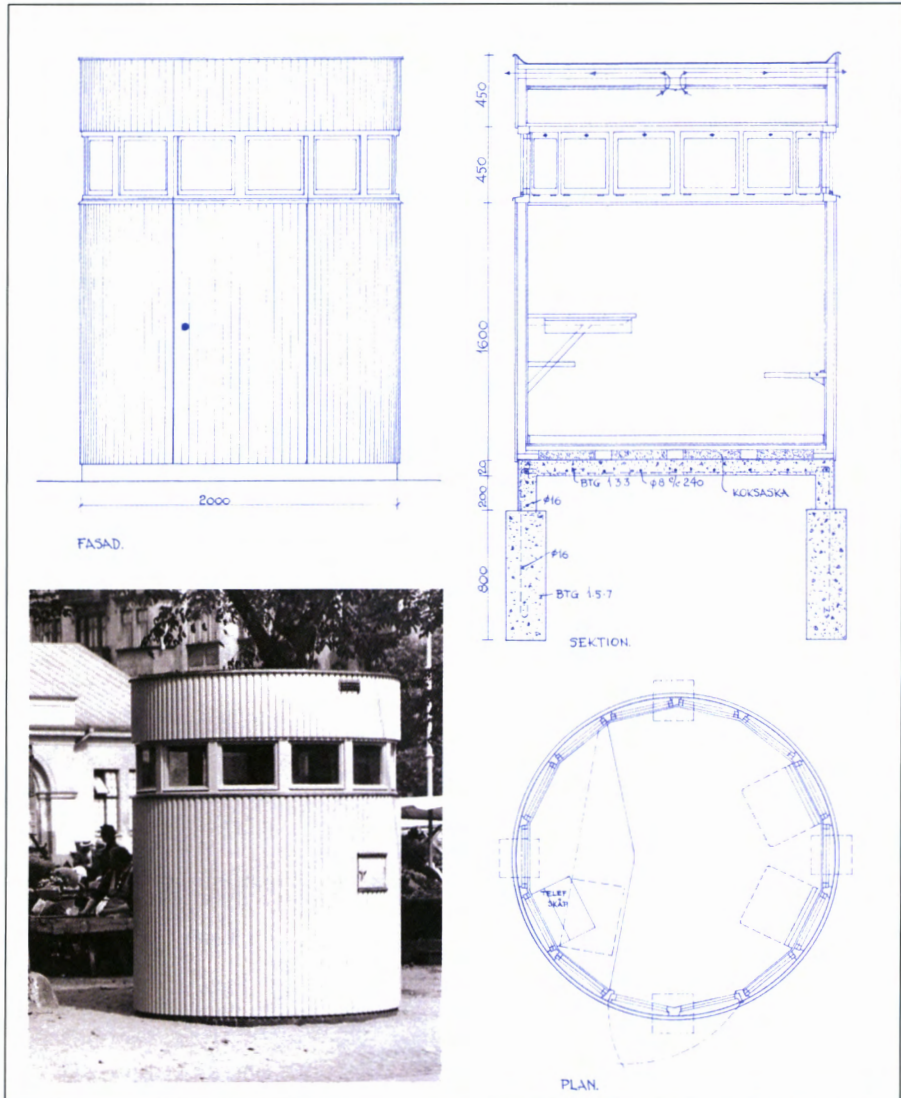

Fig. 25. Poliskiosken på Drottningtorget 1939. Foto: SDS, ritning: SK.

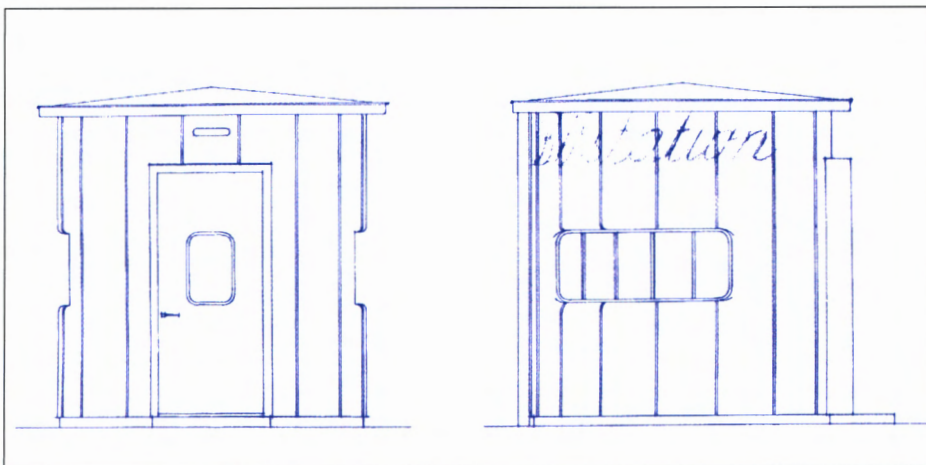
Fig. 26. Station för hästdroskor med elegant kiosk på Gustav Adolfs torg omkring 1925. Vykort: CK.

1939 började man sätta upp poliskiosker på främst torgen i Malmö. Drottningtorget, Möllevångstorget m.fl. De såg ut som runda pillerburkar med räfflad träpanel. Färgen var ursprungligen grön men ändrades efter kritik till gulbeige.

Funktionen var, dels värmestuga för patrullerande poliser, dels tillfällig förvaring av bråkstakar och berusade i väntan på transport av "Svarta Maja". Dessutom kunde den, med sina rundgående fönster användas för spaning efter langare. Kiosken var utrustad med telefon som kunde nås både från in- och utsidan. (SDS 1939).

Poliskioskerna stod kvar en bit in på 1970-talet.

Även drosk- och taxiförarna lät uppföra kiosker på de platser där man hade stationer. Det var de centrala torgen, Stortorget och Gustav Adolfs torg som de först fick pampiga kiosker att värma sig och äta en bit mat i. Värnhemstorget fick en modern kiosk, ritad av Eiler Græbe 1936, men sedan tycks det vara slut med denna typ av kiosker. Kanske därför att Malmö Droskägareförening byggde ett nytt kontor på Celsiusgatan med växel ("Taxi – Var god dröj!"), bensinmack, servicehall och personalrum.

Fig. 27. "Bilstation" för Värnhemsplassen av Eiler Græbe 1936. Det var en kopparklädd oval med bänk och bord där "droskchaufförerna" kunde äta sin medhävda lunch.

Fig. 28. Taxikiosken på Värnhem. Har på bilder ofta misstagits för att vara en poliskiosk, men polisstationen låg ju bara tvärs över Föreningsgatan. Foto: NB.

Korv & Glass

För korv- och glasskioskerna krävdes förutom bygglov en granskning av Stadsvetarinären som kontrollerade livsmedelslokaler.

De första korvgubbarna i Malmö dök upp 1902. Martin Andersson skriver i SDS 2010 "Korvgubbarna var två välkända original och antagonister. Karl-Johan

Fig. 29. Kruses korvfabrik var före sin tid när det gällde reklam. Här är noterna till en One step av Erik Ahlberg "Kruses korvar, dom är allra bäst".

med yvigt skägg höll till på Stortorget medan konkurrenten Pölse-Svensson med omvittnad svada höll till på Gustav Adolfs torg” De hade enkla lådor med spritbrännare för att hålla korven varm.

Efter lådan kom vagnen. Nu knöts handlaren till den korvfabrikant som ägde vagnen. Den första tillverkaren som sålde sig på detta vis var förmodligen Kruses korvar. Sedan kom Lars Jönssons, Bröderna Mauritzsons, Malmö Wienerkorvsfabrik med sin EmWe-korv och så naturligtvis Scan.

Korvkioskerna har i högre grad än tidnings- och godiskioskerna drabbats av myndigheternas klåfingrighet. När en ny butiksstängningslag trädde i kraft 1948, så gällde den försäljning av korv, bröd, mos och senap. När korvgubbarna ville sälja nya tillbehör som ketchup och bostongurka, så blev det stopp. De blev förbjudet helt enkelt därför att det inte uttryckligen var tillåtet!

Storhetstiden infaller efter kriget och fram till ca 1970, därefter tar gatuköken helt över och de klassiska korvkioskerna förpassas till tillfälliga marknader där man fortfarande kan träffa på dem.

De flesta privata tidningskioskerna var tämligen anonyma. Det innebar att de inte, varken hade råd eller möjlighet att annonsera. Annorlunda var det med korv- och glasskioskerna. De var oftast knutna till en leverantör som Scan eller GeGe-glass och dessa kunde göra reklam i tidningar och, om de var landstäckande, i tidskrifter.

Det är få korvkiosker som av egen kraft blivit kända varumärken, jag nämner tre, men det finns säkert fler, Allans korv, Stippes och Orvars korvar.

Allan Svensson började sin karriär som försäljare av Kruses korvar 1928. Några år senare startade han en intresseförening och 1942 blev han ordförande i Sveriges Korvhandlares förening. Den, för många gamla Malmöbor, berömda kiosken stod på Drottninggatan vid Amiralbron.

Det var ett verkligt guldläge och han tjänade också bra med pengar på sin verksamhet. 1972, när en normal årsinkomst låg på 40- 50 000 kr, tjänade Allan 110 000. Det gjorde honom till landets framgångsrikaste korvgubbe. (Eriksson 2004).

Men framgången hade en baksida – trafikproblem. Många kunder var bilburna och stannade på Drottninggatan för att få en korv. Detta gjorde att man i kommunen till slut bestämde sig för att dra in tillståndet. Kiosken flyttades först tillfälligt till Kaptensgatan, på rivningstomten där nu parkeringshuset Anna ligger. Här fick kiosken stå ett par år innan Allan och kommunen kunde enas om ett likvärdigt läge för kiosken. Det blev hörnet av Pildammsvägen och Stadiogatan där man fortfarande kan njuta av Allans korv. Det är numera närmast en mindre restaurang med gatukökets alla rätter.

Allan kunde i kraft av sitt namn göra reklam inom ett större område. I högta-

Fig. 32. Allans kiosk lyfts bort från sin plats vid Amiralsbron till den betydligt anonymare Kaptensgatan. Foto: SDS.

glöm inte att stanna vid Amiralsbron och köpa Allans korv. Allans korv, allas korv, Allans korv, allas korv ...”.

Många minns Stippes kiosk i den stora öken som uppstod då Triangelområdet revs. Ett antal baracker sattes upp åt områdets hemlösa butiker i väntan på det omdebatterade höghuset med hotell Sheraton.

Stejpan Rasic hade kommit till Malmö i mitten av 60-talet, 23 år gammal. Han arbetade på Eternitfabriken i Lomma ett antal år. När han var ledig på kvällarna, saknade han ett enklare ställe att äta på. Efter klockan åtta på kvällen var Malmö dött och ödsligt. Han började jobba extra på restauranger och andra ställen under kvällar och helger och efter ett och ett halvt år kunde han öppna sin egen korvbar invid den gamla biografen ”Aveny” på Triangeln.

Genom att ge taxichaufförer och väktare gratis kaffe fick han massor av gratisreklam och på den vägen är det.

Vänstersidan: Fig. 30-31. En varm korvgubbe och en korvgumma. Bilderna togs 1959 till en artikel i Skånska Dagbladet med rubriken ”Busar ungdomen vid korvstånd?” – det gjorde de inte! Överst erbjuder Solveig Jeppson oss ett kvällsmål. Hon sålde Scans korvar på S:t Knuts torg. Korvgubben har vi inget namn på, det förekommer flera intervjuer i artikeln, men de är inte kopplade till bilderna. Foto: SDS.

Efter tiden i en gul barack på en rivningstomt flyttade han in verksamheten i en lokal på Davidshallsgatan. Här är det en salig blandning av folk. Här samsas i natten både glada kvinnor och män i finaste gåbortskostymen, med de som är tämligen trasiga till både klädsel och själ.

Orvars korvar på Malmborgsgatan reklamerar för sin hemlagade mos. Men de har mer att erbjuda och framför allt har de alltid öppet. Alltid? Ja, de öppnade 1973 och har inte stängt sedan dess! Orvars ingår i Walterströms krogimperium, men drivs av familjen Bisticic. Sju krogar samsas i kvarteret, varav Orvars naturligtvis är den minsta. Det är en genuin kiosk, trots att den inte är en fristående byggnad. Man beställer i luckan och äter på gatan, precis som det skall vara i en kiosk.

Pølsemannen startade 1986 vid NK i Malmö och har skapat sig en egen nisch med röda vagnar av dansk modell och med röda pølser. Till att börja med serverade de till och med Jolly Cola i stället för de amerikanska märkena. Pølsemannen har även på några ställen dragit sig inomhus i varuhus och gallerior, men då tappar man en bit av idén – att varmkorven är en kioskvare. Kunden vill inte sätta sig och äta en hel måltid, utan få sig en bit på vägen, stående i lä av vagnen med korven i ena handen och drycken i den andra. Kemtvätterierna kan skänka en tacksamhetens tanke till korv- och glasskioskerna. Mycket spill blir det.

Tillbehören skall vi inte glömma. *Extra allt* är ju ett begrepp, men det tog tid för nya tillbehör att komma in i kioskerna. Senapen skall helst vara av det lokala märket Hultbergs och gärna den starka varianten för min del. Det är idag Druvan i Eslöv som står för tillverkningen. Felix började tillverka Bostongurka 1951. Den har inget med staden Boston att göra, utan är ett fritt uppfunnen produkt, namngiven genom en intern tävling på Felix. Och så lite stekt lök på danskt vis!

Numera är det inte bara wiener- och lunchkorv som serveras, utan också chori-zo, debreciner, merguez. Ända från Lund har vi importerat den populära Knaken. Till detta kommer alla falafelvagnarna ...

De stora gatuköken har genom åren vållat rabalder i pressen, de anses förfula sin omgivning. Vi minns väl alla bråket om den stora kiosken på Stortorget 1986, men även den åttkantiga kiosken på Triangeln anses av vissa vara gräslig. ”*Nu skall gatukök och kiosker bli snyggare*” lyder en rubrik i Arbetet/Nyhetera 1999. Kommunen hade då tröttnat på fula skyltar, markiser och flaggor. Frågan återkommer 2012, då moderaten Carl-Axel Roslund i en enkel fråga till kommunfullmäktige undrar över Christiania falafel på Fosievägen, ”*Servering sker i ett hafsigt, halvt söndrigt, plasttält som försetts med ett provisoriskt påspikat plasttak. Serveringen ger ett gräsligt intryck*”. Mycket återstår uppenbarligen att göra.

Liksom med korven startar glassförsäljningen från en låda som utvecklas till en vagn som i sin tur blev en kiosk. De dominerande märkena var GeGe och EmEm,

Fig. 33. Överst: Familjen Nilsson köper glass på Möllevångstorget. Grabben har en "Jonny Nilsson-mössa" på huvudet, vilket daterar bilden till efter 1962 då skridskoåkaren Jonny Nilsson vann guld vid VM i Moskva. Foto: KN.

Fig. 34. Underst: Benny och Lena köper glass vid Schougens bro. Foto: MW.

men även Pålhlssons mejeri sålde glass från egna kiosker på 50- och 60-talet.

EmEm skall uttydas Malmö Mjölkcenral och ägdes av Solidar. Mejeriet låg på Kristianstadgatan 16, där idag Kulturföreningen Glassfabriken ligger.

GeGe står helt enkelt för gräddglass. Det var Malmö Nya Mejeriförening på Lundavägen som började tillverka glass under detta namn 1937.

Mejeriföreningen blev Skånemejerier och GeGe slogs ihop med Glace-Bolaget 1966. Förutom GB glace finns numera även Diplom-IS, som är ett norskt storföretag i glassbranchen. Av någon anledning anser man inte det lönt att översätta namnet till svenska, men vi har ju under många år fått vänja oss vid alla engelska namn på olika produkter, så lite norska kan inte skada.

Alla kommer vi väl ihåg namnet på sin ungdoms favoritglass? Storstrut, Caravelle, Glassbåt, Päronsplitt, Eskimåpinne eller Chokladpuck för att bara nämna några få. Numera tycks de flesta heta Magnum oavsett vilken storlek de har.

Kiosken var inte bara ett inköpsställe för godis, tidningar, glass och korv. Den var också en samlingspunkt i kvarteret. Här träffade man grannar och ungdomarna samlades vid kiosken varje kväll. Kiosken kan sägas ha varit ett 1900-tals-fenomen. Den kom till som ett vindskydd för försäljare av tidningar, frukt och korv, men när korvkiosken utvecklades till gatukök med servering och tidningskioskerna drog sig inomhus i varuhus och gallerior, återstod egentligen bara somrarnas tillfälliga glasskiosker.

ta' de' kallt ta' Ge Ge

Vilken situation Ni än kommer i, gör som de flesta - ta' de' kalla, ta' Ge-Ge.
 Ge-Ge äska gräddglass finns i många utökta specialiteter.
 Ni som älskar glass, njut Ge-Ge gräddglass med den underbart goda gräddsmaken och fina karamellen.
 Polisen. Gustav Sjvjet tar alltid en Ge-Ge.

De Bop Brix
lockladdoppad 60 öre

Dubbelslag
punsch/choklad 65 öre

Big Top
jordgubbarppel 85 öre

GLASSBÅT

Cappulas
choklad
rippel 1:25

Fig. 35. Förmodligen otänkbart idag, att en namngiven polis i uniform gör reklam för det lokala glassföretaget. (SkD 1959).

Fig. 36. En härlig bild från "Ribban", Ribersborgs badstrand 1949. Foto: SDS.

Jag skall avsluta med en berättelse om hur en kiosk kan gripa in familjelivet och bli en del av uppfostran, moral och ett minne för livet. Lotta Reingardt berättar:

Vid mitten av 1970-talet bodde vi på Humlebäcksgatan. Det fanns då en kiosk på Högerudsgatan som ägdes av syskonen Sture och Svea. Här köpte hela familjen tobak, tidningar och godis. Vi blev alltså stamkunder. Men när jag började röka, vilket jag inte fick för föräldrarna, ville jag inte köpa cigaretter i deras kiosk, utan gick till andra änden av vårt kvarter där det låg en bensinmack. Det kändes fel att köpa de förbjudna cigaretterna hos just Sture och Svea. Däremot gick det ju bra att köpa tidningar och godis. Jag blev så pass bekant med dom att jag till och med kunde få kredit när veckopengen inte räckte till. Detta var också strängt förbjudet av min far. Det var en princip sak, att först spara till det man skulle ha innan man köpte det.

Så hände det en gång att far skulle köpa piptobak, Hamiltons blandning, men hade glömt plånboken hemma. Han fick en tillfällig kredit av Sture och gick senare på kvällen ner för att betala. Nu hade Sture och Svea bytt plats, det var Svea som stod i kiosken och hon visste inget om hans tokaksskuld, utan när far bad att få betala krediten, så plockade hon fram min hemliga räkning.

Det blev ett himla liv där hemma! Utskällning och en lärdom för livet i hur man sköter sina affärer.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Intervjuer:

Håkan Hanson, Linnéa Molin, Jörgen Mårtensson, Lotta Reingardt m.fl.

Arkiv:

Malmö Stadsarkiv

Drätselkammarens (Litt. A, nr 151) och Stadsfullmäktiges protokoll 1905. (Litt. K, nr 195), med tack till Staffan Gudmundsson.

Malmö Stadsbyggnadskontor

Ritningsarkivet (MS)

Bilder:

Malmö Museer, fotoenheten (MM).

Pressbyråns museum, Stockholm (PB).

Nils Balcke, Skabersjö (NB).

Sydsvenska Dagbladets bildarkiv (SDS). www.bilderisyd.se

Sven Åke Dahlbergs samling (SD), www.piccosvykort.se

David Carlsson, Falsterbo (DC).

Kim Nilsson, Malmö (KM).

Göran Tufvesson, Höllviken (GT).

Marre Wirén, Älmhult (MW).

Övriga foton och vykort från eget arkiv (CK).

Tryckta källor

Tidningar:

Arbetet Nyheterna, 7 augusti 1999.

Skånska Dagbladet (SkD), 18 juli 1959, 11 februari 2012.

Sydsvenska Dagbladet Snällposten (SDS), 12 april 1939, 23 juni 1961, 2 mars 1962, 22 augusti 1966, 11 december 1970, 23 juli 1999, 2 oktober 2010.

Övrig litteratur:

Eriksson, Leif, *Korv, mos och människor*, 2004.

Malmö Nya Kioskaktiebolag, 1908-1933, 1933.

Malmö Stads Adresskalender (MSA), 1895-1961.

Pehrsson, Per-Jan, *Malmö Parkernas Stad*, 1986.

Pressbyråbilder, 1962.

Pressbyrån 75 år, 1974.

Freden i Malmö 1512

AV ANDERS REISNERT

Inledning

Det finns alltid något att fira, något som är värt att jubilera och högtidshålla. En av de mer glömda händelserna som kan uppmärksammas i år är freden i Malmö 1512. Händelsen har tidigare uppmärksammats i Malmö Stads Historia 2 av Lennart Tomner och i en tidningsartikel i Sydsvenska Dagbladet författade av Ola Mårtensson. Det var just Ola Mårtensson som uppmärksammade mig på händelsen och under jubileumsåret arrangerar Ola Mårtensson en utställning på Stadsbiblioteket i Malmö. Det finns också en utmärkt översikt med litteraturhänvisningar på nätsajten Wikipedia i ämnet.

500 år har gått sedan denna i övrigt föga uppmärksammade händelse ägde rum. Jag anser åtminstone själv att jag är väl bevandrad i Malmö 1500-tals historia men måste erkänna att jag, fram till Ola Mårtenssons besök, endast hade dimmig uppfattning om freden och dess betydelse. Därför har nedanstående artikel dels fräschat upp minnet men också gett mig viktig ny kunskap. Ola Mårtensson har också ställt sitt insamlade urkundsmaterial till mitt förfogande. Ett varmt tack till Ola Mårtensson för detta.

Freden i sig (dess orsaker, bakgrund och följdverkningar återkommer vi till nedan) kom att sakna större historisk betydelse. Inga kartor behövde ritas om och de flesta av dess punkter kom bara några år senare att överskuggas av andra, långt mer dramatiska händelser. Freden 1512 passerade helt enkelt förbi och blev inte mer en fotnot, om än en utökad dito, i våra historieböcker. Man måste dock ha i minnet att de människor som levde, verkade, initierade och genomförde freden tog det hela på största allvar. Man kunde ju, lika lite som vi, skåda in i framtiden och visste inget om den politiska dramatik som norden stod inför.

Freden 1512 berättar en hel del om senmedeltidens unionstanke och kom att bli en av stationerna på vägen mot Gustav Eriksson Vasas makt tillträde i Sverige och om hur diplomati bedrevs vid denna tid. Dessutom framkommer, om än i begränsad omfattning, uppgifter om Malmö.

Att freden, eller snarare frederna, i Malmö ansågs som viktiga i samtiden råder det ingen tvekan om. De sigillerade fredsöverenskommelserna finns i original i Danmarks riksarkiv i Köpenhamn samt i Stadsarkivet i Lübeck. Även en fred med Sverige slöts i Malmö 1512. Originalen till traktatet med Sverige finns också i Riksarkivet i Köpenhamn. En mängd sidodokument och överenskommelser finns i tyska hansestädernas arkiv, Sveriges och Danmarks riksarkiv. Utöver detta finns det franska sändebudets rapport i original i Stadsbiblioteket i Besançon, Frankrike.

Konflikten

Bakgrunden till freden i Malmö är i korthet följande: År 1397 upprättades i Kalmar en union mellan Sverige (inklusive Finland), Norge, Island, Färöarna, Shetlandsöarna, Orkneyöarna och Danmark. Arkitekten bakom denna politiska konstruktion var drottning Margareta I av Danmark. Hennes adoptivson tillika systerdotter, prins Bogislav av Pommern -Stolp, hade hyllats som den nordiske konungen Erik, med nummer 7 i Danmark och nummer 13 i Sverige, året innan. I Kalmar kröntes han till hela unionens konung. Det hela gick alldeles utmärkt en tid men efterhand började sönderingar inom den nordiska unionen att göra sig gällande. Den danska historikern Vivian Etting skrev 1998 "Fra Fælleskab til Blodbad – Kalmarunionen 1397 -1520" och redan i titeln framgår mycket av konfliktens förlopp. Initialt kände man släktskap mellan de nordiska länderna men den politiska konstruktionen blev allt mer svår att upprätthålla och unionen mellan de nordiska länderna slutade i en rad förödande krig mellan Danmark och Sverige. Som Vivian Etting framhållit tenderade krigen mellan Danmark och Sverige om överhögheten över Kalmarunionen bli allt blodigare, hänsynslösare och grymmare. Sverige kom periodvis att bryta sig ur, periodvis ansluta sig till unionen.

Det är början till epilogen på detta skeende som delvis äger rum i Malmö 1512.

Under Kung Hans, Danmarks kung 1483 till 1513, försökte Danmark återta initiativet och att ännu en gång bli ledande inom en tänkt restaurering av den nordiska unionen. Så här med facit i hand kan man ju undra om tidens politiker verkligen själva trodde på tanken att återskapa en union genom krig och våld, när den nordiska unionen inte ens överlevt freden. I dag känns ju inte det militära konceptet som en vinnande idé, men så hade ju varken kung Hans eller hans motståndare facit i sina händer. Dessutom levde de i en tid där den ursprungliga unionstanken gått förlorad och ersatts av frågan om Danmarks rätt till överhögheten över övriga delar av Norden.

Den konflikt, som löstes med freden i Malmö, inleddes med att kung Hans sände ut kapare för att störa Lübecks sjöfart på de nordiska hamnarna. Till slut blev läget så desperat för hanseaterna att man 1509 förklarar Danmark krig. Lübeck fick med sig hansestäderna Rostock, Wismar, Lünenburg och Stralsund i konflikten.

Sverige, under ledning av Riksföreståndaren Sten Sture låg sedan tidigare i krig med Danmark. Krigstillstånd mellan Danmark och Sverige var vid denna tid legio och krigsförklaringar, förhandlingar och freder efterträdde varandra. En av Sten Stures trogna män och allierad var Linköpingsbiskopen Hemming Gadh. I dag kan det ju kännas märkligt att en man som en gång beklädde ett av Sveriges viktigaste kyrkliga ämbete även var en skicklig härförare. För hans egen samtid var detta inget problem. Kyrkans män kunde använda vapen så länge de inte personligen nyttjade svärd. I Gamla testamentet skrivs att den som tar till svärd skall med svärd förgås. Så länge biskoparna använde stridsyxor eller hjälmkrossare som personligt vapen var våld inte bara en möjlighet för det kyrkliga frälset utan även en självklarhet och plikt att utöva. Hemming Gadh hade under 1501 till 1502 varit befälhavare över trupperna som belägrade Stockholms slott. Denna borg, av samtiden uppfattad som nyckeln till Sverige, hade försvarats av ingen mindre än drottning Christina, kung Hans hustru. När belägringen började fanns välfyllda förråd på slottet och en garnison på 1000 knektar. I ett brev till kung Jacob av Skottland beskriver drottningen de ohyggliga förhållandena som de belägrade fick utstå. Knektarna dog i strid mot belägrarna men också av skörbjugg. Under vinterhalvåret var marken frusen och liken efter närmare 900 män förvarades i övergivna försvarstorn och förråd. Likstanken var förfärlig. Efter att fler stormangrepp slagits tillbaka av drottningens män, tvingades drottningen slutligen till kapitulation. Mot att de 70 överlevande knektarna lade ned sina vapen skulle drottningen och hennes kvarvarande soldater beviljas fri lejd. Så blev det för knektarna men drottningen blev krigsfånge under ett och ett halvt år. Hela Europa protesterade mot den falskhet som här visades mot en kvinna, som in i det yttersta hade gjort sin plikt och försvarat sitt rikets och den personliga äran med tapperhet. Det kan kanske vara värt att nämna att drottningen aldrig återhämtade sig från fasorna och döden innanför Stockholms slotts murar. Resten av hennes liv och hennes förhållande med sin make, kung Hans, präglades av de vidrigheter hon tvingats utstå innanför Stockholms slott murar.

Så småningom besegrade dock de svenska trupperna, Sten Sture dog i ett slag-anfall 1503 efter att ha eskorterat drottning Christina till den danska gränsen där hennes son, prins Christian tog emot sin mor. Ett fredsavtal mellan Sten Stures efterträdare, Svante Nilsson ingicks, där Sverige skulle betala ett betydande skadestånd till kung Hans, fram till att den danske monarken åter kunde tillträda Sveriges tron. Det svenska riksrådet vägrade dock att godkänna avtalet och när hanseaterna med staden Lübeck i spetsen förklarade Danmark krig 1509 anslöt sig Sverige till anfallsförbundet 1510.

Hanseaternas krig mot Danmark var inledningsvis framgångsrikt. Lolland och Bornholm angrepps och staden Nestved plundrades. De sista danska fästena på svensk mark tvingades att kapitulera. År 1510 föll både Borgholm på Öland och Kalmar

slott. I Skåne stoppades dock det svenska stormanfallet vid Fante håla av den unge adelsmannen Tyge Krabbe. Danmark förfogade vid denna tid över Europas moder-naste flotta. En flotta som leddes av ingen mindre än Jens Holgersen Ulfstand, amiral och herre till Glimmingehus. Jens Holgersen var en skicklig krigare, både till lands och till sjöss. I ett antal sjöslag och strandhugg plundrades fientliga byar och städer längs östersjöns kuster av den Danska eskadern. Salt och mycket annat blev till brist-varor i Sverige. Den politiska sammanhållningen i Sverige var dålig och Svante Nilsson hade svårt att skapa enighet i landet. Det nationellt sinnade Sturepartiet, vilket Svante Nilsson tillhörde, hade sin maktbas hos den svenska allmogen medan Unionspartiet gynnade en nordisk union under dansk överhöghet. Många adelsfamiljer ägde gods i både Danmark och Sverige och denna del av adeln såg stora fördelar i att fred upprätthölls mellan länderna. Junker Christan, senare kung Christian II med de båda motsägande tillnamnen ”Den Gode” respektive ”Tyrann”, föll in i Västergötland 1511. Hans taktik, att bränna adelns gårdar och fästen tillhöriga Sturepartiet men skona böndernas, gjorde att sprickan inom Sturepartiet vidgades. Allmogen deklarerade att man inte ville bygga eller bemanna försöksningar för att stoppa de danska trupperna. Inbördeskrig var nära och efter den svenske riksföreståndarens Svante Nilssons plötsliga död, förhandlade sig Sverige ur konflikten och ett vapenstillestånd slöts i januari 1512 i Halmstad. Utan det svenska stödet var Lübecks och de få allierade hansestädernas ställning svår. Kriget blev helt enkelt för dyrt för hanseaterna. Dessutom var Danmarks Europeiska diplomati betydligt framgångsrikare än Lübecks. Danmark lyckades få över Skottland, England, Tyska furstestater, Nederländerna och Frankrike på sin sida. Lübeck lyckades däremot inte att engagera Hamburg eller andra mäktiga hansestäder i konflikten.

Detta är i korthet bakgrunden till freden i Malmö 1512. Efter att Sverige backat ur konflikten och mer eller mindre erkänt kung Hans som kung, stod Lübeck och dess allierade ensamma i kriget mot Danmark. Under 1300-talet hade den nu uppkomna situationen inte varit ett större problem för Lübeck. Då var staden ekonomiskt och militärt överlägsen och en verklig stormakt i Norden. På minsta signal från Lübeck slöt snart de övriga hansestäderna upp vid Lübecks sida. Nu var situationen annorlunda. Lübecks och övriga hansestäders handelsmonopol hotades av de atlantiska ekonomierna där Nederländerna tagit en ledande roll. Efter flera nederlag i sjökriget mot Danmark 1511 var både Lübeck och dess allierade krigströtta och 1512 tvingades man till förhandlingsbordet.

Freden

Pierre Cordier hade som sändebud skickats av Ludvig XII av Frankrike, dels för att övervaka fredsförhandlingarna men också för att försäkra sig om kung Hans stöd i

den franske monarkens kamp mot ”den heliga ligan”. Det vill säga franske kungens kamp mot påvestaten och dess spanska allierade.

Sändebudets reseberättelse finns bevarat i original i arkivet i Beçanson i Frankrike och hans beskrivning sätter färg till ett händelseförlopp som annars nedtecknats i en rad ganska torra dokument, bevarade bland de hanseatiska recesserna och dokument i de danska och svenska riksarkiven. För en modern läsare är Pierre Cordiers beskrivning av Malmö ganska tunn, tyngdpunkten i hans berättelse är hur han kommit till Malmö i ett stort skepp tillsammans med den danska kungliga delegationen men också vad som skedde vid fredsöverläggningarna. Efter att han framlagt sitt ärende inför en, enligt egen utsago imponerad publik, drog kung Hans en dyrbar och tung guldring från sin tumme och gav denna till Pierre Cordier. Det franska sändebudet vände hem med ett diplomatiskt svarsdokument till Frankrike vilket lästes upp för Pierre Cordier före hans avresa av kungens kansler, Lage Urne. Kung Hans hade formulerat brevet väl men förpliktigade sig inte att stödja Ludvig XII i kampen mot påvestolen. Först 1517 skulle Martin Luther spika upp sina teser på kyrkoporten i Wittenberg, så kung Hans uttryckte sig försiktigt för att inte ta tydlig ställning mot påven. Istället föreslog kung Hans en fredlig lösning och erbjöd sig att skicka diplomater för att medla i konflikten. Pierre Cordier får därefter skriftligt tillstånd av Kung Hans att återvända till Frankrike.

Förhandlingarna

Själva förhandlingarna i Malmö ägde troligen rum på Myntergården, föregångare till Malmöhus slott, men även Helgeandsklostret har föreslagits. Det troligaste alternativet är dock att mötet ägde rum i salsbyggnaden på Myntergården. Trots namnet var denna gård att betrakta som en liten men ganska välbefäst borganläggning och den ägdes av kungamakten. Salen var enligt Pierre Cordier, helt täckt av dyrbara, guldbroderade tyger. Kungen tog emot Pierre Cordier, med kungakronan vid sin sida och omgiven av sina främsta män. Pierre Cordier är imponerad över praktiken i Malmö. Då det var fastetid bestod maten visserligen av fisk, men drycken tilltalade uppenbarligen det Franska sändebudet. Rikligt med Rehnvin erbjöds liksom destillerade drycker framställda på spannmål.

Vilka var då de män som omgav kungen? I andra handlingar framgår det att namngivna medlemmar ur rikets råd deltog. Vid kungens sida fanns män som ärkebiskop Birger i Lund, biskop Lage Urne från Roskilde som också var kungens kansler, riddarna Tönne Parsberg, Prebjörn Podebusk, Steen Bille, Mogens Göye, Torben Bille och Tyge Krabbe, väpnaren Jens Holgersen Ulfstand med flera ur det danska världsliga och kyrkliga frälset. Diplomater och sändebud från de vendiska hansestäderna med Johan Rohde i spetsen, deltog också i förhandlingarna liksom diplomater från Sverige,

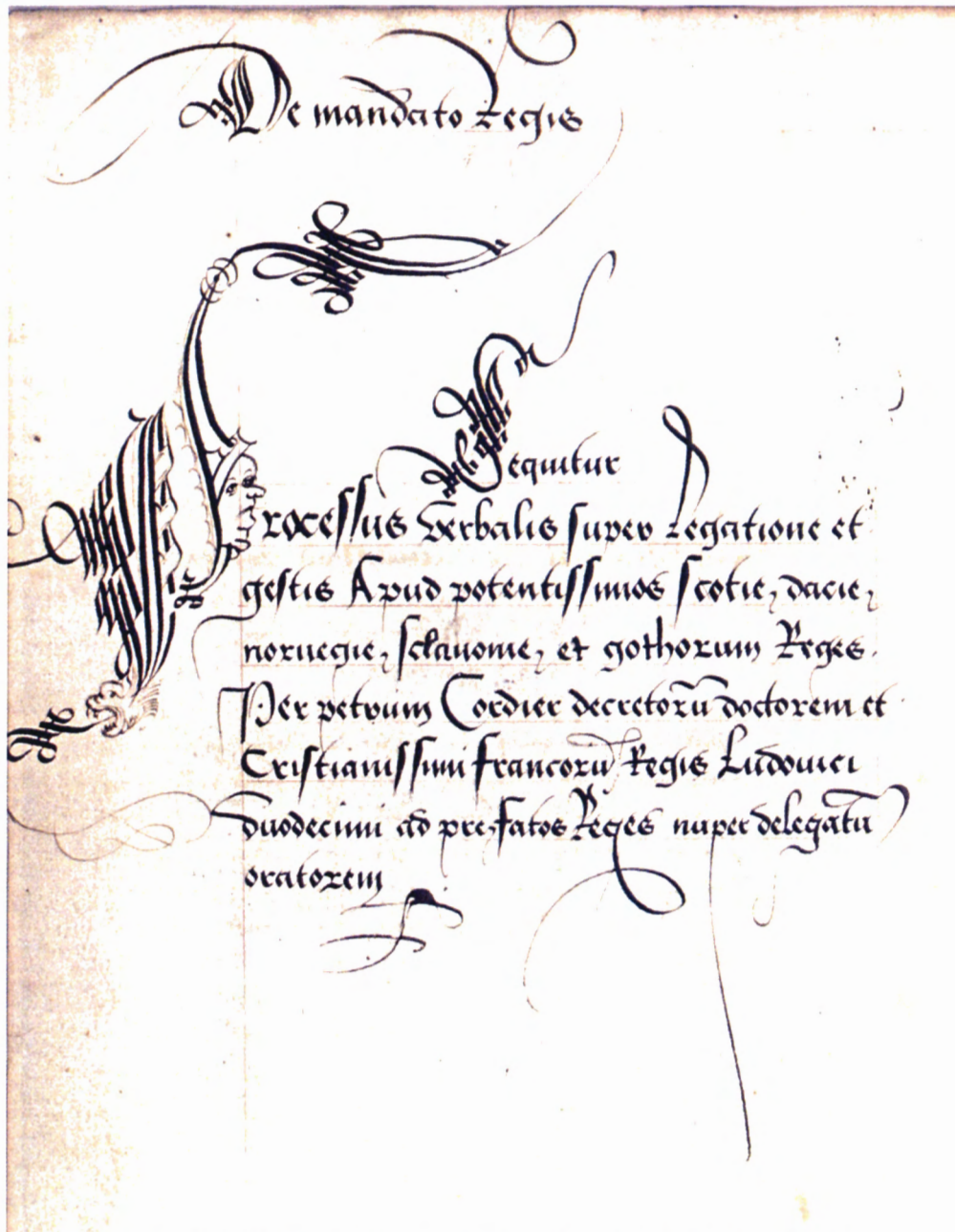

Fig. 1. Försättsblad till Pierre Cordiers rapport från 1500-talet. Original i stadsarkivet i Besançons arkiv.

Skottland, Frankrike, Hamburg och Nederländerna. Malmö representerades av borgmästaren Hans Mikkelsen. Ett lysande sällskap som tillsammans med sina familjer och tjänare satte sin prägel på Malmö några dagar i april månad 1512. Den talrika skaran skänkte glans åt den växande handelsstaden.

Efter överläggningar kom man till slut fram till vilka punkter som skulle ingå i fredsdokumentet.

Själva fredstraktatet inleds med att man skall slippa mord, röveri, mordbrand och att inte längre kristnas blod skall utgjutas. Därefter följer ett antal konkreta punkter, här i fri översättning och tolkning.

- Kaparfartygen skall avsluta sin destruktiva verksamhet.
- Beslagttaget gods skall återlämnas, fångar frigges och skulder betalas
- Öresundstullen skall utkrävas i enlighet med tidigare privilegier
- Målsägare (alltså de som lidit förluster under kriget) skall få hjälp med att inkräva vad de förlorat
- Invånarna i de tidigare krigförande parterna skall kunna röra sig fritt i varandras länder
- Köpmän skall själva få prissätta sina varor och kunna avsegla i fred till valfri destination. Inga nya tullar får belasta köpenskapen
- Det rådde krig mellan den västliga hansans städer (Nederländerna) och de Vendiska hansestäderna när traktatet sigillrades. Det fastslås därför att fred skall råda mellan de krigförande hansorna när dess köpmän uppehåller sig i unionens städer och farvatten.
- Kung Hans förbinder sig att ersätta tiondeskatten på varor i Stockholm med en tjugondes katt förutsatt att Lübeck hjälper honom till Sveriges tron
- Kung Hans och prins Christian lovar att vara nådiga herrar åt alla och hålla fast vid tidigare givna privilegier och gynna köpenskapen
- De som bryter mot bestämmelser skall inte godtas i unionens länder eller de Vendiska städerna
- Om misshälligheter skulle uppstå skall en skiljedomstol upprättas bestående av fyra rådherrar från vardera parten. Dessa herrar skall avgöra tvisten på fredlig väg
- Båda sidor skall hålla avtalet i evig tid

Den 23 april 1512 hängde de förhandlande parterna sina sigill under fredsdokumentet.

Fredens punkter är tydliga och visar på vad det utkämpade kriget egentligen har gällt och hur det genomfördes. Flera av klausulerna gäller privilegier, tullar

och avgifter som reglerar handel och köpenskap. Fri rörlighet för både varor och köpmän säkerställdes. Det var alltså i första hand ett krig som gällt kontroll över handelsvägar. Kriget hade till stora delar förts till sjöss med kaparfartyg. Plundring av motståndarens fartyg har varit vanligt förekommande och folk har blivit tillfångatagna eller mist livet i dessa attacker, men traktatet utlovar viss kompensation. Kung Hans garanterades hjälp att mot skattelindring kunna få sätta den svenska kungakronan på sitt huvud. Kriget har alltså också gällt Danmarks överhöghet över Sverige. Kungen lovar dessutom ett rättskaffens styre av unionsländerna.

Freden i Malmö blev inte billig för hanseaterna och kostade anfallsförbundet 30 000 gyllen. En så betydande summa kunde inte betalas på en gång utan betalningen delades upp på 12 år om 2500 gyllen per betalningstillfälle. Detta stadgas i ett särskilt, möjligen hemligt, dokument.

Epilog

Freden i Malmö 1512, kom så småningom få sin epilog i blodbadet i Stockholm 1520. Kung Hans dog 1513 i en ridolycka utanför Ålborg och hans son Christian II kom att fullfölja faderns politik med att återupprätta unionen under dansk överhöghet. I Sverige hade riksföreståndaren Svante Nilsson betydande svårigheter att hålla samman riket. Gustav Trolle utsågs 1515 till Ärkebiskop i Uppsala. Hans far, Erik Trolle, ledde unionspartiet och Svante Nilsson lät fängsla Erik och belägra Gustav Trolles borg Stäket. År 1517 kapitulerar Stäket och Gustav Trolle tvingades att avsäga sig sitt ämbete och hölls fånge under förnedrande omständigheter under ett års tid. Före kraftmätningen mot Riksföreståndaren hade Gustav Trolle utverkat beskydd av Påven i Rom. Det senare kom att få förödande konsekvenser för Sturepartiet några år senare. Christian II intervenerade till förmån för unionspartiet men framgångarna uteblev och i slaget vid Brännkyrka utanför Stockholm i juli 1518 led Christians trupper nederlag. I detta slag var det en ung Gustav Eriksson Vasa som förde det svenska riksbanneret. Riksföreståndaren Sten Sture den yngres seger blev dock inte avgörande.

Christian utrustade en ny armé och denna gång ägde kraftmätningen rum vid Bogesund i Västergötland den 19 januari 1520. Sten Sture sårades svårt, hans ena ben sköts av nedanför knäet av en kanonkula. Riksföreståndaren dog av sina sår 3 februari i en släde på Mälarens is. Christian II:s trupper inledde en belägring av Stockholm slott, som åter försvarades av en kvinna. Sten Stures änka, Kristina Gyllenstjärna tvingades dock att kapitulerar den 5 september. Gustav Trolle återfick sitt ämbete som ärkebiskop. Danska trupper besatte Stockhom och slottet och den 4 november kröntes Christian II till Sveriges kung. Fjärde och femte dagen efter kröningen kom bortåt hundra människor att mista livet genom spektakulära

halshuggningar men framförallt genom hängningar. Den 10 november blev de avrättades kroppar, tillsammans med de uppgrävda kvarlevorna efter Sten Sture den yngre, brända på bål på Södermalm. Händelsen karakteriserades redan av Christian II som "Stockholms blodbad". Skälet som angavs för avrättningarna var att den återinsatte Gustav Trolle anklagade Sturepartiets anhängare för "uppenbart kätteri". En kyrkligt sammansatt tribunal dömde de anklagade för detta brott. De hade låtit fängsla ärkebiskopen trots att han stod under påvens beskydd. Det förklarar också varför de avrättades kroppar dömdes till att brännas på bål. Mycket är oklart kring blodbadet och redan i samtiden fanns det många personer som hade anledningar att sprida döljande dimridåer över de brutala händelserna. Klart är att Kung Christian i ett slag lyckades att bokstavligen neutralisera sina svenska motståndare.

En Malmöbo har rimligen varit vittne till blodbadet i Stockholm, nämligen Danmarks myntmästare Jörgen Kock. Åtminstone var han i Stockholm den 20 november och inför Christian II redovisade räkenskaper för utmyntningen i Malmö.

Kung Christian drog snart på sig ett stort missnöje både i Sverige och i Danmark. Under sin Eriksgata fortsatte dödandet och det är de överlevande munkarna på Nydala kloster i Småland som gav Christian II epitet "Tyrann", efter att klostrets abbot och flera munkar dränkts på kungens order. I Finland avrättades flera Stureanhängare, bland andra den ovan nämnde Hemming Gadh, som halshöggs utanför Raseborg.

Gustav Vasa lyckades starta ett uppror i Dalarna mot Christian II och efter ett antal träffningar och beläringar intogs Stockholm. Gustav Vasa valdes först till riksförståndare och till kung 1523. Därmed krossades också tanken om en union mellan Sverige och Danmark.

År 1523 tvingades Christian II i landsflykt av sina egna danska riksråd och han kom att sluta sina dagar, fängslad på Kalundborgs slott, 1559 efter att ha suttit som fånge sedan 1532.

När Gustav Vasa kom till Malmö 1524, drygt 12 år efter freden Malmö 1512, för att föra förhandlingar om bland annat Gotland, är det som monark över ett självständigt Sverige. Men detta är en annan fred med sin historia.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Tidningar

Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1984-12-30, s. 22.

Mårtensson, Ola, *Freden i Malmö!*

Litteratur

Cordier, Pierre, *De Mandato Regis* med *Rapport om freden i Malmö 1512*. Original i staden Besançons arkiv.

Etting, Vivian, *Fra fælleskab til blodbad Kalmarunionen 1397–1520*. Köpenhamn 1998.

Galster, Georg, *Jørgen Kock som møntmester*. Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1956. Malmö 1956, s. 7–41

Harrison, Dick & Eriksson Bo, *Sveriges Historia 1350–1600*. Stockholm 2010.

Kjersgaars, Erik & Hvidtfeldt Johan, *Danmarks Historie bind 5, De første Oldenborgere*. Köpenhamn 1963.

Larsson, Lars-Olof, *Kalmar unionens tid, Från drottning Margareta till Christian II*. Falun 1997.

En fransk resande i Norden för 370 år sedan. Ur dagens krönika, Tidstaflor, Tredje årgången första häftet. Stockholm 1883.

Schäfer, Dietrich, *Hanserecesse*, Abteilung III, 1477–1530, Bd 6. Leipzig 1899.

Tomner, Lennart, *Stadens historia 1500–1658*. Malmö Stads Historia del 2. Malmö 1977, s. 10–188.

Nytt från Malmö Museer 2011

AV LOUISE ANDERSSON

Visions- och förnyelseplan

En visions- och förnyelseplan arbetades fram under 2011 och gäller till 2014. Tillgänglighet och delaktighet för alla är ledord i förnyelsen, som handlar om att:

Utveckla museet som arena för lärande för hållbar utveckling ekologiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt.

Utveckla dialogen för att angå fler och nya målgrupper, lokalt och regionalt. Se över öppettider och entréavgifter.

Fortsätta förnyelsen av utställningsutbudet med fokus på allas delaktighet, särskilt för barn och unga.

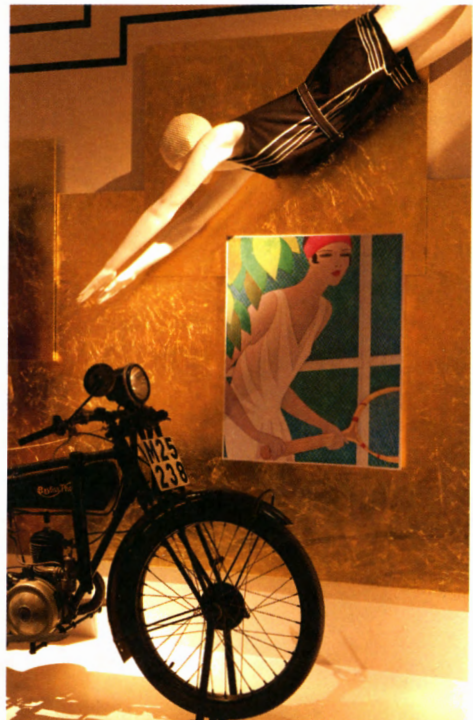
Öka tillgängligheten till samlingarna.

Öka den fysiska tillgängligheten och skapa en attraktiv museimiljö.

Utställningar

Mode utan midja

I april öppnade Mode utan midja som berättar om 1920-talets kvinnomode och om modet i ett socialt, ekonomiskt och kulturellt sammanhang. Här visas 20-talskläder från museets samlingar, både vardags- och festmode, samt målningar och skisser. Till utställningen finns även en blogg och en katalog. Ett samarbete med Malmö Konstmuseum och Tillskärarakademin.

Fig. 1. Bild från utställningen Mode utan midja. Foto: Jenny Thornell, Malmö Museer.

Fig. 2. I augusti invigdes det nyrenoverade båt-lekrummet i Teknikens och Sjöfartens hus. Foto: Andreas Nilsson, Malmö museer.

Båtlekrummet en succé

Ett av de mest populära besöksmålen på Teknikens och Sjöfartens hus är det nyrenoverade Båtlekrummet. Äventyrsrummet har sjöfart som tema och riktar sig till alla barn upp till 10 år. Förnyelsearbetet fick stimulansbidrag 2010 från Kulturförvaltningen och formgivningen har gjorts tillsammans med experter på lek: ett 30-tal barn från Segepark och Segevångs förskolor.

Kundströmsanalys Tidernas stad

En förnyelse av den permanenta utställningen Tidernas stad har satts igång och som ett led i detta genomfördes en kundströmsanalys där man undersökte hur besökare rör sig, var de stannar till och hur lång tid de spenderar i utställningen. Resultatet av undersökningen och de intervjuer med besökare som har gjorts kommer att användas i det fortsatta förändringsarbetet.

Tillfälliga utställningar 2011

Den hållbara staden. 8 nov 2009–14 aug 2011

Kan man odla hamburgare?. 22 feb 2010–9 feb 2011

Spelar roll. 12 sep 2010–28 aug 2011

Närgänget - om fåglar och besatthet av Brutus Östling.

7 okt 2010–6 feb 2011

Åke Hedström. Retrospektiv. 5 mars–28 aug 2011

No shit! Eco Design. 15 maj–30 okt 2011

Mysteriet med staden - LasseMajas detektivbyrå. 12 juni–6 nov 2011

En bild i taget. 8–25 sep 2011

Malmö Museer presenterar Hot Spot: *Express Yourself - en utställning om yttrandefrihet.* 9 okt–13 nov 2011 (samt Bok- och biblioteksmässan i september)

Grafik älskar fotografi. 15 okt 2011–26 feb 2012

Mode utan midja. från 17 april 2011

Klimat & Konsekvens. från 20 nov 2011

Kryddor från Rosengård. 4 dec 2011–20 maj 2012

Pedagogik

Globalen

Globalen på Kommendanthuset öppnade under hösten och är ett samarbete mellan Malmö Museer, Röda Korset, Rädda Barnen och Individuell Människohjälp. I fokus står hållbar utveckling gällande ekologi, ekonomi, sociala och kulturella frågor. Globalen ska vara en mötesplats för ideellt engagemang, kunskap och innovationsvilja. Med utställningar, workshops och temakvällar, såväl med lokala som globala perspektiv, bjuder vi in till dialog och delaktighet. Satsningen får stöd av Sida.

Fotografi

Malmö Museer har under 2011, med stöd av Kulturrådet, utvecklat metoder för insamling av digitalt födda fotografier. Arbetet är ett försök att vidga deltagandet från stadens befolkning i Malmö Museers samtidsdokumentation. Bland annat har dokumentationsprojekt genomförts i kommunala vårdboenden. Ett samarbetsprojekt med Stockholms Länsmuseum.

Samlingar och flytt av föremål

Hela Skolmuseets samlingar flyttades under året till Kulturförvaltningens Centralmagasin. Flytten från Malmöhus 1 av bibliotek, arkiv och arkeologiska föremål avslutades. För att bereda plats för det nya Akvariet upprättades en projektplan för flytt av föremål från källarmagasinen till Kulturförvaltningens Centralmagasin.

Kulturmiljö

Två mer omfattande kyrkoärenden under året var renoveringarna av S:t Petri kyrka och Johanneskyrkan. Kyrkoantikvarien arbetade även med uppdrag över hela Skåne. Bland övriga uppdrag kan nämnas delar av kulturmiljöprogram för Lund,

utredningar om Ljusekulla gård utanför Helsingborg och gamla gästgivaregården i Kävlinge, antikvarisk medverkan vid ombyggnadsarbeten på Malmöhus slott, och fortsatt arbete med en kulturhistorisk dokumentation av kalkbrottet i Limhamn. Arbetet med Varvsstaden, det vill säga omvandlingen av det gamla Kockumsområdet i Västra Hamnen, har pågått intensivt under året. Här har museets byggnadsantikvarier aktivt samverkat med Stadsbyggnadskontoret och PEAB i arbetet med att ta fram nya detaljplaner. Marinarkeologiska besiktningar genomfördes kring Skånes kuster. Antikvarierna har även haft flera stadsvandringar, föredrag samt deltagit i undervisning vid såväl Lunds tekniska högskola som Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp.

Publik

2011 var ett publikt framgångsrikt år för Malmö Museer med 269 516 besök, vilket kan jämföras med 259 097 besök året innan. Ökningen på ca 3 % kan framförallt härledas till väldigt välbesökta sommarmånader och en positiv utvecklingskurva på Teknikens och Sjöfartens hus. Vår vision om 275 000 besökare om året känns nu möjlig att infria.

Som ett led i satsningen på en ökad tillgänglighet ökades öppethållandet med 10 timmar i veckan under året. Likaså infördes gratis inträde för barn och ungdomar under 20 år från och med 1 oktober. Under hösten påbörjades dessutom arbetet med att producera en handlingsplan för tillgänglighet för barn och unga med funktionshinder.

*Fig. 3. Jul på slottet med Malmöhusgardet.
Foto: Roza Czulowska, Malmö Museer.*

Nytt från Malmö stadsarkiv 2011

AV ANETTE SARNÄS

Mycket nytt har skett på stadsarkivet detta år. Framför allt har den arkivpedagogiska verksamheten utökats och ett ökande antal lärare och elever i olika åldrar har blivit delaktiga i användandet av arkivets material. Dessutom har vi fortsatt vårt arbete med att på bästa möjliga sätt hjälpa allmänheten med den information och de handlingar som man frågar efter, att bevara och vårda stadens arkiv, att ge råd och stöd till stadens nämnder och styrelser i arkivfrågor och sprida kunskap om arkiven genom att tillhandahålla och tillgängligöra arkiven på olika sätt.

En uppenbar nyhet på stadsarkivet under året möts man genast av när man kliver in i entrén. Vår fotograf Bo O. Andersson är den som har gjort det huvudsakliga arbetet med denna nya utsmyckning. På en upphöjd sockel finns numera 90 olika "fotokakel" med motiv ur stadsarkivets samlingar och bildarkiv. Bilderna illustrerar Malmös historia från medeltiden och fram till år 2000 ur olika aspekter och har blivit en omtyckt samlingspunkt för besökarna, som gärna diskuterar och försöker identifiera de olika platser, föremål och personer som man kan se.

Fig. 1. Den nya utsmyckningen i stadsarkivets entré utgörs av 90 fotokakel med avbildningar från arkivets samlingar. Malmös historia från medeltid till nutid illustreras med högst skilda motiv. Stora och små besökare funderar gärna över vad bilderna egentligen föreställer.
Foto: Anette Sarnäs.

Var är brudarna?? — Arkivpedagogisk verksamhet

Som enda arkiv i Sverige har vi från och med 2011 två arkivpedagoger anställda. Därför har vi kunnat utvidga och utveckla den arkivpedagogiska delen av vår verksamhet ännu mer och satsa vidare på barn och unga. Denna satsning följer Malmö stads kulturdirektiv, regeringens kulturpolitiska prioriteringar och de nya kurs- och läroplanerna för grundskola och gymnasium. Särskilt de nya kurs- och läroplanerna betonar studiet av historiska källor och arkiv, vilket stärker arkivens roll i undervisningen.

Våra arkivpedagoger har arbetat på många olika sätt. De har exempelvis haft fortbildningar med praktiska övningar för lärare från olika skolor om hur lärarna kan använda arkiven och arkivmaterialet i sin undervisning. De har samarbetat med lärarhögskolan i Malmö och haft arkivlektioner med omkring 75 studenter. Arkivpedagogerna har vidare medverkat i tre olika läroböcker i historia för gymnasieskolan. Man har även fortsatt ännu ett samarbete med Malmö högskola i kursen *Släktforskning och modern social historia*, som ger 30 högskolepoäng.

Elever från olika gymnasieskolor och grundskolor i och utanför kommunen har haft arkivlektioner på stadsarkivet och själva arbetat med olika typer av arkivhandlingar. Särskilda skolprojekt som arkivpedagogerna arbetat med är exempelvis det

nationella projektet *På denna plats*, som behandlar svensk lokalhistoria kopplad till förintelsen och andra världskriget. På stadsarkivet arbetade elever från Petriskolan inom detta projekt med arkivhandlingar om de flyktingar som kom till Malmö vid krigsslutet 1945. I ett annat projekt arbetade elever från Kryddgårdsskolan med Rosengårds historia. Detta var ett samarbete mellan arkivet, miljöförvaltningen, Malmö högskola och Kryddgårdsskolans årskurs 4.

På höstlovet erbjöd stadsarkivet för första gången kulturlovsaktiviteten *Kom och bli en arkivdetektiv* för både fritidshem och allmänhet. Sammanlagt deltog omkring 150 barn från 7 år och

Fig. 2. Arkivpedagogerna arrangerade på höstlovet 2011 för första gången en aktivitet för fritidshem och allmänhet. "Kom och bli en arkivdetektiv" ljöd kallelsen och omkring 150 barn deltog av hjärtans lust.

Foto: Karin Sjöberg.

uppåt. De fick prova på att lösa mysterier i magasinet genom att hitta bovar och undersöka fingeravtryck. De kunde även tillverka ID-kort och kodringar för spioner, rita fantombilder utifrån signalement m.m. Som utgångspunkt användes olika typer av arkivhandlingar ur arkivets samlingar.

Slutligen kan två andra samarbeten nämnas. Tillsammans med teatergruppen ”PotatoPotato” erbjöd stadsarkivet teaterföreställningen *Historia A* och workshopen *Var är brudarna??* till skolorna i Malmö. Avsikten var att synliggöra kvinnorna i historien och problematisera läroböckernas historieskrivning. I workshopen lyfte man fram kvinnoöden ur arkiven och visade på olika typer av dokument. Eleverna fick med hjälp av brev, fotografier, protokoll, räkningar och kyrkoböcker konstruera fem kvinnors liv i Malmö vid 1800-talets slut.

Operaverkstan satte upp kabarén *Min älskade Pierrot*, och arkivpedagogerna medverkade genom att leta fram äldre handlingar kring byggandet och invigningen av stadsteatern 1944 och detta material inspirerade till delar av kabaréns innehåll.

Sammanlagt deltog drygt 2000 besökare i den arkivpedagogiska verksamheten under året.

Det växer i arkivet — Bevara och vårda

En mycket viktig del av arkivets arbete är att vårda och bevara de handlingar som finns på arkivet. Sammanlagt rör det sig om ungefär 15 000 hyllmeter handlingar av de mest skilda slag allt från medeltida pergament till kyrkböcker och skolbetyg, foton och negativ, ljudupptagningar och filmer. Merparten utgörs av pappershandlingar, men vi har även många andra typer av medier som rullfilm, ljudband, CD-skivor och till och med föremål av olika slag.

I år har vi fortsatt vårt kontinuerliga arbete med att låta en papperskonservator ta hand om olika volymer som varit utsatta för kraftigt slitage eller andra sorters påverkan. Framför allt har det gällt volymer ur kyrkoarkiven men även ur barnavårdsnämndens och fattigvårdsstyrelsens arkiv.

Som ett led i bevarandet har de största delarna av kyrkoarkiven avfotograferats inom det nationella projekt som skall medföra att även 1900-talets folkbokföring skall bli tillgänglig digitalt. Förutom några få serier finns nu Malmö kommuns församlingars material digitalt, och tillgängligt via Riksarkivets digitala forskarsal inom sekretessgränsernas ramar.

En annan del av vårt arbete med att bevara och vårda är givetvis att ta emot leveranser av arkivhandlingar från kommunens olika nämnder och styrelser och även efter överenskommelse från privatpersoner, företag och föreningar. Under året växte våra samlingar med drygt 200 hyllmeter. De största leveranserna kom dels från Uppbördsverket i Malmö (skatteverkets föregångare) och omfattade mantalslängder,

mantalsböcker och kronoskattelängder från mitten av 1940-talet och några decennier framåt; dels från olika skolor i Malmö omfattande skolhälsojournaler och betyg, ofta från 2000-talet samt stora delar av Latinskolans äldre arkiv. Dessutom fick vi in arkiv från ett 20-tal föreningar, företag och privatpersoner som exempelvis Caroli kyrkas vänner; Föreningen Mjölkdroppen (föregångare till barnavårdscentralerna), Sally Linses hushållsböcker, Harry Rubinsteins arkiv, Malmö Husmoderförening och Brauns konditori.

Malmö Husmoderförening startades år 1921 "till ändamål att samla kvinnor till gemensamt arbete för hem och samhälle och att genom teoretisk och praktisk upplysning väcka deras intresse för ovanstående uppgift." I arkivet finns olika handlingar om föreningens verksamhet som styrelse och mötesprotokoll, verksamhetsberättelser, medlemsblad, korrespondens, tidningsklipp, räkenskaper och fotografier.

Harry Rubinstein var studierektor på Borgarskolan under en stor del av sitt yrkesverksamma liv och även engagerad i den judiska kulturen och judendomen.

Fig. 3. Ett av de nya arkiv som vi tog emot under året var Malmö Husmoderförenings arkiv. Där ingår bland annat tidningsklipp, foton, korrespondens och mycket annat från tiden 1921–2002. Foto: Anette Sarnäs.

I arkivet kan man även se hans stora intresse för schackspel, sin verksamhet som diktskrivare, bokrecensent och talare i olika sammanhang. Han var också med och skapade föreningen Förintelsens ögonvittnen år 1991 där han själv verkade som ordförande. I hans arkiv finns också olika personliga handlingar som dagböcker och betyg; korrespondens, tidningsurklipp, foton, dikter och teckningar.

Brauns konditori var ett legendariskt malmökonditori som etablerades år 1901 och upphörde år 1972. Under stor del av tiden var det lokaliserat till Gustaf Adolfs torg. Grundaren Carl Braun hade gått i lära hos en hovkonditor i Stockholm och vid några tillfällen levererat desserten till det kungliga slottet. Bland malmöborna var konditoriet känt för sina utsökta bakverk och konstfulla skapelser, i olika ätbara material. Till Malmö nya stadsteaters invigning gjorde man bland annat en naturtrogen modell av teatern i marsipan. För många var ett besök på Brauns en höjdpunkt och en tårta till födelsedagen självskrivna. Arkivet, som deponerats av den siste innehavaren Björn Billquist, dotterson till grundaren, är till omfånget tämligen litet, men omfattar en del fotografier och en kassabok från den allra äldsta tiden.

En del av de inkomna enskilda arkiven är gåvor till arkivet, andra depositioner.

En axel att luta sig mot — Tillsyn och rådgivning

En mycket viktig del av svensk demokrati är principen att de som bor i landet skall ha insyn i hur beslut fattas och vilka beslut som fattas. Därför har man enligt lag rätt att ta del av det som kallas allmän handling. Men för att det skall vara möjligt för en invånare att ta del av handlingar, måste de för det första bevaras och för det andra hållas ordnade på ett sådant sätt att de kan hittas utan större problem. Här har Malmö stadsarkiv en mycket viktig uppgift att fylla gentemot kommunens nämnder, styrelser och bolag. Vi hjälper dem att följa de olika föreskrifterna genom råd och stöd, både genom att ge ut handböcker och genom besök, inspektioner, genomgångar och utbildningar.

I år färdigställdes en ny handbok för stadsdelarnas kärnverksamheter utbildning och socialtjänst mm, om tillämpningen av de nya arkivföreskrifterna för Malmö stad som heter *Registrering, dokumenthantering och arkivvård i Malmö stad*. Den finns tillgänglig på arkivets hemsida.

Kommunen driver ett e-förvaltningsprojekt med avsikt att utveckla ett system som kan användas i stor utsträckning inom den framtida förvaltningen; vi deltar i den delen som handlar om att ta fram en strategi för långsiktigt bevarande av digitala handlingar, ett så kallat e-arkiv. Det är avsikten att all digital information som skall bevaras ska styras dit. Det arbetas även med att ta fram IT-stöd och rutiner för ett kommungemensamt mediearkiv.

En av våra arkivarier har även hållit kurser för personal inom kommunen i pro-

cessbaserad arkivredovisning, vilket är ett annat sätt att ordna och förteckna arkivhandlingar än det som hittills använts. En annan av våra arbetsuppgifter gentemot kommunen är att se till att de olika arkivlokaler som nämnder och styrelser har uppfyller kraven. I år har vi bland annat inspekterat en arkivlokal i Västra innerstadens stadsdelsförvaltning. Två arkivarier gjorde också en inspektion hos Malmö Museer och tittade bland annat på det nya centralarkivet, som finns i lokaler på Tekniska museet.

Våra tillsynsarkivarier gör också många besök för att ge råd och information. Under 2011 har vi exempelvis besökt Gatukontoret i rådgivande syfte med anledning av digitalisering av deras ritningsbestånd. Vi har vidare gjort besök i rådgivande syfte på Sofia behandlingshem för kvinnor i missbruk och vid Sociala resursförvaltningen med anledning av deras diarieföring samt arkivläggning av akter. Andra besök för information och rådgivning har gjorts hos stadsdelsförvaltningarna Kirseberg och Rosengård, på Enebackens barnhem och stiftelsen Malmö sommargårdar, på stadsbyggnadskontoret, stadsdelsförvaltning Hyllie och stadskontoret samt på S:t Petri skola, Värner Rydén-skolan och utbildningsförvaltningen.

Dessutom har en arkivarie haft en genomgång om diarieföring med några registratorer.

Vi finns här för dig – Forskarservice och utåtriktad verksamhet

Den del av arkivets verksamhet som allmänheten främst ser är vår forskarservice och utåtriktade verksamhet. Forskarservicen inbegriper till att börja med arbetet i vår informationsdisk där vi hjälper besökare hitta det de söker. De kan vara allt från släktforskare till exempelvis journalister, studenter, forskare på olika nivåer i de mest skilda ämnen, till den som söker sina gamla klasskamrater inför en återförening eller den som vill veta vilka olika vaccinationer som man fick under skoltiden. I informationsdisken tar personalen också emot telefonsamtal med frågor om stort och smått, exempelvis: "Vilka städer finns i Sverige?", "Hur får jag ett intyg om släktnamn inför namnbyte?", "Jag är adopterad — hur får jag reda på vilka som var mina föräldrar?", "En patient här på sjukhuset har just avlidit och vi behöver hjälp att spåra släktingar", "Jag skall gifta om mig och behöver intyg på att jag tidigare varit gift och är skild", "Jag vill veta mer om Kungsparken", "Har ni bilder på mitt hus?" osv. Vidare tar man emot beställningar på kopior av olika handlingar och/eller forskningsuppdrag. Vi har under året kontinuerligt arbetat med att förbättra den service vi ger till våra besökare och användare.

Forskarservicen omfattar även de datorer och andra hjälpmedel vi har i forskarsalen

som våra besökare kan använda utan avgifter. I år har våra besökare i forskarsalen kunnat använda några nya databaser på datorerna som exempelvis databasen *Sveriges befolkning år 1990*. En nyhet bland de böcker vi har till försäljning är handboken *Kartforskning*.

Men en stor del av forskarservicen består av handläggning av olika forskarförfrågningar som kommit in till oss via brev, telefon och e-mail. De vanligaste frågorna kommer från privatpersoner som tappat bort sina skolbetyg och behöver en kopia eller privatpersoner, advokatbyråer eller begravningsbyråer som behöver kopior på bouppteckningar inför utförandet av en ny bouppteckning. Andra förfrågningar rör folkbokföringen oftast under 18- och 1900-tal av de mest skilda anledningar. En nyhet under året är att vi tack vare skanningen av 1900-talets kyrkoböcker kunnat besvara en del förfrågningar genom att helt enkelt skicka med en utskrift av den sida i kyrkoboken som besvarar den ställda frågan.

Vi har under året kunnat se en markant ökning av antalet förfrågningar om material ur de sociala arkiven, till exempel barnavårdsmannaakter, fosterhemsplaceringar och utredningar som en följd av den s.k. Vanvårdsutredningen, som slog fast att de som utsatts för vanvård kan begära ersättning för den behandling de fått utstå.

Sammanlagt hade vi under året drygt 2500 besökare till informationen och forskarsalen och vi plockade fram nästan 3000 olika volymer ur våra magasin, som våra olika besökare önskade studera. Vi besvarade omkring 4000 förfrågningar varav ungefär hälften gällde bouppteckningar.

Under våren och hösten hölls en serie olika föredrag på arkivet, av både egen personal och andra föredragshållare. Det första hölls i februari av arkivarie Anette Sarnäs och samlade ett 40-tal åhörare. De fick höra berättelsen om sjömannen Johan Fredrik Sjölin från Limhamn, som blev soldat i kanadensiska armén och stupade på västfronten under första världskriget år 1917, endast 29 år gammal. Hemma i Limhamn fanns hustrun och de två små sönerna kvar. I början av mars berättade Tobias Hübinette, forskare vid Mångkulturellt centrum, om sina erfarenheter av arkiv i relation till frågor om migration och adoptioner. I slutet av mars följde sedan arkivassistent Staffan Gudmundssons välbesökta föredrag om Gamla begravningsplatsen. Ett 60-tal personer fick höra mera om de personer som vilar där och platsens historia. I april berättade journalisten Irka Cederberg om romerna, vilka de är och hur och varför de under alla tider utsatts för förföljelse, förtryck, slaveri och etnisk rensning. Vårens serie avslutades sedan med ytterligare ett populärt föredrag av arkivassistent Staffan Gudmundsson om lantställen och sommarhus i 1800-talets Malmö, där exempelvis Augustenborg, Lorensborg och Rönneholm målade beskrevs. Ungefär 100 åhörare kunde då förena nytta med nöje.

Höstserien startade i september med Staffan Gudmundssons presentation av människorna på Gamla Väster. Ett 50-tal åhörare fick veta mer om fattighuset, om

stadens första uteservering, barnhusbarnen som fick äta ärter året om och andra fascinerande historier. Detta följdes i oktober av professor Fredrik Nilsson som tillsammans med fil.dr. Johan A Lundin berättade om spritsmuggling i gränslandet. Det handlade om 1920-talets smuggling av sprit i Öresundsområdet där exempelvis smugglaren Niels Karl Gaarden Jensen använde en likbil som kamouflage under sitt brottsliga värv. Senare samma månad kunde ungefär 120 åhörare njuta av ett samarbete mellan stadsarkivet och Malmö Släktforskarförening, om brott och elände i Malmö förr i tiden. Arkivassistent Staffan Gudmundsson pratade lite kort om den reglementerade prostitutionen i Malmö 1874–1908.

Arkivarie Anette Sarnäs fyllde sedan i med en utförligare historia om en av dessa ”flickor”: Emma Erika Ahlqvist, som föddes i Malmö år 1861, och tillbringade första halvan av sitt liv i vad som närmast kan beskrivas som de värsta slummiljöerna i Malmö och Köpenhamn. Hon var dotter till en fattig skraddargesäll som övergav familjen när Emma var fem år gammal. Hon togs då in som första barn på det nyöppnade Malmö barnhem och hennes mamma och syskon försörjdes genom fattigvården. Emma fick bo på barnhemmet i tio år och fick sedan arbete hos en trädgårdsmästare. Sedan gick det raskt utför. Från 17 års ålder och ett par år framåt var hon inskriven som ”reglementerad” prostituerad i Malmö. Många olika arkivhandlingar presenterades som visar hur man kan kartlägga ett liv, som i dåtiden knappt syntes. I hälsovårdsnämndens och sjukhusets arkiv kan man följa hennes liv och bl. a. se att hon varit intagen på kurhuset för behandling av syfilis. I polisens arkiv kan man följa hur hon vid flera tillfällen fått varningar och tillsägelser av polisen, till exempel när hon vägrat inställa sig till den besiktning som en läkare skulle göra varje vecka; eller när hon varit bråk med andra prostituerade, fört oväsen sent på kvällarna eller besvärat ”ordentligt” folk på gatan. Varningarna tog hon tydligen inte så allvarligt vilket slutade med att hon fick sitta två månader i fängelse på cellfängelset i Malmö. Några månader efter att hon frigivits tog hon båten över till Köpenhamn och blev kvar där. Så småningom blev hon också gift med en rik direktör vid namn Leopold Levin. Andra halvan av sitt liv förefaller hon ha levt i rikedom och lyx, i fina våningar i Köpenhamn och Stockholm med regelbundna resor till Rivieran och kasinot i Monte Carlo. Särskilt sedan hon blivit änka spenderade hon gärna flera sommarmånader i just Monte Carlo. Där tog hennes liv slut med förskräckelse och hon hamnade på förstasidorna i tidningar världen över år 1907 när hennes styckade kropp hittades i en koffert på järnvägsstationen i Marseille. Hennes mördare, ett gift par, var i penningknipa och de hade tänkt sig råna den välbeställda änkan på många av hennes dyrbara smycken. Planerna slog dock helt fel och slutade med att mannen, en irländsk lågadlig tidigare Wimbledonfinalist, dömdes till livstids fängelse medan hans franska hustru dömdes till döden. Båda avled i fängelset. Emma Levin hade testamenterat stora summor till sin gamla mamma i Köpenhamn, sina två bröder, den

Source: gallica.bnf.fr | Bibliothèque nationale de France

Fig. 4. Emma Erika Ahlqvist föddes i Malmö 1861 och mördades under gruvliga former i Monte Carlo år 1907. Hon hamnade då på första sidan i tidningar världen över och i höstas i föredragsprogrammet på arkivet. Le Petit Journal var en daglig parisisk tidning med omkring en miljon i upplaga. Här är framsidan på den illustrerade bilaga som kom ut varje vecka. Detta nummer är från den 25 augusti 1907. Bilden visar förutom den förfärliga upptäckten av Emmas kropp i kofferten, illustrationer av såväl offer (mitten) som föröware. (bilden från <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32836564q/date>; franska nationalbibliotekets digitala bibliotek)

ene i England, den andre i Norge, sin fosterdotter i Schweiz och en dansk förening som arbetade för ”førsømte børns frelse”. Man kan tänka sig att detta låg henne varmt om hjärtat.

Niklas Hertzman från Malmö Släktforskarförening tog sedan över kvällen och berättade om fångelser och fångelsearkiv, och hur man kan forska för att finna mer information om släktingar på fel sida lagens råmärken.

En kväll i november kunde en grupp intresserade höra ett föredrag om hur man börjar släktforska och sedan även prova på själva genom att leta i olika kyrkoböcker efter svaren på vanliga släktforskarfrågor. I december hölls till slut årets sista föredrag, av arkivlektor Åke Norström, som på ett medryckande sätt berättade om galna Anne, kvinnan med det stora huvudet, blinde Jens och andra som vårdades på Malmö hospital under 1500-talet, som sjuka och gamla. Ett 40-tal besökare fick veta mer om hur vården var organiserad och hur vardagen såg ut för såväl intagna som personal.

Fig. 5. Detta är inte en arkivhandling, utan arkivets version av konditori Brauns Drottningtårta. På Arkivens dag bjöds på denna egenhändigt bakade tårta, efter instruktioner av konditoriets siste innehavare Björn Billquist, och benäget bistånd från densamme med pistageessensen till marsipantäcket. Arkivet från Brauns konditori deponerades under året hos stadsarkivet. Foto: Anette Sarnäs.

Den nationella ”Arkivens dag” ägde rum lördagen den 12 november. Stadsarkivet höll öppet hus i samarbete med Malmö Släktforskarförening, Malmö Kulturhistoriska förening, Klubb Maritim Malmö och Arkiv Digital. Det bjöds på föredrag, visningar, försäljning, råd och tips och egenhändigt bakad tårta. Omkring 200 be-

sökare kunde få en introduktion till släktforskning, information om Arkiv Digital's tjänster, veta mera om vad stadsarkivet har i sina gömmor och få en lite annan synvinkel på konst i arkiven (och konstiga arkiv), m.m. Mycket populär visade sig arkivets version av det legendariska Malmö konditoriet Brauns drottningårta vara, och ett 50-tal besökare hann med att få en smakbit.

Till många besökares glädje arbetade våra arkivpedagoger fram en utställning som heter *Skolan förr och nu*. I den ingår dokument och föremål från såväl Malmö stadsarkiv som Malmö museer. En del av föremålen tillhör det nu nedlagda skolmuseet. I utställningen kan man bl.a. se Zlatans betyg, äldre skolbänkar, klassfotografier, student-upsatser och ordningsregler. Mindre barn ser gärna med skräckblandad förtjusning en uppstoppad alligatorunge, hartassen som använts som sudd till griffeltavlan och planschen över människans skelett. I samband med utställningen upprättades ett pedagogiskt program på samma tema där elever fått arbeta och reflektera kring dokument och föremål. Ett flertal grundskolor från årskurs 2–9 genomförde programmet under året.

En del av vårt ansikte utåt är vår hemsida och den har under året fått en ansiktslyftning och har förhoppningsvis upplevts som mer användbar av våra digitala besökare. Detta arbete fortgår kontinuerligt och fler förändringar är att vänta.

Fig. 6. I skolutställningen kan besökare, och barn som deltar i utställningens pedagogiska program, ta del av dokument och föremål om skolan förr och nu. En del av föremålen kommer från det nu nedlagda skolmuseet. Foto: Anette Sarnäs.

För att kunna förbättra och vidareutveckla vår verksamhet har många av arkivarierna deltagit i olika utbildningar och konferenser. Tre arkivarierna deltog i konferensen Arkivforum, som huvudsakligen handlade om hur man utvecklar ett säkert e-arkiv för en effektiv långtidslagring av digital information. Två arkivarierna deltog i den internationella arkivkonferensen i Toledo i Spanien om digitalt bevarande och tillgängliggörande. Två deltog i en konferens om e-arkiv och verksamhetsbaserad arkivredovisning. Två arkivarierna har gått en utbildning i processbaserad arkivredovisning. Stadsarkivet var också representerat på Släktforskardagarna i Norrköping, där vi huserade tillsammans med Riksarkivet i deras monter.

Trogna besökare har också under året kunnat konstatera att ”gamla bekanta” ansikten i informationen ersatts av nya. Vi tog under året farväl av arkivassistent Barbro Möller, som gått i pension, samt arkivarie Helena Sjölin och arkivlektor Åke Norström, som fortsatt sitt arkivarieryrke på andra orter. ”Nya ansikten” som besökarna istället fått lära känna är arkivpedagog Karin Sjöberg och IT-arkivarie Petter Björklund.

Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2010

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls tisdagen den 13 april på Malmö Konsthall, med 46 närvarande medlemmar. Efter årsmötesförhandlingarna berättade DN-journalisten Lars Ramklint om händelser och profiler i ett Malmö kvarter under rubriken: *Från handelsgård till miljonpalats*. Härefter följde måltid i restaurang SMAKs regi.

Styrelsen

Styrelsen har sammanträtt 7 gånger: den 13 april, den 8 juni, den 7 september, den 19 oktober och den 7 december 2010, den 1 februari och den 4 april 2011.

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Peter Bager, vice ordförande, Robert Herslow, kassaförvaltare, Rita Rohlin, sekreterare, Gunnar Ericson, Lenah Faxé, Gunilla Konradsson, Anders Reinsert, Carl-Axel Stevelius, Anna Svenson, Lars Svensson.

Revisorer

Nils Axel Månsson och Elisabeth Nordgren har varit revisorer med Johnny Ekdahl och Birgitta Åkesson som suppleanter.

Föredrag, utflykter m.m.

Tisdagen den 2 mars berättade konstnären och bildläraren Bruno Karlsson om Ett konstnärsäventyr från stentryck till digitaltryck och illustrerade genom att presentera ett stort antal bilder genom tiderna ur sin privata samling och avslutade med att visa egna konstverk på elever från ett mångfaldigt kulturetniskt Malmö Latinskola av idag.

Vårutflykten ägde rum lördagen den 22 maj då det anordnades en färd i fullsatt buss till Limhamns kalkbrott för att vi skulle få både se och höra om kalkbrottets hemligheter och dess djur- och naturliv följt av lunch på restaurang Kalk på Victoria Park. Därefter fortsatte vi färden mot Citytunnelstationen i Hyllie för att titta på byggutvecklingen inför invigningen under hösten 2010. Stadsträdgårdsmästare Gunnar Ericson och stadsantikvarie Anders Reinsnert guidade.

Höstutflykten ägde rum lördagen den 11 september med en ”favorit i repris”: Limhamns kalkbrott och Citytunnelstationen, denna gång i samarbete med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Förutom att Anders Reinsnert guidade så berättade Birgitta Hjärtberg från Gatukontoret om djurlivet i kalkbrottet. På Hylliestationen förevisades den pågående utställningen av området och stadsrepresentanter berättade om den planerade utvecklingen kring Hyllie.

Ytterligare en höstutflykt ägde rum onsdagen den 22 september till Historiska museet i Lund dit vår förening inbjudits av Föreningen Gamla Lund. museichefen Per Karsten och antikvarien Hampus Cinthio höll föredrag och visade de olika utställningarna. Kvällen avslutades med en räksmörgås på Grand Hotel och ett föredrag av Cecilia Nelson som berättade om Grand Hotell och dess salonger.

Tisdagen den 28 september berättade Staffan Gudmundsson på Malmö stadsarkiv om *Nattmannen i Malmö – historik och arbetsuppgifter*. Detta ämne låg till grund för hans artikel i årsboken 2009.

Lördagen den 11 december samlades medlemmar till bussfärd mot Kvarndala Gård i Tygelsjö där Kvarndala Kulturhistoriska Förening med f.d. ordföranden Bror Olsson och ordföranden Erland Håkansson berättade om renoveringsarbetet med gården och vid rundvandring också visade upp både arkiv och bevarade bostadsmiljöer samt en liten gårdsbutik. Mötet avslutades med Jullandgång och ett boklotteri.

Publiceringsverksamhet

Årsboken 2009 utkom i september 2010 och innehöll bl. a. ett komplett bildregister över föreningens samtliga publikationer sammanställt av Lars Svensson.

Malmö stadsarkiv

Lördagen den 13 november anordnades traditionellt *Arkivens dag* på Malmö stadsarkiv, där Carl-Axel Stevelius ansvarade för vår bokförsäljning tillsammans med Elsie Wallström. Malmö stadsarkiv bjöd besökarna på ”Fattigsoppa från förr”.

Föreningen har sitt bibliotek med böcker från utbytesföreningarna på stadsarkivet.

Kommittéer

Redaktionskommittén bestående av Rita Rohlin, Anders Rejnert, Lars Svensson och Kerstin Martinsdotter har avhållit ett flertal möten.

Programkommittén bestående av ordföranden, Anders Rejnert och Gunilla Konradsson har tillsammans med sekreteraren förberett årets aktiviteter.

Stipendiekommittén bestående av Göran Larsson, Anders Rejnert och Lars Svensson har behandlat inkomna stipendie- och bidragsansökningar.

Styrelsen beslöt att från Malmö Kulturhistoriska Förening utdela medel till:

Bruno Karlsson: för ett konstnärsprojekt att dokumentera ungdomskultur i Malmö som en fortsättning av nyrealistiskt sextiotalsmåleri: 27.000 kronor.

Fredrik Byrnfors, genom bokförlaget Max Ström: för ett projekt att skildra Malmös gaturum genom dokumentation av tio stadsdelar av Malmö 2009–2010: 125.000 kronor.

Stora Amaranther Orden i Malmö: för ett projekt att dokumentera skånsk och malmöitisk kulturhistoria inför 200-årsjubileet 2011: 15.000 kronor.

Varvshistoriska Föreningen: för ett projekt att dokumentera varvets personhistoria under rubriken "Vårt Kockums": 75.000 kronor.

Malmö Konsthall: för projektet kallad "Polis, polis potatismos - utställning om ett brott" i samband med en utställning om Sjöwall-Wahlöös roman: 25.000 kronor.

Limhamns museiförening: för projekt att dokumentera olika personers relation till Limhamn med fokus på nedlagda industrier och andra arbetsplatser och som skall utmytna i en DVD : 25.000 kronor

Rädda Malmöfilmen: insamlingsprojekt för enstaka filmer vilka skall katalogiseras och sedan förvaras på Malmö stadsarkiv. Projektet är tvåårigt; årets tilldelning: 60.000 kronor.

Malmö Museer: för projektet F10:s historia i Malmö med Sven Stridsberg som ansvarig för experttexten: 26.612 kronor.

Leif Ljungbergs stiftelse

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Stiftelsen Makarna Sigfrid och Karolina Jönssons minnesfond

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Medlemmar

Föreningens medlemsantal under 2010 uppgick till — stödjande familjemedlemmar icke inräknade — 523 medlemmar med fullt medlemskap, varav 90 var utbytesföreningar och institutioner.

*Styrelsen för
Malmö Kulturhistoriska Förening*

* * *

Bilder från verksamhetsåret

Samtliga foto är tagna av Rita Rohlin. Fler bilder finns att se på föreningens hemsida: www.elbogen.nu

Fig. 1. Limhamns kalkbrott – Vårutflykt den 22 maj 2010.

Fig. 2. Vyer kring Hyllie i maj 2010.

Fig. 3. Vyer kring Hyllie i september 2010.

Fig. 4. Höstutflykt den 22 september 2010 till Historiska Museet i Lund. Utsikt från Domkyrkogången.

Fig. 5. Domkyrkour från förr.

Fig. 6. Skulptur från Antiksamlingen på 3:e våningen med utställningsrubriken: "Under Nikes vingar".

Fig. 7. Staffan Gudmundsson berättar om "Nattmannen-Rackaren" den 28 september på Malmö stadsarkiv. I bakgrunden syns stadsnattmannen Carl Henriksson.

Fig. 8. Erlend Håkansson förevisar ritningar på Kvarndala gård vid decemberträff 2010.

Bli medlem i Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövård och byggnadsvård
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Varje medlem erhåller årsskriften **ELBOGEN** gratis.
Äldre årsskrifter kan förvärfvas genom stadsarkivet.
Årsavgiften 125 kronor insättes på plusgiro 3 79 25-5.
Familjemedlem 25 kronor.

Besök gärna vår hemsida
www.elbogen.nu

Malmö Kulturhistoriska Förening
Isbergs gata 13 · 211 19 Malmö
Tel 040-97 97 64 · Sekreteraren 0706 17 97 64

Malmö's äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka

ELBOGEN 2011

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING